

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Інститут української археографії та джерелознавства
імені М. С. Грушевського

THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE
M. S. Hrushevs'ky Institute of Ukrainian Archaeography
and Source Studies

**NATIONAL QUESTION IN THE
THEORIES OF AUSTRO-MARXISM**

Olena Palko

Kyiv – 2022

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Інститут української археографії та джерелознавства
імені М. С. Грушевського

НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ В ТЕОРІЯХ АВСТРОМАРКСИЗМУ

Олена Палько

Київ – 2022

УДК: 323.1(436):329.14"18/19"

Рецензенти:

М. В. Кірсенко, д. іст. н., професор кафедри історії Національного університету «Києво-Могилянська академія»;

І. А. Тукаленко, к. філос. н., доцентка кафедри політології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

За загальною редакцією к. іст. н. *Дмитра Гордієнка*.

Палько Олена

Національне питання в теоріях австромарксизму /

Передм. Р. Коршука; за заг. ред. Д. Гордієнка.

К., 2022. 196 с.

ISBN 978-966-02-9816-3

*Затверджено до друку рішенням Вченої ради Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України
(Протокол № 8 від 9 грудня 2021 року)*

© Палько О. П., 2022

© Інститут української археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського
НАН України, 2022

ISBN 978-966-02-9816-3

ЗМІСТ

<i>Роман Коршук. ПЕРЕДМОВА</i>	7
ВСТУП	13
Розділ I. ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ФАКТОРІВ У ТЕОРІЯХ АВСТРОМАРКСИЗМУ	17
Австромарксизм: аналіз української історіографії	17
Вивчення австромарксизму: зарубіжні підходи	26
Джерельна база	32
Розділ II. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ПИТАННЯ В ТЕОРІЯХ АВСТРОМАРКСИЗМУ	38
Основні підходи до визначення поняття «нація»	40
Підходи до розв'язання національного питання у марксизмі	47
Розділ III. ОСНОВНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ КЛЮЧОВИХ ПОНЯТЬ ТА КАТЕГОРІЙ НАЦІОНАЛЬНОЇ КОНЦЕПЦІЇ АВСТРОМАРКСИЗМУ	50
Становлення робітничого руху в Австрії в кінці ХІХ-го століття	54
Національне питання на з'їзді СДРПА у м. Брно 1899 р. ...	58
Значення австрійського соціал-демократичного руху на міжнародній арені	67
Розділ IV. ТЕОРЕТИЧНА РОЗРОБКА ОСНОВНИХ ПОНЯТЬ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ КОНЦЕПЦІЇ АВСТРОМАРКСИЗМУ	77
Розробка поняття «нація» та «національного»	79
Перегляд концепції «історичних» / «неісторичних» народів	88
Співвідношення національного і державного	95

Зміст

Співвідношення понять націоналізму, інтернаціоналізму та соціалізму	100
Розділ V. ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ ДЕРЖАВНОГО ТА НАЦІОНАЛЬНОГО У ТЕОРІЯХ О. БАУЕРА ТА К. РЕННЕРА	108
Поняття «правової нації» у концепції К. Реннера	110
Основні принципи відношення нації до держави	113
Концепція культурно-національної автономії	118
Порівняння моделей національної автономії, запропонованих К. Реннером та О. Бауером	130
Рецепція австромарксистської моделі екстериторіальної автономії	136
ВИСНОВКИ	146
ПРИМІТКИ	150
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	167
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК	187
АНОТАЦІЯ	193
SUMMARY	194

ПЕРЕДМОВА

Давньогрецький філософ Аристотель зазначав, що людина за своєю природою є «істотою політичною». Перефразовуючи класика, можемо сказати, що сучасна людина – це не лише політична, але й етнополітична істота. Етнічна і національна ідентичність є однією з центральних характеристик сучасної людини та людських спільнот загалом, а вплив етнічного фактору на політичне життя сьогодні є одним з визначальних. Відповідно, актуальність досліджень в етнополітичній царині обумовлюється місцем і роллю етнічних і етнополітичних процесів у сучасному світі, їх впливом на всі сфери людського життя. Сучасний світ являє собою різноманіття націй і етнічних спільнот, кожна з яких має власні потреби й інтереси. Найбільш ефективним засобом відстоювання й задоволення інтересів і потреб етнічних спільнот була, є та й, мабуть, ще довгий час буде участь у політиці. Посилення власної ролі на політичній арені, прагнення активної участі в політиці – це найбільш дієвий шлях захисту прав етнічних спільнот, отримання та розподілу різноманітних ресурсів тощо.

Враховуючи той факт, що більшість сучасних держав є поліетнічними, постає проблема гармонізації інтересів усіх етнічних груп, представники яких проживають на території окремої держави, досягнення оптимального балансу співвідношення «домінантна більшість – етнічні меншини», створення таких правил гри, за яких домінування етнічної більшості не заперечувало б права етнічних меншин на власну етнічну ідентичність та розвиток культури. Історія наочно підтверджує: розв'язання подібної дилеми забезпечує стає функціонування держави, надає їй внутрішньої міцності та сприяє розвитку демократії.

Досягнення подібної мети навряд чи може бути ефективним без урахування досвіду минулих поколінь й ідеологічних орієнтацій діячів, які розглядали проблеми, пов'язані з національним питанням. Серед напрямків, течій, шкіл світової політичної думки спадщина австромарксизму в даному питанні є однією з найменш досліджених. Необхідність досліджень у даній царині підтверджує той факт, що перший переклад фундаментальної праці О. Бауера «Національ-

не питання та соціал-демократія» англійською мовою був здійснений лише на початку ХХІ ст. На недостатню увагу світової наукової спільноти до теоретичної спадщини австромарксизму вказує і відомий авторитет у галузі дослідження націй і націоналізму Е. Сміт. Подібна ситуація виглядає доволі абсурдною, зважаючи на роль представників австромарксизму, зокрема О. Бауера у становленні сучасних етнічних та етнополітичних шкіл та напрямків. Саме творчий доробок австрійського соціал-демократа здійснив вирішальний вплив на формування основних засад сучасних етнонаук. Вплив тих чи інших елементів творчої спадщини австромарксиста можна побачити неозброєним оком у сучасних теоріях як модернізму, так і примордіалізму. Чого лише варта бауєрівська концепція «історичних та неісторичних народів», яка започаткувала сучасне трактування подібної проблематики та фактично відправила на звалище історії гегелівське твердження про статичність подібного поділу націй. Ідеї Г. В. Ф. Гегеля пізніше активно використав Ф. Енгельс, поєднавши гегелівську дихотомію народів та вчення про світову комуністичну революцію. На відміну від Гегеля та Енгельса, О. Бауєр відстоював ідею рівноцінності націй для всесвітньої історії, можливість «неісторичного» народу стати «історичним» та зайняти своє місце у все-світній історії людства. За впливом на становлення сучасних досліджень в етнічній та етнополітичній царині поряд з О. Бауєром можна поставити хіба що німецького історика та філософа Ф. Майнеке.

Саме дослідженню та аналізу трактування національного питання в теоріях австромарксизму присвячена праця Олени Палько. З огляду на сучасні етнічні та етнополітичні процеси, вагомість дослідження проблеми нації, національного характеру, взаємозв'язку національного й соціального, культурно-національної автономії у творчій спадщині австромарксизму має важливе значення. На користь подібного твердження свідчить той факт, що моделі екстериторіальної автономії О. Бауєра та К. Реннера лягли в основу сучасної теорії й практики культурно-національної автономії. Тому актуальність цієї книги обумовлена не лише потребою розвитку досліджень історії світової політичної думки, а й необхідністю розв'язання складних теоретичних і практичних проблем сучасної політології й етнополітології.

Важливо, що авторка у своєму дослідженні, поміж інших, використовує, насамперед, тексти класиків австромарксизму, написані рідною їм німецькою мовою, а також їх повний переклад англійською мовою. Таким чином авторка долає суттєву прогалину в сучасних українських дослідженнях, адже російський та український переклади праці О. Бауера «Національне питання та соціал-демократія» є узагальненим переказом основних ідей автора. Автентична робота О. Бауера ледь не в чотири рази більша за обсягом, ніж, наприклад, українське видання праці «Національне питання і соціал-демократія», що вийшло у 2004 році. Звичайно, поява українського перекладу праці видатного австромарксиста стала значним досягненням для української науки та політики. І все ж, це видання не може претендувати на об'єктивність відображення поглядів автора оригіналу, адже воно не відображає усієї палітри теоретичних поглядів О. Бауера.

Цінність цієї праці також полягає в тому, що авторці вдалося уникнути методологічної пастки, за якої аналіз теорії австромарксизму у межах широкого вивчення соціал-демократичного руху в Австрії, історії СДРПА, дослідження міжнародного соціалістичного руху тощо, призводить до зменшення уваги до національної проблематики в теоріях австромарксизму, опосередкованого і поверхового розгляду національного питання. З іншого боку, в українській науці, на жаль, національна проблематика австромарксизму в основному розглядалася в контексті аналізу інших проблем: теорії національної автономії, націонал-комунізму, історичних досліджень соціалістичного руху тощо. Подібний стан дослідження австромарксизму призводить до певних непорозумінь і плутанини. Відповідно, виникає потреба в цілісному дослідженні саме національної й етнополітичної проблематики австромарксизму. Саме на заповнення «білих плям», які залишилися в дослідженнях інших вчених, і спрямована дана книга. У праці Палько австромарксизм виступає комплексним явищем і, водночас, розглядається як цілісна система, що, у свою чергу, є підсистемою австрійської соціал-демократії й світового соціалістичного руху.

У першому розділі авторка ґрунтовно і всебічно аналізує джерельну базу, присвячену дослідженням феномену австромарксизму, виокремлюючи на її основі два загальні підходи до вивчення і трактування теоретичних засад даного напрямку. Аналіз національного

питання неможливі без розгляду основних теорій нації, підходів до визначення сутності цього феномену, його взаємозв'язку з іншими етнічними процесами й явищами. Таким чином, у другому розділі розглядаються основні теорії нації: етатистська, етніцистська, психологічна, культурологічна, з'ясовуються причини, що обумовили формування даних теорій, аналізуються підходи до розмежування понять «нація», «етнос» і «народ» тощо. Сформульовані в перших розділах принципи дослідження являються своєрідним базисом для подальшого аналізу національної проблематики у цій роботі.

Послугуючись даними принципами, авторка у третьому розділі дослідження розглядає основні чинники формування понять і категорій національної концепції австромарксизму. Важливо, що авторці вдалося уникнути надзвичайно поширеної методологічної пастки: зосередження переважно на історичних умовах, які вплинули на формування австромарксизму. Палько зуміла не лише розглянути внутрішні чинники формування австромарксизму і його національних теорій (суспільно-політичні й економічні умови розвитку Австро-Угорщини), але й детально проаналізувала вплив теоретичних дискусій у межах соціалістичного руху на формування поглядів представників австромарксизму О. Бауера й К. Реннера щодо національного питання. У даному контексті значна увага в розділі присвячена аналізу Загального партійного з'їзду в м. Брно 1899 р. У роботі виокремлено три основні підходи вирішення національного питання, які в майбутньому вплинули на формування поглядів щодо етнічної й етнополітичної проблематики не тільки серед представників соціалістичного руху в Австро-Угорщині, але й на інші національні варіанти соціал-демократичної й комуністичної ідеологій. Саме на цій основі авторка виокремлює основні позиції дискусії з національного питання у світовому соціалістичному русі: К. Каутський (апелування до національної держави); Р. Люксембург (інтернаціоналістична позиція нівелювання національних вимог); В. Ленін (право націй на самовизначення аж до відокремлення); О. Бауер та К. Реннер (програма культурно-національної автономії). До цього можна додати лише одне маленьке, однак дуже важливе зауваження: на практиці ленінська позиція виявилася тактичним кроком та обернулася відновленням імперії на засадах комуністичної ідеології.

У четвертому розділі авторка детально аналізує погляди представників австромарксизму на сутність нації, етапи її розвитку, місце й роль національного характеру в процесах націотворення, проблему «історичних» і «неісторичних» народів, феномен національної аперцепції, соціалістичну націю як найвищий етап розвитку нації й практичну можливість гармонізації національного й соціального. При цьому авторка, завдяки співставленню й порівнянню концептуальних засад представників австромарксизму, марксизму (Ф. Енгельс) і соціал-демократії (К. Каутський), робить оригінальні висновки. Заслуговує на увагу теза, що «механізм усвідомлення своєї відокремленості, описаний О. Бауером, є дуже подібним до марксистського обґрунтування появи класової свідомості й початку класової боротьби. О. Бауер просто здійснив підміну понять із класової на національну боротьбу. Хоча, якщо слідувати за логікою його викладу, складається думка, що О. Бауер вийшов на наступний, порівняно із М. Марксом, рівень» (ст. 91). У даному контексті варто лишень додати, що шляхом О. Бауера пішла ціла плеяда сучасних зарубіжних неомарксистів. Сучасні дослідники Т. Нейрн і М. Гехтер, представники концепції «внутрішнього колоніалізму» також віддавали перевагу національному над класовим.

Останній розділ присвячений проблемі співвідношення державного та національного, а також програмі культурно-національної автономії, призначенням якої є подолання протиріччя «держава – національні меншини». Аналіз цієї проблеми й шляхів її розв'язання в теоріях австромарксизму, підтверджує тезу, що основною передумовою розробки ефективної моделі державної політики, яка б цілковито враховувала необхідність забезпечення й реалізації інтересів усіх національних спільнот, було надання нації статусу суб'єкта конституційного права на рівні з державою. Отже, у такий спосіб не тільки долається протиріччя «нація – багатонаціональна держава», але й поряд з конституюванням держави й громадянина відбувається конституційно-правове закріплення статусу нації. Цілком слушним, у даному контексті, видається теза авторки, що підґрунтям цього процесу є перегляд культурного концепту нації й вихід на рівень розгляду нації як політико-правової єдності.

Аналізуючи програми культурно-національної автономії дослідниці не тільки акцентує увагу на позитивних моментах, але й виявляє недоліки цих програм, зокрема реннерівського варіанту. У подібному ключі цілком обґрунтованим є авторське твердження щодо недемократичності права позову представника однієї нації до іншої національної спільноти загалом.

На останок хотілося б застерегти від некритичного захоплення творчим спадком представників австромарксизму, зокрема їх концепцією культурної автономії. У сучасній етнополітології національна автономія розглядається як одна з найбільш ефективних форм вирішення проблеми етнічних меншин, захисту їх інтересів та прав в унітарній державі. Водночас утворення автономій може спровокувати сепаратизм. Іноді еліти національних меншин розглядають надання автономії як перший крок до здобуття незалежності, виходу зі складу держави та формування власного державного утворення.

Безумовно однією з причин формування подібної програми було прагнення О. Бауера та К. Реннера зберегти цілісність Австро-Угорської імперії шляхом реформування та перебудови її з середини на засадах культурно-національної автономії. Не заперечували цього і самі класики австромарксизму, зокрема К. Реннер: «Нашим завданням було вказати, які правові форми є найбільш зручними для спільного співжиття австрійських національностей, якщо вони будуть змушені жити разом». Однак історія розпорядилася інакше – народи Австро-Угорської імперії обрали самостійний шлях розвитку. Ідеї представників австромарксизму не прислужилися справі порятунку імперії. Натомість теоретичні моделі екстериторіальної автономії етнічної спільноти О. Бауера та К. Реннера лягли в основу сучасної теорії та практики культурно-національної автономії. Цілком у душі «жарту історії» К. Реннер став у 1945 році президентом Австрії, держави, що є національною державою, а не державою національностей, за збереження якої він так активно виступав.

*Роман Коршук,
Київський Національний Університет
імені Тараса Шевченка
Київ, червень 2021 р.*

ВСТУП

Питання можливості гармонізації національного й соціального є одним із найактуальніших у суспільному розвитку. Закономірності процесу становлення сучасної держави доводять об'єктивність одночасного висування вимог реалізації національного інтересу й гарантії соціальної справедливості. З одного боку, ці принципи визнані за пріоритетні законами України. За Конституцією України держава бере на себе зобов'язання сприяти розвитку етнічної, культурної, мовної і релігійної самобутності національних меншин (ст. 11). Подібні гарантії прописані і в Декларації прав національностей України: «Українська держава гарантує всім народам, національним групам, громадянам, що проживають на її території, рівні політичні, економічні, соціальні та культурні права» (ст. 1). Однак, декларативність щодо реалізації базових для суспільного розвитку вимог постійно актуалізує ці положення, які стають гаслами і засадами політичних програм українських партій найширшого ідеологічного спектру.

Актуальною проблемою суспільного розвитку сучасної Української держави також виступає питання федералізації, яке вже неодноразово порушувалося представниками різних політичних сил. Аналіз риторики навколо цієї проблеми доводить, що вимоги радикальної адміністративної реформи дивним чином загострюються у період передвиборчих агітацій чи важливих моментів боротьби за владу. У такий спосіб це питання одразу політизується і з предмета правової дискусії перетворюється на засіб політичних технологій. Для обговорення майбутніх проєктів адміністративних реформ бракує, таким чином, наукової обґрунтованості, а також аналізу історичних концепцій і підходів.

В умовах необхідності розробки нових моделей урегулювання національних відносин корисним стає дослідження історичного досвіду багатонаціональних державних утворень і пошук варіантів розв'язання національних суперечностей. Досвід Австро-Угорської імперії може служити одним з таких прикладів. Міжнаціональні протиріччя у цій «клаптиковій імперії» завжди впливали на прийняття державних рішень і зумовили особливості розвитку австрійської полі-

тичної думки. Принципового значення ця проблема набула для австрійської соціал-демократії і знайшла своє втілення в теоріях австромарксизму.

Особливої актуальності з погляду сьогодення набуває австромарксистське обґрунтування екстериторіальних персональних підстав національної ідентифікації, що було втілене у концепції культурно-національної автономії, особливо у зв'язку з сучасними міграційними, глобалізаційними процесами, що призводить до розмивання кордонів національних держав. Підходи австромарксизму до вирішення національного питання служать теоретичною базою для сучасних теорій мультикультуралізму, які дедалі частіше визначають політику сучасних демократичних багатонаціональних держав.

Актуальність теми дослідження також зумовлюється недостатнім рівнем вивчення національної проблематики для австрійського соціал-демократичного руху у вітчизняній історіографії, а також необхідністю переоцінки сутності австромарксизму, що у свій час була сформована радянською традицією вивчення цих теорій. Подальшого дослідження потребує безпосередній вплив, який відіграли події в Австро-Угорщині на політичну історію України. З другого боку, серед значної кількості зарубіжних праць, присвячених аналізу теоретичних положень австрійської соціал-демократії, досі бракує узагальненого дослідження з урахуванням передумов становлення та подальшої рецепції австромарксистських теорій з національного питання.

Таким чином, метою цього дослідження є розкриття основних складових елементів і підходів до вивчення національного питання у теоріях австромарксизму, розроблених у період між 1889 і 1918 рр. Саме наприкінці 1880-х рр. криза імперії, спричинена національними суперечностями, стала питанням державного і всесуспільного значення. Починаючи із 1889 р., Соціал-демократична партія Австрії (СДРПА), утворена 30 січня 1888 р., у своїх програмних документах почала визначати національне питання як одне із найважливіших для суспільного розвитку країни. Також у 1889 р. була опублікована праця лідера соціал-демократів К. Реннера «Держава і нація», яка стала теоретичним підґрунтям для подальших пошуків у цій сфері. Верхня хронологічна межа дослідження визначається роком закін-

чення Першої світової війни та розпадом багатонаціональної Габсбурзької монархії на низку національних держав.

Таке дослідження передбачає необхідність виконання таких основних дослідницьких завдань:

- комплексно окреслити основні складники й підходи до вивчення національного питання в теоріях австромарксизму;

- дослідити підходи до вирішення національних суперечностей у Габсбурзькій монархії, запропоновані австрійським соціал-демократичним рухом наприкінці XIX – початку XX ст.;

- охарактеризувати головні риси поняття «нація» в теоретичному спадку представників теорій австромарксизму;

- виокремити етапи й проаналізувати основні складові генези розвитку національних спільнот, запропоновані у теоріях австромарксизму;

- розкрити сутнісні ознаки концепції культурно-національної автономії у працях О. Бауера і К. Реннера;

- визначити місце і значення теорій австромарксизму з національного питання в межах європейського соціалістичного руху.

Ватро зазначити, що у цьому дослідженні чи не вперше у вітчизняній історіографії національне питання у теоріях австромарксизму аналізується як система узагальненого знання з урахуванням передумов появи й розвитку цієї теорії, виокремлення складових категорій і понять, аналізу можливості втілення і практичної реалізації підходів, запропонованих О. Бауером і К. Реннером. Автор досліджує національну концепцію австромарксизму через призму модифікації та зміни сутнісного наповнення понять класичної філософії марксизму, а саме виокремлено основні категорії (такі як, 'нація', 'національний розвиток', 'національна держава', 'соціалістична нація' та ін.), зміст яких було переосмислено у працях австромарксистів, а також визначено причини, що зумовили подібну трансформацію їхнього змістового наповнення. Така ревізія класичних марксистських постулатів з національного питання була зумовлена еволюцією європейської соціалістичної доктрини під впливом теоретичних пошуків нових філософських шкіл (особливо, неокантіанства та гуманістичного марксизму) та соціально-економічних, політичних та суспільних змін поч. XX ст.

Вступ

У даній праці формування теорії австромарксизму з національного питання проаналізовано через призму внутрішньої потреби розвитку Австро-Угорщини, а також інтелектуальної дискусії серед соціалістичних кіл стосовно необхідності вирішення національного питання. Саме внутрішньополітична ситуація в Австро-Угорщині справила визначальний вплив на формування концепцій австромарксизму. Необхідність пошуку відповідей на гострі внутрішні проблеми Габсбурзької монархії обумовили не лише теоретичну розробку ключових положень етнонаціональної концепції К. Реннера та О. Бауера, а й визначили політику СДРПА з національного питання, розробленої наприкінці XIX – поч. XX ст. З другого боку, концепція австромарксизму сформувалася під впливом та з урахуванням особливостей спільного дискурсивного простору в межах європейського соціалістичного руху у ході широкої інтелектуальної дискусії з національного питання, серед основних учасників якої варто згадати К. Каутського, Р. Люксембург, В. Леніна, О. Бауера та К. Реннера.

Книга складається із п'яти розділів. У першому розділі розглядаються основні історіографічні підходи до вивчення національного питання в теоріях австромарксизму, розроблені як українськими, так і зарубіжними науковцями, а також визначається джерельна база дослідження. У другому розділі аналізуються теоретичні засади для вивчення національного питання в теоріях австромарксизму, а саме пропонується огляд основних концепцій «нації», та підходи до вирішення національного питання у філософії марксизму. Третій розділ присвячено вивченню історичного контексту та політичної ситуації в Австрії на переломі століть, які справили визначальний вплив на формування австромарксизму як ідеологічного та політичного напрямку. У двох останніх розділах аналізується національна концепція австромарксизму – поняття «нації», її співвідношенні із поняттям «держави», а також підходів до адміністративного реформування Австрійської імперії шляхом запровадження національно-культурної автономії.

Розділ I.

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ФАКТОРІВ У ТЕОРІЯХ АВСТРОМАРКСИЗМУ

Кінець XIX – початок XX ст. був позначений численними спробами втілити у життя теоретичні положення філософії марксизму. Перевірка практикою революційної боротьби другої половини XIX ст. виявила «білі плями» у всеохоплюючій системі марксизму. Національне питання і націоналізм на межі століть стали тими викликами, на які європейські соціалісти не знайшли конкретних відповідей у працях К. Маркса і Ф. Енгельса. Як наслідок, інтелектуальна історія цього періоду була позначена двома процесами: по-перше, національним відродженням великої кількості національних груп і спільнот; по-друге, спробами пристосування марксистського вчення до потреб часу й розробка національних теорій і концепції у рамках соціалістичного дискурсу.

Національну концепцію австромарксизму, поява якої обґрунтовувалася необхідністю пояснення й вирішення реальних політичних проблем імперії, називають однією із найкращих теорій з національного питання початку XX ст., до того ж не лише у межах марксизму¹. К. Реннер й О. Бауер у своїх працях зробили системний, багатогранний аналіз національного питання в Австро-Угорській імперії, запропонували критичну оцінку здобутків попередників з національної проблеми, розробили й обґрунтували власні поняття і категорії, а також показали можливості практичного застосування теоретичних висновків для перебудови багатонаціональної імперії.

Австромарксизм: аналіз української історіографії

Для аналізу української літератури, присвяченої вивченню національного питання у теорії австромарксизму чи в австрійському соціал-демократичному рухові, доцільним і виправданим, на думку автора, видається застосування хронологічного принципу. Такий підхід може бути обґрунтовано залежністю оцінок даного питання від офіційної

державної позиції в радянській літературі, а також від, так би мовити, «моди» на дослідження того чи іншого аспекту з теорії австромарксизму.

На початку ХХ ст. концепція культурно-національної автономії, запропонована австрійськими соціал-демократами, отримала широкий розголос у Російській імперії. Цей проєкт ґрунтовно досліджувався на предмет можливої адміністративної перебудови Росії. Дискусія в основному точилася між представниками єврейських соціалістичних партій (наприклад, Бунд), кадетами і меншовиками, з одного боку, і В. Леніним, – з другого.

Серед масиву дореволюційної літератури варто відзначити праці єврейських соціалістів, у яких основна увага приділяється аналізу суті австрійської моделі культурно-національної автономії, а також можливості її застосування у Росії, а саме Х. Житловського, Ф. Гертца, М. Ренера, В. Медема, М. Марголіна, Базіна (М. Зільберфарб), Т. Гейлікмана, С. Дубнова та ін.² Аналізуючи праці єврейський соціалістів, варто зауважити, що автори використали лише форму, але не суть ідеї культурно-національної автономії, яку було запропоновано австрійськими соціал-демократами. Так, В. Медем у своїй брошурі вимагав надати право екстериторіальної автономії лише єврейському народу в межах імперії. У той самий час О. Бауер і К. Реннер передбачали можливість та необхідність застосування цього принципу до всіх національних меншин у мультинаціональній імперії, окрім євреїв, пояснюючи це їх певним особливим статусом у монархії – без компактного проживання на жодній з територій. На думку О. Бауера, євреї не мали майбутнього як нація, а тому принцип культурно-національної автономії був для них незастосовним. На цей самий момент вказував і В. Ленін у своєму аналізі принципу культурно-національної автономії та особливої популярності даного підходу серед єврейських соціал-демократів.

За перебудову Росії за принципом культурно-національної автономії виступав також ще один видатний представник єврейського соціалістичного руху В. Жаботинський у праці «Самоуправління національних меншин»³. У ній автор вказував на необхідність гарантування права автономії усім національним меншинам у Російській імперії, а не лише єврейській, за що виступали його колеги. Ця куль-

турно-національна автономія має бути наперед гарантована законом та застосована на всій території країни.

Позитивну оцінку ідеї культурно-національної автономії, а також ствердження необхідності її застосування у багатонаціональній Російській імперії знаходимо у праці лідера російської Конституційно-демократичної партії («кадетів») П. Мілюкова «Національне питання»⁴. В інтерпретації цього політичного діяча концепція автономії була більш схожою на австрійський проєкт та виступала загальним принципом адміністративної реформи Росії. Російська політична небільшовицька еліта у своїх національних програмах постійно вимагала перебудови імперії. Ще у 1921 р. на Установчому з'їзді колишніх членів Установчих Зборів у Парижі, на яких П. Мілюков поряд з іншими брав досить активну участь, було оголошено про право кожної національності на культурно-національну автономію у межах Російської Федерації. Під такою автономією розумілося право на вільний розвиток національної мови, відсутність будь-яких обмежень за національною, расовою чи релігійною ознакою, право організовувати самоврядні органи для вирішення питань національної освіти, судочинства та ін.⁵

До ідей австромарксизму звертався український вчений Н. Григорієв. У своїх численних працях автор не лише аналізував теоретичний доробок О. Бауера та К. Реннера, але й обґрунтовував ідею необхідності поєднання національного та соціального визволення. У праці «Соціалізм та національна справа» Н. Григорієв зауважував, що «визволення національне є фактично частиною соціального. Соціальне змагається до визволення всього людства з усіх кайданів, а визвольний націоналізм змагається до визволення нації з національних кайданів»⁶. Говорячи про значення ідей О. Бауера, Н. Григорієв, на думку автора, помилково приписує останньому обґрунтування «права націй на повне самовизначення»⁷. Дослідник теоретичного наробку Н. Григорієва Т. Бевз у своїй монографії, присвяченій цьому українському вченому, зауважила особливу увагу Н. Григорієва до культури як сфери національного визволення. Зауважуючи про помилковість тези про інтернаціоналізм та космополітизм пролетаріату, дослідник зауважував, що «... розуміється однаково, який капіталізм давить, але не однаково, яка культура допомагає визволитись

з-під капіталістичного ярма, бо чужа культура допомагає менше, а своя рідна – дужче»⁸.

Також варто згадати конституційно-правове дослідження польського вченого К. Кульчицького (Мазовецького) «Автономія та федерація у сучасних конституційних державах», у якій автор робить спробу типологізувати різноманітні європейські форми державного устрою з метою виявлення сильних та слабких сторін кожної з них⁹. Щодо проєктів автономії, запропонованих різними європейськими дослідниками, К. Кульчицький посилався на австрійський проєкт перебудови імперії за принципом екстериторіальності та культурно-національної автономії для всіх народів.

Наступну групу дореволюційних досліджень складають праці, основною метою яких було дослідження політичної історії австрійської соціал-демократії та аналізу теоретичного спадку австромарксистів з національного питання. Серед них праці М. Лозинського, Х. Житловського та М. Ратнера – автора численних розвідок з національної теорії австрійських соціал-демократів, особливо К. Реннера та його підходу до культурно-національної автономії¹⁰. М. Ратнер високо оцінював теоретичний спадок та значення робіт К. Реннера з національного питання, намагаючись дати їм об'єктивну оцінку з позиції реалій Російської імперії. Зокрема, він намагався дати відповідь, чому національне питання займало так багато уваги австрійських соціалістів. Автор зауважує, що «у країні, де національні суперечності повністю наповнюють зміст політичного життя, де це життя означається гігантськими зусиллями окремих народностей, що рвуться до свободи, де взаємна національна боротьба паралізує нормальний розвиток економічних інтересів і, до цього всього, висуває на порядок денний ще й питання духовної культури, – у такій країні теоретично витіснене національне питання неавтономно набуває характеру практичної необхідності та невідкладності»¹¹. У такий спосіб М. Ратнер актуалізував теоретичні пошуки австромарксистів з національного питання, надавши їм суспільно-політичної, практичної обґрунтованості.

В окрему групу джерел з даної проблеми варто віднести статті, тези та виступи В. Леніна з національного питання, у яких він неодноразово звертався до культурно-національної автономії, спроб вирішення національної проблеми в межах австрійської соціал-демокра-

тії, у яких розкривається особиста позиція російського революціонера щодо необхідності розв'язання національного питання в Росії та обґрунтовується право націй на самовизначення¹². Таким чином, теоретичний спадок В. Леніна можна розглядати як джерельну базу та як історіографію цього дослідження.

У своїх працях В. Ленін неодноразово давав негативну оцінку проєкту культурно-національної автономії австромарксистів, яка на його думку «означає саме найбільш витончений і тому найбільш шкідливий націоналізм, означає розбещення робітників лозунгом національної культури [...], інтернаціоналізмові пролетаріату ця програма суперечить безумовно, відповідаючи ідеалам націоналістичних міщан»¹³. Але поряд із такою оцінкою цієї концепції, В. Ленін високо оцінював спроби СДРПА вирішити національні проблеми в імперії на партійному з'їзді у м. Брно. Необхідно також зауважити, що лідер більшовиків постійно наголошував: проєкт культурно-національної автономії був відкинтий та залишився лише на рівні теоретичної вигадки, тоді як інші представники більшовицької партії (особливо Й. Сталін) дотримувалися позиції критики конгресу 1899 р., який, на їхнє переконання, започаткував практичне втілення концепції культурно-національної автономії.

Уже починаючи з 1913 р., коли з'явилася праця Й. Сталіна «Марксизм та національне питання»¹⁴, було покладено початок деформованому, упередженому висвітленню національного підходу О. Бауера та К. Реннера. Загальна оцінка теоретичного спадку австрійської соціал-демократії в радянський період залишалася на рівні кваліфікації «опортуністичної» та «дрібнобуржуазної» ідеології. Окрім цього, було необ'єктивно інтерпретовано партійні програми та резолюції найважливіших з'їздів СДРПА, на яких було порушено питання щодо перспектив розв'язання національної проблеми.

Позиція Й. Сталіна щодо оцінки ідей австрійських соціалістів швидко набула поширення серед інших більшовицьких лідерів. Наприклад, одразу ж у 1913 р. вірменський комуніст С. Шаумян написав статтю «Про культурно-національну автономію»¹⁵. Згодом у праці «Національне питання та соціал-демократія» автор, повертаючись до національної проблематики, наголошував, що істинні соціалісти, які стоять на інтернаціоналістичній позиції, не можуть сприйняти ідеї культурно-національної автономії, оскільки це суперечить кому-

ністичному вченню. У такому ж ідеологічному ключі написана збірка «Марксизм та національна проблема», у якій було опубліковано скорочені виклади праць О. Бауера, К. Каутського та Й. Сталіна¹⁶. У передмові до цього видання член РСДРП С. Диманштейн, аналізуючи австромарксистський підхід до вирішення національного питання, вказував, що він «наскрізь просякнутий міщанським духом націоналізму»¹⁷.

Важливою, хоча б з огляду на час її публікації, на думку авторки, для аналізу формування радянської офіційної позиції з розглянутих питань є стаття Ю. Семенова «З історії теоретичної розробки В. Леніним національного питання» (1966)¹⁸. У цій статті проаналізовано ленінську позицію з національного питання, особливо його тезу про право націй на самовизначення. Також автор намагається показати відмінність між позицією В. Леніна та Й. Сталіна, які, хоча й були сформульовані приблизно в один час, значною мірою суперечили одна одній. Ю. Семенов вказував про підміну марксистської позиції сталінською у Радянському Союзі, що зумовило подальше викривлене ставлення до національного питання зокрема.

Однією із найкращих радянських праць з історії Австро-Угорщини та її національних проблем є, на думку авторки, дослідження академіка АН СРСР І. Трайніна¹⁹. У монографії ґрунтовно розкривалися внутрішні суперечності розвитку Габсбурзької монархії, наводиться багато статистичного та аналітичного матеріалу. Але у розділі, присвяченому аналізу соціал-демократичного підходу до вирішення національного питання, із посиланням на згадану працю Й. Сталіна, автор піддає його нищівній критиці та перераховує його недоліки у порівнянні із комуністичною програмою. Майже у всіх подальших дослідженнях проблеми національних відносин та ідеї інтернаціоналізму радянської доби фахівці так чи інакше зверталися до концепції нації в австромарксизмі. Зазвичай австрійський підхід зазнавав нищівної критики порівняно з ленінською концепцією нації²⁰.

Критичний погляд на підходи австрійської соціал-демократії до національного питання в радянській історіографії був запропонований В. Швейцером. Його новизна, власне, полягала у тому, що у своїх працях «Соціалістична партія Австрії: Теорія і політика» та «Соціал-демократія Австрії: Критика політичних концепцій та програм» він відійшов від традиційних посилань на радянських ідео-

логів та спробував об'єктивно оцінити вчення австромарксистів²¹. Його дослідження було чи не першим на радянському науковому просторі, яке не переслідувало мети засудження підходів австрійських соціал-демократів до національного питання²².

Монографія В. Швейцера викликала дискусію в радянській науковій періодиці щодо переосмислення теоретичного спадку австромарксизму²³. У рецензіях на книгу В. Швейцера відстоювалася думка про необхідність вивчення оригінальної теорії австромарксизму з національного питання. Спільним стало міркування про те, що саме особливості становлення робітничого руху в Австрії, який був приреченим на вирішення етнічних суперечностей, зумовили таку значну увагу соціал-демократів до національного питання.

Пострадянський період у дослідженні феномену австромарксизму характеризується відновленням зацікавленості російських науковців теорією австромарксизму з національного питання та способами розв'язання національних суперечностей в Австро-Угорщині. Наприклад, книга Д. Міронова та А. Петерсева «Австромарксизм, позитивізм та робітничий рух» була присвячена загальнотеоретичним проблемам австромарксизму²⁴. Автори зосередили свою увагу більше на філософії австромарксизму, намагаючись вписати її у ширший контекст новітньої західної філософії. Ця праця допомагає краще уявити загальне бачення теоретичних положень австрійських соціалістів та формування їхнього світогляду.

В Україні ступінь розробки теми «Національне питання в теорії австромарксизму» є недостатнім. До цього часу національне питання в теорії австромарксизму не стало об'єктом наукового інтересу, незважаючи на актуальність запропонованих австрійськими соціалістами ідей для багатонаціональної України.

Я. Лазур у кандидатській дисертації на тему: «Правове регулювання культурно-національної автономії: світовий та вітчизняний досвід» дотримувався думки про важливість вивчення національних проєктів австромарксизму²⁵. Автор зробив спробу дослідити історичний розвиток процесу правового регулювання та теоретичної розробки концепту культурно-національної автономії на основі світового та українського досвіду. Проте історичне становлення та розвиток цієї концепції були не основним завданням автора. Він лише використав це теоретичне тло з метою вивчення правового механізму

му регулювання міжнаціональних стосунків у межах окремих держав. Один із розділів указаної дисертації стосується визначення поняття «культурно-національна автономія», яке було введене до наукового обігу австромарксистами. Дослідник слушно зауважив, що відповідна ідея розроблялася австрійськими соціалістами «переважно з філософських, соціологічних, а не юридичних позицій, по суті вона протиставлялася тезі про право націй на самовизначення та створення самостійних держав»²⁶. Таким чином, автор підтверджує відому позицію про спроби зайняти певну серединну позицію у міжнародній соціалістичній дискусії, яку зайняли свого часу австромарксиста.

Класичною для українського дискурсу є праця Г. Касьянова «Теорії нації та націоналізму»²⁷. Г. Касьянов відносить визначення нації, сформульоване К. Каутським, О. Бауером та К. Реннером, до класичних формулювань. З огляду на важливість національних суперечностей в Австро-Угорщині автор погодився з тим, що «іхні розробки пов'язувалися здебільшого з виробленням позиції у практичній політиці щодо національного питання у багатонаціональній імперії Габсбургів, тобто були, якщо вдатися до сучасної термінології, «політологічними» узагальненнями»²⁸. Заслугою австрійських соціалістів стало, на думку Г. Касьянова, створення «понятійного простору», у межах якого інші дослідники націй перебувають і досі. Нація у їхньому розумінні була передусім *культурною, соціально-економічною й мовною спільнотою*²⁹.

Зрозуміло, що така оцінка теоретичної ролі австромарксистів щодо вироблення категоріального апарату та методів дослідження поняття «нація» є ближчою до ідеї самого О. Бауера, який виступав проти психологічної концепції, як і проти політичної, або сучасною термінологією – етатистської. О. Бауер здійснив свої теоретичні пошуки в рамках та в межах марксизму, тому його концепцію варто більше вважати економічною. Доказом такого твердження може бути посилання на переосмислення марксистського підходу до розмежування «історичних» та «неісторичних» народів на прикладі чехів, які відкривають себе для європейської історії у міру розвитку власного середнього класу та капіталізму.

Серед новітніх досліджень привертають увагу ґрунтовні студії В. Вілкова, автора низки статей та розділу у монографії «Західна

націологія XX століття», присвячених вивченню концепцію нації О. Бауера³⁰. Науковець високо оцінив значення О. Бауера в європейській суспільно-політичній думці, вказуючи, що на початку XX ст. він був «одним із найбільш авторитетних, відомих фігур, на якого найбільше посилалися у середовищі політичних та «націоналістичних» мислителів. Аналіз його робіт став теоретичною базою для вчення про націю, про шляхи вирішення «національної проблеми» для великої кількості згодом відомих та впливових політиків, наприклад, К. Каутського, В. Леніна, Й. Сталіна, П. Мілюкова та ін.»³¹.

На думку В. Вілкова, усе XX ст. стало періодом «ідейної реінкарнації австромарксизму», адже багато із основних бауєрівських концепцій «не тільки стали попередниками популярних постулатів західної націології другої половини XX ст., але і тепер не рідко відіграють у ній роль аксіоматичних»³². В. Вілков оцінив спробу О. Бауера як одну з небагатьох, яка на початку XX ст. не просто стосувалася розробки теорії, але й намагалася визначити можливі шляхи вирішення національного питання в імперії. Підхід видатного австромарксиста автор визначив унікальною синтезою теоретико-методологічного вчення – «теорією нації та національної автономії», на відміну від згодом сформованої марксистсько-ленінської вимоги права націй на самовизначення³³. Також В. Вілков посилався на основні ідейні постулати К. Реннера, які мали певний вплив на становлення теорії О. Бауера. Автор монографії також аналізує тогочасну критику позиції відомих австромарксистів, передусім, К. Каутським та більшовиками.

Політику та теорію австромарксистів аналізують Ю. Поп та О. Кравчук³⁴. Важливою особливістю їхнього дослідження є аналіз не лише радянської та західноєвропейської літератури з порушеного питання, але й представників слов'янської науки – переважно з Чехії та колишньої Югославії – тобто представників тих народів, чий національний розвиток безпосередньо залежав від досвіду впровадження теоретичних положень австромарксистської теорії. Автори стверджують, що, незважаючи на привабливість цієї теорії, національні меншини не використали її для розв'язання національних суперечностей у новостворених суверенних державах після 1918 р.

Отже, незважаючи на достатню кількість доступної літератури з даної проблематики, досі є помітний брак певної цілісної загальної

праці, яка б розглядала національне питання в теорії австромарксизму не лише в межах історії становлення австрійського соціал-демократичного руху, але і в межах єдиного європейського соціалістичного простору.

Вивчення австромарксизму: зарубіжні підходи

Дослідження австромарксизму посіло чільне місце в європейській гуманітаристиці. Проте, варто зауважити, що особливо інтенсивно наукова дискусія навколо ідей, запропонованих австромарксистами, відбувалася переважно у другій половині ХХ ст., що було пов'язано з публікацією ключових праць, присвячених цьому напрямку австрійської суспільно-політичної думки. Інтерес до вивчення національного питання в теорії австромарксизму знову спалахнув на початку ХХІ ст. у зв'язку із розвитком ідеї мультикультуралізму.

Теорії австромарксизму стали об'єктом наукового аналізу для широкого кола дисциплін. Закономірно, що зарубіжні та українські науковці до цих теорій підходили якщо не з протилежних, то відмінних позицій. Якщо на теренах колишнього Радянського Союзу австромарксизм розглядався як напрям у вивченні національного питання й практики його вирішення на початку ХХ ст., то європейська традиція схильна вивчати австромарксизм як сукупну назву для підходів і практик політичної діяльності австрійських соціал-демократів переважно у міжвоєнний період в Австрійській республіці. Більше того, серед досліджень західних науковців можна виокремити кілька підходів до аналізу цього явища. Невелика група досліджень присвячена саме філософським світоглядним положенням, що були розроблені представниками даного напрямку. Такі праці присвячені переважно питанню ревізії теорії марксизму, впливу тогочасних шкіл, особливо неокантіанства, на формування ідей і поглядів австромарксистів.

В основному австромарксизм розглядається у межах вивчення соціал-демократичного руху в Австрії, історії Соціал-демократичної робітничої партії, дослідження міжнародного соціалістичного руху першої половини ХХ ст. Це призводить до опосередкованого, поверхового вивчення австромарксизму лише в межах суспільно-політич-

ного розвитку однієї країни. З другого боку, визнається, що австромарксизм вплинув на увесь інтелектуальний простір Східної Європи. Тому до нього з необхідністю звертаються дослідники історії Австро-Угорщини, Австрії, Центрально-Східної Європи.

Вивчення феномену австромарксизму стало наслідком, здебільшого, персонального інтересу окремих науковців до цих теорій. Найвідомішими дослідниками австромарксизму можна вважати Р. Льова, Н. Лезера й Е. Німні, науковців, що не лише ґрунтовно вивчили цей напрям, а й зробили австромарксизм справжнім об'єктом наукового зацікавлення. Особливим чином усі зазначені науковці звертали увагу на розробку національного питання у концепціях О. Бауера і К. Реннера.

Р. Льов – австрійський історик і публіцист, автор численних статей і монографій про австрійський робітничий рух і австромарксизм. Серед них «Політика австромарксизму» у журналі «*New Left Review*» – одному із найавторитетніших теоретичних наукових журналів лівого спрямування, який виходить у Великобританії з 1960 р.³⁵ Саме у цьому журналі було опубліковано велику кількість статей і розвідок про австромарксизм, націонал-комунізм і робітничий рух в Австрії та Європі. Н. Лезер – австрійський юрист, спеціаліст із політичних наук і соціальної філософії. Тривалий час він був пов'язаний із СДРПА і австромарксистами. Його габілітаційна монографія «Між реформізмом і більшовизмом: Австромарксизм у теорії та на практиці» стала класичною для дослідження австрійського робітничого руху³⁶. Також широковідомою стала його стаття «Австромарксизм: переоцінка» у «*Journal of Contemporary History*» у 1976 р., що відродила зацікавленість європейських дослідників цією проблематикою³⁷. Ця стаття більше стосується історії австромарксизму в період між утворенням Першої Австрійської Республіки у 1918 р. і аншлюсом Австрії з Німеччиною у 1938 р. Саме в цей час австромарксизм набув вагомого політичного характеру. Автор більше зосередив увагу на політичній ролі цього напрямку, а не на вивченні теоретичних пошуків останнього.

У XXI ст. наукову актуальність дослідження австромарксизму довів професор університету у Белфасті Е. Німні. Його наукові зацікавлення лежать у сфері порівняння міжетнічних конфліктів, вив-

чення моделей національного самовизначення, особливо культурно-національної автономії. Саме Е. Німні став автором першого англomовного перекладу праць О. Бауера і К. Реннера. Він був відповідальним редактором збірника «Культурно-національна автономія та її сучасна критика»³⁸, автором передмови до книги «Національного питання і соціал-демократія» О. Бауера³⁹, а також статті «Велика історична поразка: марксистські теорії націоналізму»⁴⁰. Його ж праця «Марксизм і націоналізм: теоретичні засади політичної кризи» є одним із найгрунтовніших досліджень розвитку марксистської теорії у ХХ ст. та її теоретичного зубожіння в Європі⁴¹. Е. Німні у своїх дослідженнях намагався зробити не лише огляд основних теоретичних положень О. Бауера і К. Реннера, а й застосувати їхнє вчення до сучасної політичної та національної ситуації в Європі. Англійський учений розглядав концепцію культурно-національної автономії, розроблену в теоріях австромарксизму, як предтечу теорії мультикультуралізму у світовій філософській і суспільно-політичній думці.

Грунтовні і багатогранні дослідження зазначених авторів, можна з упевненістю стверджувати, породили теоретичну дискусію, а подекуди й популяризацію австрійської школи серед академічної спільноти. Можливо, це стало причиною того, що науковий інтерес до теоретичного спадку австрійців мав дещо спорадичний, хвилеподібний характер. Такими періодами особливого зацікавлення австромарксизмом були 1970-ті (пов'язано із працями Н. Лезера) і 1990–2000-ні рр. (пов'язано із діяльністю Е. Німні). Так само зауважимо, що не було створено окремих шкіл чи традиції вивчення цих питань.

Варто також згадати окремі дослідження у фахових наукових виданнях, які присвячені вивченню біографії і теоретичного спадку лідерів австрійської соціал-демократії, що мають за мету проаналізувати життєвий шлях, ідеї та їх значення для світової суспільно-політичної думки⁴². Однією з найоригінальніших праць, у якій запропоновано досить неординарний підхід до аналізу історії становлення і теоретичного спадку австрійських соціалістів з погляду психоаналізу, стало дослідження М. Е. Блама «Австромарксистки (1890–1918): психо-біографічне вивчення»⁴³. Автор намагається простежити важливість суб'єктивних чинників у становленні теорії австромарксистів. Таким чином, М. Е. Блам доводить, що особливості й основні теми,

які порушують представники цієї теорії, були зовсім не випадковими, а обґрунтованими життєвим досвідом її творців.

Іншу групу джерел складають дослідження, присвячені окремим питанням теорії австромарксизму, зокрема концепції культурно-національної автономії. Тут варто наголосити на тому, що саме проєкт культурно-національної автономії набуває все більшої актуальності у наш час. Доказом цього є нещодавній переклад англійською мовою брошури К. Реннера «Держава і нація»⁴⁴, а також наукова дискусія з цього приводу, яка знайшла відображення у збірці статей «Національна автономія та її сучасна критика»⁴⁵.

Іншу групу досліджень складають праці з історії соціалістичного руху і феномену австромарксизму. Одним із найперших було двотомне видання «Історії австрійської соціал-демократії» Ю. Брюгеля⁴⁶. Автор, який був сучасником і безпосередньо причетним до становлення теорії австромарксизму, досить суб'єктивно підходить до тлумачення перемог і поразок СДРПА на політичній арені. Серед найбільш вагомих досліджень варто згадати також працю В. Дж. Кнаппа «Австрійська соціал-демократія: 1889–1914»⁴⁷, у якій автор послідовно розглядає історію становлення та інституційного оформлення соціалістичного руху. Часові рамки дослідження не обмежуються періодом, який вказаний у назві монографії. Автор розпочав свою розвідку від періоду зародження робітничого руху, апелюючи до поширеної думки, що історію соціалістичного руху варто вести від 1848 р., В. Дж. Кнапп детально зупинився на усіх найважливіших у партійній історії з'їздах, рішеннях і реформах. Окремо автор зосередив увагу на національній проблемі в Австро-Угорській імперії та підходах до її розв'язання в межах СДРПА. Стаття А. Когана «Соціал-демократи і конфлікт національностей у Габсбурзькій монархії» стала однією із найбільш цитованих робіт з історії СДРПА на початковому етапі її розвитку⁴⁸. Автор досліджує події партійного з'їзду у м. Брно 1899 р., аналізує основні ідеологічні позиції його учасників, основну увагу зосереджуючи на працях К. Реннера і О. Бауера й їх впливові на розвиток теорії соціал-демократичного руху.

За редакцією А. Рабінбаха – одного із членів СДРПА і представника австромарксизму як політичного напрямку – у 1985 р. вийшла збірка статей «Австрійський соціалістичний експеримент: соціал-демократія й австромарксизм: 1918–1934»⁴⁹. Матеріали, зібрані

під цією назвою, розкривають широкий спектр політичних, соціальних і культурних аспектів, які були пов'язані із діяльністю австромарксистів як лідерів Першої Австрійської республіки. Особливої уваги заслуговують розвідка відомого політичного теоретика Е. Арато «Австромарксизм і теорія демократії»⁵⁰, у якій він доводить значення теорії австромарксизму для утвердження європейської демократії у міжвоєнний час, і А. Штурмтала «Австромарксизм на міжнародній арені» – дослідження, присвячене здебільшого еволюції поглядів О. Бауера щодо російської революції⁵¹. Автор намагається пояснити постійну зміну поглядів лідера СДРПА через зміну суспільно-політичної й ідеологічної атмосфери в Австрії і Росії.

Дане дослідження, хоча й має предметом вивчення національного питання в теорії австромарксизму, все ж торкається більш ширших проблем. Так, для розуміння місця і ролі теорії австромарксизму необхідним є прив'язка його до міжнародної соціалістичної дискусії з національного питання. Це зумовлює потребу використання джерел, які стосуються історії Другого Інтернаціоналу, у межах якого відбувалися пошуки прийняттого способу поєднання вимог національного і соціального визволення⁵².

Для з'ясування сутності міжнародної дискусії з національного питання важливою є ціла низка робіт, які вивчають підходи до цієї проблеми послідовників К. Маркса й Ф. Енгельса – в основному Р. Люксембург, К. Каутського, О. Бауера й К. Реннера, В. Леніна, у яких робляться спроби пошуку точок дотику питань національного і соціального визволення у підходах вказаних вище авторів⁵³.

Також у ході роботи над цим дослідженням було використано джерела, присвячені дослідженню місця і ролі австрійської соціал-демократії як вагомого чинника розвитку Австро-Угорщини⁵⁴. У цих працях історія Австро-Угорської імперії розглядається як особливий випадок у політичній історії Європи, у якій тісно переплелися потреби національного, соціального й економічного визволення. Особливо варто відзначити працю американського історика В. Джонстона «Австрійський дух: інтелектуальна та соціальна історія 1848–1938 рр.» австрійський соціалізм розглядається в широкому спектрі духовного й культурного розвитку імперії⁵⁵. Багато уваги у цій книзі приділяється саме розкриттю світоглядних умов формування австромарксистської теорії та австрійському соціалізму як особливому під-

ходу до тлумачення загальних положень філософії марксизму. Також автор намагався дослідити вплив особистих взаємостосунків між представниками австрійської політичної, економічної й культурної еліти, що справило неабиякий вплив на формування світогляду австромарксистів зокрема.

Також важливими для цього дослідження є аналітичні праці соціологічного й економічного спрямування⁵⁶. Вони містять багато статистичних матеріалів, підсумкових таблиць з показниками економічного розвитку окремих частин імперії. Праця О. Ящі «Роз'єднання Габсбурзької монархії» (1929) вважається класичним соціологічним дослідженням національної проблеми в Австро-Угорщині. Систематизовано величезний масив даних щодо розвитку кожної окремої національної групи, які вдало поєднані із висновками автора стосовно найважливіших проблем і перспектив монархії.

Теоретичну основу для цього дослідження склали праці, які досліджують місце національного питання у теоретичному спадку К. Маркса і Ф. Енгельса⁵⁷. Особливо тут хотілося б відзначити працю українського марксиста, лідера Комуністичної партії Східної Галичини й одного із засновників КПЗУ Р. Роздольського «Енгельс і «неісторичні» народи: національне питання у революції 1948 р.» (1987 р.), яка є однією з найвідоміших у європейському науковому просторі праць із дослідження національного питання у творах класиків марксизму. Указані вище праці зосереджують увагу та певним чином узагальнюють спорадичні висловлювання чи виступи класиків з національного питання у певну взаємозумовлену систему поглядів. Статусу обґрунтованої теорії у розгляді цих авторів набуває методологічний принцип розрізнення «історичних» і «неісторичних» народів, який згодом був переосмислений і набув нового ідеологічного забарвлення у праці О. Бауера.

Для обґрунтування предмета дослідження було зосереджено увагу на загальних розвідках феномену національного комунізму і його значенні для подальшої суспільно-політичної думки, які стали базовими для формування оцінок і висновків щодо місця і значення австромарксизму для загальнотеоретичних пошуків ХХ ст.⁵⁸ Серед цих праць варто відзначити монографію американського професора П. Цвіка «Національний комунізм», яка не лише аналізує теоретичні засади цього явища, але відзначає і його практичне втілення у бага-

тьох європейських країнах⁵⁹, та Р. Шпорлюка «Комунізм і націоналізм: Карл Маркс проти Фрідріха Ліста»⁶⁰.

Названі праці мають за мету визначити роль і місце філософії й ідеології марксизму з огляду на зміну навколишніх умов у ХХ ст. Наприклад, П. Цвік говорить, що «нема жодної істотної відмінності між націоналізмом і комунізмом. Усяка живучість сучасного комунізму виходить із його національної орієнтації. Замість того, щоб послабловати, націоналізм є джерелом сили для комунізму, замість того, щоб стати занепадом, національний комунізм є єдиним способом виживання у сучасному світі»⁶¹. Тому вивчення національних імплікацій у марксизмі ХХ ст. є неминучим для усіх дослідників цього вчення.

Джерельна база

Для роботи над книгою було використано широке коло джерел. Основна найцінніша їх частина – публікації та листування представників теорії австромарксизму, а також матеріали партійних з'їздів та конференцій, партійна преса. До аналізу було залучено переважно англійські та німецькомовні джерела.

Основну групу джерел для цього дослідження складають праці О. Бауера та К. Реннера з національного питання. Праця К. Реннера «Держава та нація» («*Staat und Nation*»), написана у 1899 р. у Росії уперше була опублікована у 1906 р. під псевдонімом Синоптікус⁶². У 1909 р. було видано об'ємне дослідження «Національні проблеми: боротьба національностей в Австрії» (оригінальна назва: «*Der Kampf der Nation um den Staat*», 1902 р.) під псевдонімом Рудольфа Шпрінгера⁶³.

У цих дослідженнях К. Реннер відстоював ідею про необхідність надання поняттю нація чіткого юридичного визначення. Саме відсутність такої категорії у внутрішньому та міжнародному праві для автора зумовлювала усі ті колізії, які були очевидним наслідком юридичної нерегульованості. Окрім визначення основних понять, К. Реннер багато уваги приділив співвідношенню державного та національного у суспільстві. Автор у своїх працях намагався розробити чіткий механізм реалізації національного інтересу в межах єдиної імперії,

яку, щоправда, необхідно було перебудувати на нових засадах. Реннер також є автором концепції культурно-національної автономії та пропозицій її впровадження в Австро-Угорщині.

Ще одним лідером австромарксизму був О. Бауер, який став відомим після публікації своєї докторської дисертації «Національне питання та соціал-демократія» (*«Die Nationalfrage und die Sozialdemokratie»*) у 1907 р.⁶⁴ Ця праця, яка неодноразово перевидавалася німецькою мовою, лише у 2000 р. була видана у США в англійському перекладі, що свідчило про підвищення ступеня зацікавленості національними проблемами у науковому світі. Російською мовою перший переклад з'явився у 1909 р. у Санкт-Петербурзі у вигляді праці у трьох томах, такий поділ був зумовлений тематикою та проблемами, що були висвітлені в оригіналі.

Варто зауважити, що російський та український переклади праці О. Бауера є узагальненим переказом основних ідей автора, чие дослідження було приблизно у чотири рази більшим за обсягом, ніж перекладні варіанти. Звичайно, поява українського перекладу праці видатного австромарксиста стала значним досягненням для української науки та політики. І все ж, це видання не може претендувати на об'єктивність відображення поглядів автора оригіналу, адже переймає загальноприйнятю ще з 1913 р. критику, зумовлену радянською пропагандою щодо оцінки національної теорії австромарксизму, започаткованої Й. Сталіним.

Важливими для цього дослідження є також інші праці О. Бауера. Наприклад, у праці «Австрійська революція 1918 року» аналізуються наслідки Першої світової війни для Австрії, а також наслідки революційних подій у країні у 1918 р., результатом яких було утворення Першої республіки та приход СДРПА та австромарксистів до влади⁶⁵. У статті «Більшовики та ми» (*«Die Bolschewiki und wir»*, 1918 р.), надрукованої під псевдонімом у партійній газеті *«Der Kampf»*, О. Бауер визначив радянську форму пролетарського керівництва доказом російської відсталості та заперечив можливість застосування цієї моделі для Центральної Європи⁶⁶. У статті «Вісім місяців зовнішньої політики» (*«Acht Monate Auswaertiger Politik»*, 1919 р.) автор підсумував досягнення Австрійської республіки на міжнародній арені, але так само нищівно піддав критиці більшовицький шлях розвитку Росії⁶⁷.

Свої роздуми щодо партійного функціонування, політичної боротьби та взаємодії з пролетаріатом О. Бауер висловив у памфлеті «Нелегальна партія» («*Die illegale Partei*») у 1939 р.⁶⁸ Ця праця була написана з критичної позиції щодо «демократичного централізму» та «авангардної ролі партії», які були основними принципами для діяльності Комуністичної партії СРСР як непридатної до застосування у європейських умовах. Але необхідно зазначити, що, починаючи із другої половини 1930-х рр., позиція О. Бауера щодо радянського керівництва перестала бути такою категоричною. Зміна поглядів лідера СДРПА була відображена у статті «Між двома світовими війнами?» («*Zwischen zwei Weltkriegen?*», 1936 р.), яка була написана у зв'язку з реальністю загрози націонал-соціалістичної диктатури⁶⁹.

Основними джерелами щодо засад австромарксизму є партійна періодика, а також окремі видання, ініційовані теоретиками цього напрямку. Окрім публікації основних праць, ці видання містять передмови партійців, що відображають основні ідеї стосовно ключових питань та питань історії становлення і суті австромарксизму. Основними такими джерелами є неперіодичні видання «*Max-Studien*» («Студій Маркса»), яке виходило у 1904–1923 рр., та «*Der Kampf*» («Боротьба») (1907–1934 рр.).

Теоретичні засади австромарксизму побачили світ у хрестоматії «Австромарксизм: тексти» за редакцією Т. Боттоморе та П. Гуда⁷⁰. У цій збірці вперше англійською мовою були перекладені важливі для розуміння феномену австромарксизму праці. Наприклад, стаття О. Бауера «Що таке австромарксизм?» («*Was ist Austromarxismus?*») з партійної газети «*Arbeiter-Zeitung*» («Робітничка газета») від 3 листопада 1927 р. розкривала основні етапи становлення та теоретичні засади цієї теорії. У передмові редактора до Першого видання «*Der Kampf*», написаній також О. Бауером, було перераховано основні завдання теоретичної пошуків та мету політичної діяльності цієї школи.

Також у згаданій збірці були опубліковані уривки із ґрунтовного дослідження О. Бауера «Шлях до соціалізму» («*Der Weg zum Sozialismus*», 1919 р.)⁷¹. Ця праця є важливою для дослідження ідей автора щодо майбутнього соціалістичного устрою з практичними підходами до перебудови соціально-економічного життя за новими засадами. Із загальнотеоретичних праць теоретиків австромарксизму варто також відзначити дослідження М. Адлера «Поняття держави

в марксизмі» (*«Die Staatsauffassung des Marxismus: ein Beitrag zur Unterscheidung von soziologischer und juristischer Methode»*)⁷² та ґрунтовне політекономічне дослідження Р. Гільфердінга «Фінансовий капітал» (*«Das Finanzkapital»*), яке вперше було опубліковане у *«Max-Studien»* у 1910 р.⁷³ У 1924 р. з'явився переклад цієї праці російською мовою під назвою «Капіталізм, соціалізм та соціал-демократія»⁷⁴.

Надзвичайно важливу групу джерел складають матеріали партійних конференцій та з'їздів. В Австрійській національній бібліотеці зберігаються стенографічні звіти щорічних партійних конференцій Соціал-демократичної робітничої партії Австрії (*Verhandlungen des Parteitages der Oesterreichischen Sozialdemokratie*), починаючи з найпершого З'їзду в Гайнфельді 30.12.1888–1.01.1889 рр.⁷⁵ І все ж, найважливішими з огляду на завдання цього дослідження, є матеріали партійного з'їзду у м. Брно 1899 р. (*Verhandlungen des Parteitages der Oesterreichischen Sozialdemokratie, Brunn, 24–25.09.1899*)⁷⁶. Саме цей форум представників австрійської соціал-демократичної партії став визначальним у їхніх пошуках вирішення національного питання в Австро-Угорській монархії. У матеріалах цього з'їзду чітко можна простежити різні, подекуди взаємозаперечливі позиції представників єдиної партії. Окрім безпосередніх протоколів засідань щодо обговорення відомої резолюції про перебудову імперії з метою вирішення гострого національного питання, в оригінальному виданні СДРПА 1899 р. подані також транскрипції стенограм виступів представників різних національних осередків партії, у яких обговорюються проблеми організації партії, її внутрішньої структури та керівництва, підводяться підсумки та результати діяльності партії за останній рік.

У 1906 р. було видано брошуру «Дебати з національного питання на Брюнському партайтазі («Інтернаціональна соціал-демократія та боротьба національностей в Австрії») із розлогою передмовою київського теоретика соціал-демократії М. Ратнера⁷⁷. Варто зауважити, що ця брошура була певним скороченим перекладом оригіналу, у якій увагу було зосереджено лише на процесі обговорення національного питання на з'їзді. Основну ж увагу упорядники зосредили на проєкті резолюції, публічному її обговоренні та остаточному варіанті рішення СДРПА з національного питання. Це видання спричинило широку дискусію та обговорення проєкту культурно-

національної автономії, спроби перенесення її принципів та вивчення можливостей застосування у розв'язанні національних суперечностей у сусідній багатонаціональній імперії.

Іншими джерелами, використаними у ході цього дослідження, були відомі твори та статті з національного питання представників Другого Інтернаціоналу. Праці європейських соціалістів лише частково можна віднести до групи безпосередніх джерел цього дослідження, що стосуються аналізу перебігу міжнародної дискусії з національного питання. З другого боку, ці праці використовуються як критична література для оцінки позиції австромарксизму. Дослідження міжнародної дискусії з національного питання є важливим для пояснення того інтелектуального середовища, в якому відбувалися теоретичні пошуки австромарксистів, а також рецепції та критики їхніх основних положень представниками багатьох європейських соціал-демократичних та згодом комуністичних партій.

Підсумовуючи аналіз джерельної бази, можна виокремити два основні підходи до вивчення австромарксизму. У зарубіжній історіографії склалась традиція аналізувати австромарксизм у межах широкого вивчення соціал-демократичного руху в Австрії, історії СДРПА, дослідження міжнародного соціалістичного руху першої половини ХХ ст. Таким чином, національне питання розглядається подекуди опосередковано, поверхово. Серед дослідників, які справили визначальний вплив на дослідження теорій австромарксизму з національного питання, варто відзначити Р. Льова, Н. Лезера та Е. Німні, науковців, що не лише ґрунтовно вивчили цей напрям, а й зробили австромарксизм об'єктом наукового зацікавлення.

У російській традиції сформувався цілком відмінний підхід до вивчення цього напрямку. На початку ХХ ст., за умови загострення національних протиріч у багатонаціональній Російській імперії, національна програма СДРПА та її теоретичне обґрунтування у працях К. Реннера та О. Бауера набула значної популярності та поширення серед російських соціал-демократів, переважно представників національних меншин. З 1913 р. національне питання стало об'єктом наукового аналізу більшовицьких лідерів. В. Ленін та Й. Сталін у своїх працях постійно зверталися до досвіду австрійських соціал-демократів та аналізу можливості застосування австромарксистських проєктів адміністративної перебудови багатонаціональних імперій для Росії.

Зауважимо, що саме в цей період відбулася підміна понять, за якої австромарксизм почали ідентифікувати із діяльністю СДРПА в цілому, а тому політичні програми цієї політичної партії з національного питання, розроблені в кінці XIX ст., почали помилково приписуватись представникам австромарксистського напрямку. Також у цей період було сформульовано критичний погляд на австрійську національну програму, який багато в чому залишився незмінним аж до 1980-х рр.

Розділ II.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ПИТАННЯ В ТЕОРІЯХ АВСТРОМАРКСИЗМУ

Цей розділ присвячено визначенню та поясненню базових категорій, якими послуговувалися теоретики австромарксизму. Передовсім, варто визначитися, що саме розуміється під поняттям «*національне питання*». Загалом, національне питання включає у себе комплекс проблем щодо вільного розвитку національних спільнот у межах певної територіальної одиниці. До змісту та суті національного питання варто підходити з історичної перспективи, адже у кожному епоху це поняття набувало певного особливого наповнення.

Широкої популярності категорія «національне питання» набуває в СРСР та визначається поглядами В. Леніна та Й. Сталіна у ряді праць. У радянських енциклопедіях «національне питання» визначалося як сукупність політичних, економічних, територіальних, правових, ідеологічних і культурних стосунків між націями, національними групами і народностями в різних суспільно-економічних формаціях. Зміст цієї категорії трансформувався від визначення підстав етнічного та національного, взаємовідносин між націями-державами, проблем колоніалізму та неокolonіалізму, національного розвитку в імперіях, національно-визвольних рухів до проблеми необхідності забезпечення гармонійного розвитку національних спільнот за умов глобалізації, вирішення національного питання як умови демократичного розвитку та реалізації прав людини та ін.

Також наголосимо, що категорія «національне питання» набуває різного тлумачення у вітчизняній та зарубіжній науці. Якщо на пострадянському просторі все ще актуальним є використання цієї узагальненої категорії для позначення всього комплексу проблем, пов'язаного з усебічним національним розвитком¹, європейська традиція схиляється до розщеплення цієї широкої за обсягом та суттю категорії, виділяючи питання національностей, націоналізму, націй, національних рухів та ін. Використання широкого терміна «національне питання» вимагає конкретизації проблематики чи географіч-

ного визначення, наприклад, у підходах до вирішення національної проблеми у соціалізмі / лібералізмі тощо, національне питання в Канаді і т.д.

Узагальнений підхід щодо форми прояву та змісту національного питання запропонував американський науковець Дж. Блаут у праці «Національні питання. Деколонізація теорії націоналізму» 1987 р. Було виокремлено такі форми національного питання:

1. Зусилля однієї держави анексувати державу або частину іншої держави та контрзусилля, спрямовані проти такої анексії;
2. Зусилля певної частини відокремитись від території держави та контрзусилля, спрямовані на запобігання цьому відокремленню;
3. Зусилля колонії завоювати незалежність від окупаційної колоніальної влади та запобігання завоювання колонією своєї незалежності;
4. Зусилля країни, яка є номінально незалежною, але в дійсності не має справжнього суверенітету завоювати справжній суверенітет та контрзусилля контролюючої держави чи держав;
5. Зусилля з метою створити державу (держави) шляхом об'єднання раніше окремих або частково відокремлених політичних одиниць та контрзусилля, спрямовані на запобігання такому об'єднанню тощо².

З огляду на предмет нашого дослідження, варто додати до запропонованого переліку також таку форму вираження національного питання:

6. Зусилля представників різних національних груп та спільнот гарантувати можливість артикулювання та реалізації національних інтересів у межах багатонаціональних держав (імперій) та контрзусилля правлячої партії (групи осіб панівної національності), спрямовані на запобігання політизації інтересів національних меншин.

У цьому дослідженні категорія «національне питання» розуміється як узагальнений термін, що використовується для позначення широкого комплексу питань, пов'язаних із процесами етнонаціонального розвитку (національного відродження, підстав появи та особливостей становлення націоналізму, національних рухів, політизації етнічностей тощо), що проявляється у сукупності політичних, економічних, територіальних, правових, ідеологічних і куль-

турних стосунків між націями, національними групами і народностями в різних державно-політичних утвореннях.

Також необхідно вказати на можливості розмежування основних понять, якими послуговувалися австрійські соціал-демократи. Подекуди може видатися неправомірним у тому чи іншому випадку застосовувати, наприклад, термін «нація» до національної спільноти, яка лише перебуває на певному етапі свого націєтворення. Натомість такі терміни, як «нація», «народ», «національна спільнота», «національність» використовувалися за часів австромарксистів більше як синоніми.

Можлива термінологічна плутанина, передовсім, зумовлена тією грандіозною еволюцією, яку пройшли суспільні та гуманітарні науки упродовж ХХ ст. Термінологічна невизначеність теорії австромарксизму зумовлена тим, що їхні висновки та ідеї аналізуються з позиції сьогодення та з погляду сучасної гуманітаристики. Наприклад, останнім часом виокремилися спеціальні окремі наукові дисципліни, які за предмет та об'єкт дослідження мають різноманітні явища зі сфери національного. Таким чином, підхід австромарксистів може бути не лише критиковано, але й засуджено за відсутність чіткого виокремлення та визначення основних понять, таких як «нації», «національне», «національний рух», «національні та етнічні інтереси», «народ», «етнос» та ін., тобто за невикористання тих категорій та методологічних прийомів, які на початку ХХ ст. навіть не перебували в науковому обігу.

Основні підходи до визначення поняття «нація»

Передусім, важко визначити відмінність між поняттями «нація» та «народ» у проаналізованих працях. Але така складність пояснюється головню тим, що ці два терміни часто використовувалися як взаємозамінні, адже на початку ХХ ст. лише відбувався процес змістовного наповнення поняття «нації», поступової специфікації та звуження семантичного поля цієї категорії. Так, наприклад, Г. Касьянов зауважив, що у XVI ст. «відбулося перше кардинальне зрушення у вживанні терміна «нація»³. В Англії цей термін вперше почали застосовувати як синонім слова «народ». «Ця семантична

трансформація, – пише Л. Грінфелд, – означала появу першої нації у світі, [нації] у тому розумінні цього слова, в якому воно вживається сьогодні, а також початок ери націоналізму»⁴. Подібна трансформація відбулася й у французькій мові, де з кінця XVIII ст. слово «нація» фактично стало еквівалентом слова «народ» (*people*) і вживалося як його відповідник. Такі процеси можна пояснити паралельністю процесу націєтворення з процесом формування централізованої держави, політична еліта якої була відносно культурно однорідною⁵.

Іншу лінгвістичну традицію вживання та семантики терміна «нація» зустрічаємо у німецькій мові. «Старе поняття “нація”, успадковане від часів існування “Священної Римської Імперії Німецької Нації”, підкреслювало єдність німців не за політичною ознакою (як єдність суверенного народу та його держави), а за такими характеристиками, як спільність мови, культури, традицій»⁶. У німецькомовній традиції поняття «нація» та «народ» (у розумінні культурно-мовної спільноти) були синонімами⁷. Поготів, продовжує Г. Касьянов, «німецьке значення слова “нація”, з наголосом на етнічно-культурних складниках, вплинуло на формування цього поняття в мовах слов'янських й центральноєвропейських народів»⁸. Якщо розглядати австромарксистські міркування з національного питання у такому ключі та у межах «німецькомовної» традиції, то стають зрозумілими наголоси теоретиків на спільності культури, історії, долі та характеру для національного виокремлення. Винесення поняття «нації» за дужки етатистського розуміння змінює акценти не лише у теорії, але й на практиці політичної боротьби та обґрунтування підстав націоналізму.

Ще одним понятійним утрудненням може бути протиставлення понять «нація» й «етнос». Підходи до розрізнення цих категорій запропонував Е. Гелнер у його розмежуванні нації-держави та нації-етносу. Е. Гелнер доводив, що до XIX ст. на Заході термін «нація» використовувався для позначення політичних спільнот, тобто у значенні «нація-держава». У XIX ст. відбулося зміщення його застосування – воно почало вживатися для позначення етнічних спільнот, тобто, у значенні «нація-етнос»⁹. Ці два способи дефініції нації і досі співіснують, завдаючи труднощів не лише у розмежуванні, але й у визначенні підстав до типологій.

Розмежування між етнічною та національною спільнотою є ключовим для цього дослідження та для аналізу підходів вирішення національних протиріч в австромарксизмі, адже необхідно зрозуміти, які саме спільноти маються на увазі у межах австрійського підходу. Для розуміння австромарксистського підходу розмежування понять «нація» та «етнос» можна використати економічно детерміновану марксистську методологію для дослідження генези національного відродження. Такі матеріалістичні підстави етнонаціонального розвитку обґрунтовують відмінність етносу від нації, що виникають лише у модерну капіталістичну епоху.

Варто наголосити на тому, що таку термінологічну неоднозначність не слід вважати недоліком чи обмеженням австромарксизму, адже і сучасним спеціалістам з національного питання не під силу однозначно визначити сфери застосування цих понять. Наприклад, український дослідник Ю. Римаренко називає поняття нації та етносу «синонімами, що різняться хіба що масштабом», хоча і є різними типами соціальних зв'язків¹⁰. Найпоширенішим підходом до визначення нації є її дефініція через визначення низки притаманних їй специфічних ознак, таких як, наприклад, у класичному сталінському визначенні нації: спільність мови, території, економічного життя та психічного складу, що виявляються у спільності культури¹¹.

Цю термінологічну плутанину можна певним чином вирішити, застосувавши певні теоретичні концепції до визначення нації. Цей підхід був розроблений у межах націології й етнополітології з метою уникнути категоричності у визначенні основних понять, а також відійти від дефініції нації шляхом приписування їй сукупності певних ознак, сума яких хоча й вирізняє одну національну спільноту від іншої, але визначальність та необхідність кожної з яких для національного розвитку може бути піддана сумніву. Серед основних парадигм можна визначити політичну, психологічну, культурну, історико-економічну, етнічну та ін.¹²

Політична або етатистська концепція нації ґрунтується на трактуванні останньої як політичної спільноти, котра має власну державу або прагне реалізувати своє право на самовизначення і змагається за її утворення чи відродження. Таке державно орієнтоване визначення нації було вперше запропоновано Г. Гроцієм, основні ідеї якого пізніше втілились у британській традиції націології. Наслідую-

ючи попередні традиції, у 1775 р. у «Словнику англійської мови» націю було визначено, як «велику кількість родин однієї й тієї ж крові, які народились в одній і тій же країні і живуть під одним і тим же урядом»¹³.

За французькою традицією з XVIII ст. термін «нація» почав фактично вживатися як синонім до поняття «народ». Д. Дідро у своїй «Енциклопедії» визначав «націю» як значну кількість людей, що живуть на певній території й управляються одним урядом. Така кореляція нації із певною державою була характерна не лише для національних держав, але й для новостворених політичних утворень з відсутньою тривалою традицією націєтворення, наприклад, для США. Отже, згідно з цією концепцією, нація – це, передусім, політична (соціальна) спільнота, яка об'єднує всіх громадян якоїсь однієї держави незалежно від їх етнічного та соціального походження, культурно-мовних та інших особливостей¹⁴.

Етнічна концепція нації ґрунтується на виявленні сутнісних ознак національної групи у спільності історії та культури. З XIX ст. цей підхід набув особливої популярності в Німеччині та Східній Європі, що було зумовлено, по-перше, політичною незрілістю та недостатнім економічним розвитком окремих народів до утворення власної держави та політизації національних інтересів, та, по-друге, існуванням аж до 1918 р. Австро-Угорської імперії, яка у своїх кордонах збирала велику кількість етнічних груп і національностей¹⁵.

З кінця 1950-х рр. цей підхід набув нового розвитку у зв'язку з так званим «етнічним ренесансом» і політизацією етнічностей. Початок цього процесу було закладено у США, що шляхом «ланцюгової реакції» перекинувся на більшість етнічних груп в Америці; згодом ця ідея була сприйнята у Європі, де й отримала остаточне теоретичне обґрунтування¹⁶. Найзагальнішу схему процесу етнічного ренесансу можна проілюструвати словами професора етносоціології Нью-Йоркського університету С. Стейнберга «Кінець 60-х років став свідком вибуху того, що можна назвати “етнічною лихоманкою”. Одна за одною расові й етнічні меншини намагаються віднайти свою зникаючу ідентичність і підтвердити свої зв'язки з культурним минулим»¹⁷.

Ідея етнонації, що полягає у первинності етнічного чинника у становленні національної спільноти, стала викликом для концепції

політичної нації й у сучасній етнології посідає одне з визначальних місць. Перевагами даної концепції є обґрунтування нації з погляду культури та традиції, яке може бути використане як для запобігання процесам асиміляції, так і протидії сепаратистським рухам у сучасних умовах, переводячи національні інтереси з політичної у культурну площину.

Психологічний або суб'єктивістський підхід до пояснення суті нації був сформульований французьким філософом та істориком Е. Ренаном у його промовах в університеті Сорбони у 1882 р., що згодом були опубліковані під загальною назвою «Що таке нація?». Український дослідник Г. Касьянов піддає сумніву твердження, що французького філософа XIX ст. можна вважати засновником цієї концепції, «оскільки погляди Е. Ренана зовсім не були “теорією”, а його публіцистична промова аж ніяк не претендувала на теоретичні узагальнення»¹⁸.

За твердженням Е. Ренана, нація – це, передовсім, велика група людей, об'єднаних духовним принципом, великою солідарністю та моральною свідомістю. «Нація, – говорить філософ, – це велика солідарність, що встановлюється почуттям жертв, які вже зроблені та які мають бути зроблені у майбутньому. Нація передбачає минуле, але у сучасному вона резюмується цілком помітним фактом: це ясно висловлене бажання продовжувати спільне життя. Існування нації – це (якщо можна так висловитись) повсякденний плебісцит, як існування індивідуума – довічне утвердження життя»¹⁹. Аналізуючи сукупність ознак, які прийнято вважати сутнісними для буття нації, Е. Ренан вказує, що «бажання нації – єдиний законний критерій, до якого треба завжди звертатися»²⁰.

Погляди та влучні висловлювання французького філософа були підхоплені іншими суспільствознавцями у XX ст. Так, наприклад, О. Бауер визначає націю через «спільність характеру, що зростає на ґрунті спільності долі»²¹. Англійський науковець Г. Сетон-Вотсон, у свою чергу, вважав, що нація існує тоді, коли «значна кількість людей з певної спільноти вважає себе нацією, або ж поводить так, нібито ця нація існує»²². Таким чином, прихильники психологічної парадигми визначають націю як «велику групу людей, об'єднаних спільною національною психологією, національним характером, на-

ціональною солідарністю, національною волею, національною свідомістю та іншими рисами суто психологічного плану»²³.

Засновки *культурологічної концепції нації* можна зустріти у працях німецького філософа Й.-Г. Гердера, австромарксиста К. Реннера та німецького соціал-демократа К. Каутського. Нація у цьому підході визначається через спільність культури, мови, звичаїв, традицій, наявність єдиної літературної мови та розвинутої національної літератури. Таким чином, в основу розуміння і трактування нації покладається головним чином культурна сфера її життя, різноманітність і особливість її культурного розвитку²⁴. Особливого поширення ця концепція набула в німецькій гуманітарній традиції (*Kultur-Nation*). Британські вчені з обережністю застосовують цю концепцію для визначення нації і пропонують використання терміна «культурна національність» (*cultural nationality*), що «виключає можливість ототожнення цієї групи з державою»²⁵.

Серед великої кількості визначень і теоретичних підходів до тлумачення поняття «нація» та «національного» загалом, на думку авторки, найбільш обґрунтованими для пояснення сучасних умов існування національних спільнот є концепції, розроблені в межах соціології нації М. Вебером, Е. Смітом.

У концепції нації М. Вебера було зроблено спробу поєднати засновки різних концепцій до визначення поняття «нації». Німецький соціолог вдало балансував між суб'єктивістськими й етатистськими підходами. З такого підходу нація – «поняття, яке, з одного боку, належить до сфери культури, а з другого – до сфери політики (оскільки його зміст розкривається лише через відношення до держави) поняття, в основу якого покладено соціально-психологічні складники»²⁶. Нація – це «спільнота почуттів, яка знаходить своє адекватне втілення лише у власній державі, і яка природно прагне створити її»²⁷. Нація не може бути втіленням лише бажання єдності, так само як і наявність політичної організації не створює націю автоматично. «Цей визначальний суб'єктивний фактор [...] виникає на основі об'єктивних передумов, якими є *спільне походження, мова, релігія, звичаї чи політичний досвід*, отже, все те, що сприяє виникненню національного почуття, національного «сентименту»²⁸.

Е. Сміт у численних своїх працях, присвячених вивченню феномену національності, зробив аналіз попередніх теоретичних пошуків

у цій царині. Він вказував на те, що за сучасних умов неможливо відстоювати будь-яку крайню об'єктивістську (наприклад, визначення Й. Сталіна) чи суб'єктивістську (наприклад, підхід Б. Андерсона, який розглядав нації лише як «уявні спільноти»²⁹). Відповідно до вимоги пошуку комплексного підходу, «означення нації добиралось так, щоб відповідати критеріям, які б охоплювали «об'єктивно-суб'єктивний» спектр. [...] Науковці не дійшли бодай якогось консенсусу. Проте більшість зійшлася на тому, що нація – це не державне утворення і не етнічна спільнота»³⁰.

Англійський вчений зробив спробу комплексної дефініції поняття «нація», врахувавши різноманітні сутнісні ознаки національної спільноти. Одне з його визначень наголошує на необхідності визнання усієї сукупності суб'єктивних, об'єктивних ознак нації з одночасним врахуванням символічного оформлення своєї спільноти через протиставлення себе іншим. «Нація – це велика, вертикально інтегрована і територіально мобільна група зі спільними громадянськими правами і почуттям колективності, а також з однією чи кількома спільними характеристиками, які відрізняють її членів від членів подібних груп, які можуть бути їхніми союзниками чи противниками»³¹.

Аналізуючи комплекс питань, які були розроблені австромарксистами та включені в їхнє розуміння нації та національного розвитку, стає зрозумілим, що зводить поняття «нація» в теорії австромарксизму до однієї із концепцій є необґрунтованим і методологічно невиправданим, адже це значно звужує те семантичне поле, яке австрійські теоретики закладали у своє бачення національної проблеми. Завдання, які О. Бауер та К. Реннер ставили у своїх дослідженнях, по-перше, були значно ширшими, аніж звичайна дефініція понять. Їхня національна концепція відзначалася практичною спрямованістю: необхідність розробки теоретичного підґрунтя для подальших пошуків механізмів і підходів вирішення складної політичної ситуації в країні. Базові поняття та категорії австромарксистської теорії виглядають більш операційними, формують понятійно-категоріальний апарат для подальшого дослідження форм співвідношення державного та національного. З цієї причини, редукція позиції австромарксистів до творення теоретичних конструктів є завідомо хибною.

Підходи до розв'язання національного питання у марксизмі

Головною теоретичною передумовою, що зумовила необхідність перегляду національного питання в європейському соціалістичному русі та теоретичній розробці національних проблем у австромарксизмі стала відсутність чіткої позиції в межах марксизму щодо вказаних проблем, що зумовлювалось описовістю чи загальністю висловлювань К. Маркса та Ф. Енгельса. Найбільшу кількість різночитань спричинила відсутність узагальненого викладу поглядів засновників марксизму в окремій праці, яка могла б служити джерелом для наступників. Необхідно у загальних рисах окреслити позицію марксизму з національного питання, щоб зрозуміти суть, місце та значення австромарксистської ревізії цих положень.

Виходячи із центральних матеріалістичних положень та економічного детермінізму, нація розглядалася у К. Маркса як історичний феномен, сформований на основі спільності економічних зв'язків. Нація жодим чином не визнається культурним чи мовним феноменом, а тому кордонами поширення спільноти є межі поширення її економіки. У листуванні з Ф. Енгельсом, К. Маркс у 1872 р. засуджував Франко-Пруську війну та зазіхання Пруссії на Ельзас та Лотарингію, адже тісні економічні зв'язки зумовили приналежність цих територій до Франції³².

Національна держава для К. Маркса була продуктом капіталізму, а тому служила інтересам лише буржуазії як класу. Національна держава в такому розумінні постає інструментом класової боротьби та сприяє визиску робітничого класу. Відома теза про те, що пролетаріат не має батьківщини була зумовлена саме розумінням того, що робітник не може мати ніякого патріотизму до держави, яка відчужена від його інтересів та експлуатує його. На цих положеннях ґрунтуються ідеї К. Маркса щодо майбутнього нації та відмирання держави за соціалізму. На думку дослідника творчості німецького класика С. Блума, те, що К. Маркс назвав знищенням нації або відмиранням держави повинно було б означати знищення класових протиріч, нерівності та суперництва, експлуатації, – усього, що було визначальною характеристикою національної держави у середині

XIX ст. Водночас знищення суперництва всередині нації призведе до знищення можливості війн та конфліктів між різними державно оформленими націями, і, як наслідок, до гармонійного співжиття як характеристики майбутнього соціалістичного ладу³³.

Тобто, вирішення національних протиріч відкладалося до періоду перемоги соціалізму, принаймні в Європі (К. Маркс відстоював ідею про неможливість одночасного переходу до соціалізму, який, на його переконання, з необхідністю започаткують Англія та Франція). К. Маркс не вірив у принцип національного самовизначення в умовах капіталістичного суспільства. Національне пригнічення може зникнути лише з ліквідацією класового антагонізму, адже «угорці, поляки та італійці не будуть вільними, поки робітники є рабами».

У «Критиці Готської програми» К. Маркс висловив переконання, що соціалістична держава із домінуючого органу над суспільством перетвориться на цілком йому підконтрольний, а єдиним важливим елементом залишиться нація у розумінні загальної спільноти. Стосовно такої тези можна зробити висновок, що з огляду на сучасну політичну теорію, Маркс розглядав майбутній соціалістичний устрій як абсолютну перемогу громадянського суспільства над державою, колективного інтересу над приватним³⁴.

Також важливим для розуміння позиції марксизму з національного питання стала розробка гегелівської дихотомії «історичних» і «неісторичних» народів та подальша розробка цих категорій із наданням їм нових конотацій, а саме революційності / неревольюційності на основі аналізу корисності боротьби окремих національних груп для майбутнього соціалізму³⁵. Починаючи з 1848 р. основне вістря критики та негативу Ф. Енгельса, який став основним ідеологом з цього питання, було спрямовано саме на слов'янські народи Австро-Угорської імперії.

Невдача європейської революції у 1848 р. спровокувала низку різкої критики стосовно прагнень і спроможності слов'ян до національного відродження та державотворення. Ф. Енгельс апелював до ідеї про уламки чи рештки народів, які не виконують жодної позитивної функції в історії. «Немає жодної країни в Європі, де у якому-небудь куточку не можна було б знайти один або декілька національних уламків, залишків попереднього населення, витісненого та підкореного нацією, яка пізніше стала носієм історичного розвитку.

Ці національні уламки, розтоптані без жалю, за словами Гегеля, ходом історії, ці *уламки народів* кожен раз стають фанатичними носіями контрреволюції та залишаються такими до повного їх знищення, або повної втрати своїх національних особливостей, як і в цілому саме їхнє існування є протестом проти великої історичної революції»³⁶.

Підхід до виокремлення «історичних» і «неісторичних» народів згодом знайде своє логічне продовження у працях О. Бауера, ставши центральними. Навіть такий загальний огляд основних тез із позиції К. Маркса щодо національного питання доводить відкритість цього підходу до критики та ревізії, тим паче, якщо зважати на кардинальні зрушення в політичному й економічному житті європейських країн початку нового століття. Австромарксизм запропонував новий підхід до вивчення й аналізу важливих суспільних проблем, беручи за основу методологію та основні категорії своїх учителів.

Отже, головною теоретичною передумовою, яка визначила необхідність перегляду національного питання у європейському соціалістичному русі та теоретичної розробки національних проблем у австромарксизмі стала відсутність чіткої позиції у межах класичного марксизму щодо національних проблем. Описовість чи загальність висловлювань К. Маркса та Ф. Енгельса, у теорії яких вирішення національного питання відкладалося до остаточної перемоги соціалістичної революції, зумовили появу ґрунтовних досліджень з національного питання у середовищі молодих марксистів та соціал-демократів на початку ХХ ст. Основними категоріями, які потребували нового якісного наповнення з урахуванням конкретної політико-економічної ситуації початку століття були «нація», «співвідношення нації та держави», «історичні та неісторичні народи», «майбутнє нації за соціалізмом», «націоналізм та інтернаціоналізм». Усі ці положення стали базовими для теорії австромарксизму, представники якої розробили одну з найґрунтовніших національних концепцій у межах соціалістичної традиції.

Розділ III.

ОСНОВНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ КЛЮЧОВИХ ПОНЯТЬ ТА КАТЕГОРІЙ НАЦІОНАЛЬНОЇ КОНЦЕПЦІЇ АВСТРОМАРКСИЗМУ

Австромарксизм – ідеологічна, політична та філософська течія, яка розвинулася в межах австрійської соціал-демократії у першій половині ХХ ст. та була сформована внаслідок теоретичних пошуків і політичної діяльності її лідерів, передусім К. Реннера, О. Бауера, М. Адлера, Р. Гільфердінга та ін. Австромарксизм як філософська течія ґрунтувався на необхідності перегляду світоглядних постулатів теорії К. Маркса з позицій неокантіанства. Доповнення та ревізія ортодоксальної марксистської теорії була, на думку австромарксистів, не зрадою класичних постулатів, а, навпаки, збагаченням цього напрямку, доказом можливості її адаптації як до сучасних авторам політичних умов, так і до світоглядних ідей початку ХХ ст.¹

У цій книзі, австромарксизм здебільшого розглядатиметься як сукупність впливових суспільно-політичних теорій, серед яких можна виокремити декілька найважливіших сфер: вивчення проблеми національностей і націоналізму в О. Бауера, дослідження капіталізму Р. Гільфердінга та вчення про соціальну функцію права К. Реннера.

Термін «австромарксизм» був запропонований у 1914 р. американським вченим Л. Боундіном та став загальноприйнятим². Учений досліджував німецьку й австрійську соціалістичну традицію, а також перебував у тісних персональних контактах із представниками цього напрямку. Узгодженою серед західних дослідників є позиція стосовно застосування назви «австромарксизм» лише до історії цього руху в період 1918–1938 рр., тобто в час Першої Австрійської республіки³. Австромарксизм у цей період став не просто школою чи напрямом соціалістичної думки, а політичним курсом новоствореної держави, в якій відомі теоретики посіли важливі державні посади.

Формування концепції австромарксизму розпочалося в межах студентського соціалістичного гуртка, що пізніше приєднався до Соціал-демократичної робітничої партії Австрії, та до Першої світо-

вої війни займав у ній місце впливового теоретичного ядра. О. Бауер, один із найвідоміших представників цього напрямку, у своїй статті «Що таке австромарксизм?» (власне, ця стаття була опублікована у 1927 р. анонімно, але авторство приписують О. Бауеру) написав, що це була група молодих науковців, об'єднана не так специфічною політичною орієнтацією, як практичною природою своєї діяльності⁴. Також О. Бауер указав на те, що австромарксисту у своїх студіях зробили спробу застосувати марксистське розуміння історії до складних феноменів (тобто певний виклик К. Марксу – *О. П.*) таких як, наприклад, національне питання або національна держава⁵.

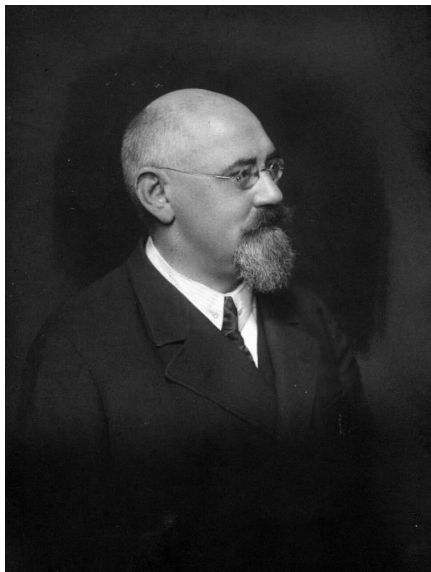
Поява та розвиток такого напрямку стали можливими наприкінці XIX ст. внаслідок значного економічного й інтелектуального піднесення Австро-Угорщини. Індустріалізація країни призвела до збільшення кількості робітників, що, у свою чергу, зумовило зростання і зміцнення соціалістичних робітничих партій та організацій. У цей час Відень став інтелектуальним та культурним центром Європи. Тут працював З. Фрейд, розвивався архітектурний стиль бідермаєр, творили такі художники, як Г. Клімт, О. Кокошка, Є. Шилле й інші, які прославили австрійське мистецтво. У цей же час Відень став прихистком для Лева Троцького та Й. Броз Тіто, останній працював тут робітником та намагався створити комуністичну партію в Югославії. Тут жили К. Каутський, А. Грамші та інші⁶. Таким чином, можна зробити висновок про інтелектуальну атмосферу, особливо сприятливу для популяризації соціалістичних ідей серед освіченої молоді.

Австромарксизм не був школою в повному розумінні цього слова. Це була група інтелектуалів, які поділяли марксистські загальні положення про діалектику історії, класові конфлікти, але ставилися до них з різних філософських позицій. Головне, що їх об'єднувало, була віра в те, що вони, як члени партії, були авангардом робітничого руху, а тому через пропаганду та навчання повинні донести мету своєї діяльності до робітників⁷. Представники цього напрямку були дуже різними за сповідуваними ними теоретичними ідеями та політичними орієнтаціями. Але кожен зробив вагомий внесок у розвиток марксистської доктрини в Європі на початку XX ст.

Організаційне оформлення австромарксизму розпочалося із утворення у 1903 р. товариства «*Zukunft*». До заслуг австромарксистів у розробці теорії марксизму варто віднести видання альманаху «*Marx-*

Studien» з 1904 по 1923 р., де вперше були опубліковані праці М. Адлера, О. Бауера, Р. Гільфердінга, К. Каутського та ін. Також у 1907–1934 рр. О. Бауер видавав теоретичний альманах «*Der Kampf*».

У передмові до першого видання альманаху «*Der Kampf*», О. Бауер наголосив на тих основних завданнях, які представники австро-

Карл Реннер.
Світлина 1920 р.

марксизму ставлять перед собою⁸. Першочерговим завданням оголошувалася необхідність зробити внесок у створення нового суспільства на соціалістичних засадах. Зрозуміло, йшлося у передмові, що австромарксистки не могли виступати від імені усього загалу, тому основним завданням було представлення інтересів австрійського робітничого класу в межах Інтернаціоналу соціалістичних партій. Також важливим завданням була адаптація інтернаціональних ідей до австрійської реальності.

Визнаними лідерами та теоретиками австромарксизму не випадково вважали К. Рен-

нера й О. Бауера, які впродовж багатьох десятиліть визначали не лише ідейне, але й політичне обличчя цього напрямку.

К. Реннер (1870–1950) – один із найвідоміших теоретиків австромарксизму, австрійський громадський і політичний діяч. Як теоретик, К. Реннер зробив вагомий внесок у дискусію навколо національної проблеми та з питань юриспруденції. Він застосував марксистський підхід до конституційного права та на основі цього критично підійшов до інституту держави. Його праця «Соціальні функції правового інституту» («*Die soziale Funktion der Rechtsinstitute*», 1904 р.), започаткувала марксистську соціологію права⁹. У праці «Держава та нація», К. Реннер з позиції конституційного права довів

необхідність забезпечення прав усіх національних меншин шляхом застосування принципу культурно-національної автономії¹⁰.

Загалом К. Реннер у період з 1895 до 1950 рр. написав близько шістдесяті книг, буклетів і памфлетів. І це не рахуючи величезної кількості статей з проблем соціалістичного руху в Австрії у періодичній і партійній пресі¹¹. Так само успішним він був і у політичній кар'єрі. У різний час займаючи посади канцлера у Першій Австрійській республіці, лідера правого крила соціал-демократів, міністра внутрішніх і зовнішніх справ, канцлера у повоєнний час та нарешті Президента республіки у 1945–1950 рр.

К. Реннер, як і його колеги, зробив вдалу спробу ревізювати марксизм з позицій суспільно-політичних умов кін. XIX – поч. XX ст. На означення його ставлення до теоретичного спадку К. Маркса варто навести цитату з відомого твору К. Реннера «Марксизм, війна й інтернаціонал», написаної у 1918 р.: «Якщо ми є справжніми учнями Карла Маркса, ми не повинні постійно заглядати до його книг, а зобов'язані ще раз поглянути на суспільство, яким воно є сьогодні, розуміючи, що за півстоліття бурхливого розвитку всі економічні фактори змінили його обличчя»¹².

Інший представник австромарксизму – О. Бауер (1881–1938), праці якого вважаються найгрунтовнішими теоретичними дослідженнями з національного питання у марксизмі¹³. У свій час О. Бауер займав посаду секретаря СДРПА, міністра закордонних справ Австрійської республіки. На формування його світогляду вплинули події Першої Світової війни та Лютневої революції, під час якої австрієць перебував у військовому полоні в Росії. Саме тут О. Бауер написав фундаментальну філософську працю «Світова картина капіталізму» (*Das Weltbild des Kapitalismus*, 1924 р.)¹⁴. Осмислюючи досвід

Отто Бауер
Світлина 1919 р.

російської революції, О. Бауер, хоча й приєднався до антивоєнного, лівого крила СДРПА та відстоював ідею національного самовизначення, все ж виступав за можливість досягнення соціалізму без революцій і громадянської війни. Після аншлюсу Австрії гітлерівською Німеччиною у 1933 р. О. Бауер із залишками соціалістів змушений був переїхати до Праги. В еміграції австрійський соціал-демократ намагався продовжувати розбудову австрійського соціалізму¹⁵.

Кожен із представників австромарксизму зробив свій вклад в аналіз, ревізію та модифікацію вчення К. Маркса та способи його адаптації до австрійської реальності. Найбільш важливими теоретичними здобутками австромарксистів у суспільно-політичному вченні варто вважати: критику диктатури, пригноблення та недемократичних механізмів здійснення влади в усіх її формах; проблему держави, розробку національного питання та практики федералізму; теорію демократії, які були розроблені О. Бауером, К. Реннером та частково М. Адлером, а також теорію права К. Реннера¹⁶.

Становлення робітничого руху в Австрії в кінці XIX-го століття

Для розкриття суті національної концепції австромарксизму, з'ясування її місця та ролі в європейській соціалістичній думці, принципово важливим є аналіз процесу виникнення та становлення цієї теорії у співвідношенні з загальноєвропейськими концепціями і доктринами. Основним завданням цього розділу є ствердження думки, що австромарксизм став унікальним теоретичним продуктом розвитку австрійського соціалістичного руху саме в силу внутрішніх і зовнішньополітичних особливостей його становлення. Серед внутрішніх чинників формування австромарксизму та його національної теорії були ті суспільно-політичні й економічні умови розвитку Австро-Угорської монархії, які визначили контури національної боротьби всередині імперії. Зовнішніми факторами розробки національного питання стала активна участь представників даного напрямку у міжнародній соціалістичній дискусії на початку XX ст.

Процес становлення австромарксизму варто розглядати паралельно до процесу інституціоналізації Соціал-демократичної робіт-

ничої партії Австрії, проте не варто зводити його лише до цих меж. Австромарксизм став теоретичним ядром СДРПА, але у своїх пошуках його представники виходили далеко за межі обґрунтування діяльності цієї політичної організації. Можна стверджувати, що саме національна проблема стала основним чинником формування особливостей австрійського соціалістичного руху в усіх його проявах.

Зародження соціалістичних ідей в Австро-Угорській імперії можна віднести до середини ХІХ ст., яке було пов'язане із пришвидшенням розвитку економіки, появою та поступовим зміцненням робітничого класу на території імперії, інституціоналізацією стихійних рухів захисту інтересів робітників¹⁷. До особливостей становлення робітничого руху в імперії можна з упевненістю віднести його органічний зв'язок з національним питанням і, навіть, значною мірою залежність від нього, від перспектив його розв'язання. Активізація робітничого руху була пов'язана із наслідками революції 1848–1849 рр. Уже революційні події, відомі під назвою «весни народів», стали переплетенням ідеалів і вимог лібералізму, демократії, соціалізму та націоналізму¹⁸. В Австрійській багатонаціональній імперії економічні та політичні вимоги повалення феодалізму й авторитаризму були зумовлені вимогами національного характеру: слов'янські народи імперії виступали не лише проти абсолютизму монархії, а й за власне національне самовизначення.

Результатом революційної боротьби в Австрійській імперії стала автономізація окремих її частин, підвищення національної самосвідомості та політизації національних груп. Також опосередкованим результатом стало підвищення економічного розвитку, що, у свою чергу, сприяло становленню соціалістичного руху. Причиною поразки революції, на думку дослідників, можна вважати «неспроможність лідерів робітничого руху інтегрувати демократичні прагнення, властиві національним рухам», а також «відсутність єдності між демократичними, ліберальними та соціалістичними силами у боротьбі проти старого режиму»¹⁹.

Історія розвитку австрійського соціалістичного руху аж до 1899 р. становила собою процес пошуку адекватних форм політичної організації робітничої боротьби в межах імперії, оскільки наштовхувалась на постійні вимоги щодо врахування особливостей націо-

нального розвитку окремих адміністративних частин імперії. Незважаючи на стрімке пришвидшення економічного розвитку Австрії з другої половини XIX ст., основними формами робітничого руху все ще залишалася діяльність окремих груп за інтересами, робітничих гуртків та асоціацій²⁰.

Активізація робітничої боротьби 1880-х рр. за політичні права була зумовлена формуванням Об'єднаної соціал-демократичної партії Австрії (*Sozialdemokratische Arbeiterpartei Österreichs (SDAPÖ)*), днем створення якої вважається 30 грудня 1888 р., коли В. Адлер, переборовши партикулярні інтереси соціалістів різних національностей на території імперії, спромігся вперше зібрати установчий конгрес. Партія об'єднала різноманітні робітничі гуртки та дрібні партії соціалістичного спрямування. Національне представництво Першого партійного з'їзду адекватно відображає той стан, який був характерний для Австрії в кінці XIX ст. Серед 110 делегатів майже всі були чехами або німцями²¹. Програма новоствореної партії базувалася переважно на марксистських постулатах про робітничий інтернаціонал, знищення капіталістичного устрою та встановлення соціалістичного порядку, поряд із визнанням необхідності вирішення національної проблеми, що завжди стояло на порядку денному не лише соціалістичної, а й усіх Австро-Угорських політичних партій. Ця програма залишалася майже незмінною аж до 1926 р.²²

Національне питання наскрізь проходило через усю діяльність австрійської соціал-демократичної партії. Підставою до такої надмірної уваги було загострення міжнаціональної боротьби з появою середнього класу в слов'янських народів. Із посиленням свого впливу в партії й у політичному житті країни, останні почали вести активну боротьбу за власні права та самоуправління на територіях, де вони склали абсолютну більшість. Головні суперечності спостерігалися не на рівні держави, а в межах певного округу чи провінції. Окрім вимог захисту соціально-економічних і політичних прав (боротьба за національне представництво в сеймах та парламенті, за вплив на прийняття законів, формування та перерозподіл бюджетних коштів, за розвиток національної освіти) та за проведення адміністративно-територіальної реформи, однією із головних була вимога впровадження діловодства національною мовою в адміністративних округу-

гах. За висловом одного з дослідників австрійського соціалізму, в імперії можна було вважати «національне питання проблемою мови»²³.

Міжнаціональні конфлікти наприкінці XIX ст. дійшли до такої межі, що з ними уже неможливо було не рахуватись. Австрійський соціалізм був приречений на необхідність розв'язання національних проблем, а тому змушений був працювати в умовах, непритаманних іншим країнам та соціалістичним партіям. Австрійський політик і соціаліст Е. Пернерсторфер так охарактеризував ситуацію в Австрії: «Тут націоналізм та інтернаціоналізм виступають не як суперечки між державами, тут справа з їми відокремлена від міждержавної суперечки, тут класичний ґрунт цієї проблеми, тут мусить виявитись, чи національні суперечки до-решти рішаються в інтернаціоналізмі, чи навпаки може – інтернаціональне та національне знайдуть найвище порівняння тільки в соціальній демократії»²⁴.

Унікальність завдань, що стояли перед австрійськими соціал-демократами була очевидною у порівнянні з іншими європейськими соціалістичними партіями. Б. Грінченко у своєму аналізі австрійського соціалістичного руху таким чином охарактеризував роль СДРПА: «Соціал-демократи ненімецької національності, стоячи за соціалізм, стояли так само і за національне право своїх народів. Перед австрійською с[оціал]-д[емократичною] партією стояла подвійна альтернатива: або признати ці національні права і тим зберегти єдність та силу партії, або їх відкинути і тоді побачити, як єдина с[оціал]-д[емократична] партія в Австрії розпадається на кілька самостійних національних с[оціал]-д[емократичних] партій»²⁵.

На Віденському з'їзді у 1897 р. В. Адлер заявив про загрозу сепаратизму в межах партії. Було вирішено надати більших прав ненімецьким партійцям, що згодом переросло у юридично закріплений поділ партії за національною ознакою. У результаті було сформовано шість національних соціал-демократичних груп, що представляли народи Австро-Угорської імперії. Серед них: українська, чеська, польська, німецька, італійська та словенська соціал-демократична партії, які були об'єднані єдиним виконавчим комітетом. Зауважимо, що політичні лідери вважали такий поділ партії вимушеним, але здійсненим з метою збереження єдності організації²⁶.

Така самостійність була гарантована утворенням нового виконавчого комітету партії (*Gesammtvertretung*), який мав складатися із представників німецького, чеського, польського, італійського народів та представників південних слов'ян. Центральному комітету надавалися повноваження загального контролю, але кожна національна група мала право самостійно вирішувати та регулювати свою діяльність. Передбачалося, що загальнодержавні конгреси збиратимуться щодва роки для вирішення питань загальнопартійного розвитку²⁷.

Рішення про обмежену федералізацію партії доводило певний рівень могутності та сили центрального керівництва та лідерства партії. Також застосування такої системи довело важливість національного питання для соціалістичного руху. У назві партії тепер з'явилося визначення «Всезагальна партія» (*Gesamtpartei*), що підкреслювало наднаціональний статус організації. Австрійський історик Р. Канн при оцінці цього рішення, наголошував, що Австрійська соціал-демократична партія стала єдиною в імперії, яка «спромоглася вийти на наднаціональний рівень»²⁸.

Такі організаційні зміни в партії не змогли остаточно вирішити всі конфлікти та міжнаціональні суперечки. Після Віденського з'їзду 1897 р. члени партії почали працювати над розробкою теоретичних положень і можливих варіантів вирішення національних протиріч. Уперше про концепцію культурно-національної автономії як можливого способу мирної перебудови імперії заявив словенський соціал-демократ Е. Крістан у своїй статті «Націоналізм і соціалізм в Австрії» 1898 р.²⁹ Паралельно подібні ідеї були висловлені К. Реннером у його брошурі «Держава та нація», у якій було стверджено необхідність юридичного визначення національної проблеми, а також розроблені засади принципу персональної автономії.

Національне питання на з'їзді СДРПА у м. Брно 1899 р.

Вирішальним щодо національного питання був Загальний партійний з'їзд у м. Брно 1899 р. Майже весь конгрес соціалістичної партії 1899 р. був присвячений національному питанню. На думку представника виконавчого комітету, «така надмірна увага до націо-

нальної проблеми [була] виправданою, адже від її невіршеності найперше страждають саме робітники»³⁰.

На з'їзді було поставлено питання про майбутнє Габсбурзької імперії як цілісної держави. Для усіх членів партії було зрозуміло, що національне питання необхідно вирішувати. Але яким чином і до якої межі варто було гарантувати право самовизначення для австрійських народів? Єдиним можливим способом перебудови країни визнавався лише федералістичний. Соціалісти не припускали думки про можливу незалежність для національних меншин, тому Австрійська імперія залишалася тим обрамленням, у межах якого необхідно було розробити спосіб мирного співжиття націй. Й. Зелігер, лідер соціал-демократів, оголосив на з'їзді: «Ми знаємо, що мусимо жити один з одним в Австрії, і немає іншого виходу, як знайти спосіб уникнути колапсу держави та зробити можливим співіснування націй»³¹.

Необхідність вирішення національного питання зумовлювалася вимогою дотримання та гарантування демократичних прав і свобод, на основі яких і повинна була будуватися держава. Саме тому «національне питання могло бути вирішене лише демократичними засобами»³². Таким засобом, передусім, згідно з офіційною позицією СДРПА, було «надання націям абсолютної самостійності у питаннях національного самоуправління, яке таким чином відкріє їм шлях до вільного розвитку»³³.

Аналізуючи виступи членів СДРПА, варто зауважити, що питання національного самоуправління ніколи не сприймалося партійцями в іншому розумінні, окрім як права на вільний розвиток власної культури. Таке ставлення до національного питання, по-перше, розводило політичні, економічні та культурні права нації між собою, а по-друге, забезпечувало єдність Австрії в майбутньому, адже національним спільнотам наперед було відмовлено у вимогах політичної незалежності, що унеможливило сепаратистські рухи в межах країни. На з'їзді було стверджено, що «національне питання повинно розглядатися не як питання влади, а як питання культури. Нації повинні отримати право на самовизначення – право національних самоврядних областей вирішувати свої національні питання»³⁴.

Таку «помірковану» позицію СДРПА можна пояснити та виправдати тим, що її лідери виходили із наявного стану справ в Австрії,

тобто соціал-демократи намагалися розробити політичну програму, придатну до негайного застосування з метою вирішення гострої національної проблеми в Австро-Угорській імперії. Метою австрійців було «не проєктувати держави майбутнього, а намітити шляхи, які ведуть до вирішення теперішнього печального становища, вказати напрямок, у якому повинен йти соціальний розвиток для установлення такого ладу, де пролетаріат мав би можливість розвивати усі свої сили та здійснювати на життя належний вплив»³⁵.

Резолюція партійного виконавчого комітету, підготовлена до обговорення на з'їзді, містила ті основні положення, на яких мало базуватися вирішення національних суперечностей у державі. Оголошено, що основним завданням конгресу було знайти основу для політичного життя у багатонаціональній імперії. Лише за таких умов «чиста класова боротьба замінить національну»³⁶.

Основними положеннями проєкту резолюції з національного питання були такі:

1. «Австрія може існувати лише у формі демократичної федерації національностей (*Nationalitaetenbundesstaat*);

2. Ця федеративна держава повинна бути поділена на автономні та самоврядні одиниці, кордони якої мають, за можливості, максимально співпадати з етнічними;

3. Автономні території кожної нації мають формувати національні спілки, які вирішуватимуть її національні (до прикладу, мовні, культурні) проблеми на правах абсолютної автономії;

4. Національні меншини на змішаних територіях будуть захищені у своїй культурницькій діяльності спеціальним законом;

5. Ми не визнаємо жодних національних привілеїв, а тому засуджуємо вимогу офіційної мови. З позиції практичної необхідності та за відсутності іншого вибору ми розцінюємо виправданим існування німецької як спільної мови (*Verkehrssprache*)»³⁷.

Необхідно зауважити, що члени партії узгодили свою позицію лише щодо усвідомлення необхідності вирішення національного питання. Стосовно ж способів його розв'язання делегати Брюнського з'їзду не мали однастайності. Обговорення запропонованої Центральним Комітетом партії резолюції розділило делегатів з'їзду на окремі групи. Аналізуючи виступи та коментарі партійних членів,

можна виділити три основні підходи щодо можливості вирішення національного питання, які були представлені на конгресі під час обговорення проєкту резолюції:

1. Крайня права вимога слов'янських народів повної політичної незалежності;
2. Крайня ліва інтернаціональна позиція нехтування національних відмінностей;
3. Позиція південних слов'ян щодо впровадження персонального принципу національного самовизначення.

Представники першої позиції підтримували ідею визначальності національного питання. Показовим щодо такої позиції був виступ представника українських соціал-демократів М. Ганкевича, який зауважив на необхідності попереднього об'єднання українського народу, розділеного між двома імперіями. Таким чином, національне визволення, на його переконання, передувало соціальному. М. Ганкевич від імені Української соціал-демократичної партії Галичини й Буковини зробив таку заяву:

Ми русинські соціал-демократи стоїмо на позиції інтернаціональної солідарності пролетаріату всіх націй Австрії. Ми усвідомлюємо, що лише у братньому союзі наш народ, який однією своєю частиною належить Австрії, зуміє досягнути свого визволення. Однак, ми не забуваємо того, що в межах цієї держави проживає лише частина нашого народу, а з другого боку її знаходиться величезна більшість українського народу під гнітом абсолютизму, позбавлена будь-яких національних прав, приречена на національне виродження та смерть. Ми переконані, що інтернаціональна міць пролетаріату зросте тільки тоді, коли кожна нація сама буде робити свою історію. Ми переконані, що соціальне і політичне звільнення передбачає і національне визволення. Русинські соціал-демократи прагнуть, з огляду на це, до національного визволення усієї своєї нації з тим, щоб об'єднаний і звільнений русинський народ став рівним іншим народам світу³⁸.

Подібної позиції дотримувалися і представники Польської соціал-демократичної партії Галичини та Сілезії (ППСД). Делегат цієї партії Т. Регет, виступив із заявою, що представники всіх трьох частин розділеної Польщі «наполегливо працюють над усуненням тієї страш-

ної кривди народу польського і прагнуть до з'єднання в майбутньому всіх трьох країв в одній політично і національно незалежній цілості, до вільної та об'єднаної вітчизни»³⁹.

У протилежному ключі виступили представники крайньої лівої позиції, які вважали, що основним питанням соціал-демократичного руху в Австрії «повинна залишатися класова боротьба та необхідність артикуляції робітничих інтересів»⁴⁰. Тому національне питання взагалі не має стояти на порядку денному партії. Позицію цієї групи соціал-демократів можна підсумувати проголошенням на з'їзді лозунгом: «Національна боротьба є буржуазним елементом і не має до нас жодного стосунку. Німецька мова залишиться мовою культури та комунікації, хочемо ми того чи ні, незважаючи на вимоги наших чеських товаришів»⁴¹. На думку польського делегата, національному питанню приділялося занадто багато уваги: «Лише буржуазні елементи ховаються за ідеологічними схемами, для широких народних мас найважливішими залишаються їхні економічні інтереси»⁴². Показовим щодо такої позиції є вислів Е. Пернерсторфера, соціал-демократа, який хоча і поділяв націонал-орієнтовану позицію своїх товаришів, вважав, що для пробудження національного почуття серед робітництва потрібно піднімати рівень його самосвідомості. Від робітників не можна вимагати того, «що стоїть понад її найближчі інтереси»: «Нам однаково [...] чи по німецькому, чи по чеському будемо вмирати з голоду. І справді. Від людей, що день по дню борються за шматок хліба, вимагати пошани до ідеальних благ – це все одно, що від найнижчих вимагати найвищого»⁴³.

З огляду на загострення національних протиріч у країні, дана позиція не мала значної підтримки і зауваження її представників не були прийняті до розгляду. Зважаючи на таке нехтування ідеї інтернаціоналізму в межах СДРПА, необхідно ще раз ствердити думку, що австрійська соціал-демократія завжди займала певне осібне місце у межах європейського соціалізму. Національне питання завжди було найбільш важливим на порядку денному в Австрії. Усі інші проблеми поряд зі справді соціалістичними вимогами пролетарського інтернаціоналізму, не витримували конкуренції з нагальною необхідністю розв'язати міжетнічні суперечності.

Окремо варто розглянути позицію делегатів, що стосувалася можливості перебудови держави на основі принципу культурно-

національної автономії. Її подальша рецепція та детальна розробка австромарксистами є одним із основних завдань нашого розгляду.

Найрадикальнішою щодо перебудови держави була позиція представників південних слов'ян, вперше представлена секретарем словенської партії Е. Крістаном. Він виступав за позбавлення поняття «нації» будь-яких територіальних конотацій⁴⁴. Е. Крістан рішуче виступав проти поширеної ідеї територіальної автономії як механізму вирішення національного питання. Він стверджував, що гарантування принципу автономії не вирішить проблеми, адже таке право надаватиметься окремим територіям, а не національностям⁴⁵.

У своєму виступі словенський лідер заявив, що основною демократичною вимогою для Австрії була необхідність забезпечення рівноправності. Головне питання полягало у тому, якою саме повинна бути така рівність та кому вона повинна надаватись. Позиція представників південних слов'ян ґрунтувалася на тому, що рівноправ'я може бути гарантоване лише тоді, коли «нація буде визначена не як населення, що проживає на певній території, але як сукупність індивідів, що стверджують свою національну приналежність»⁴⁶.

Позиція південних слов'ян була відображена у їхньому проєкті резолюції, запропонованій на розгляд з'їзду. У передмові до цього проєкту її автори стверджували, що ці вимоги, у разі їх втілення, з необхідністю гарантуватимуть національний мир у державі. Основними у цьому документі були такі положеннями:

1. Австрія має стати демократичною союзною державою національностей (*Nationalitaetenbundesstaat*);
2. Кожен народ, який проживає в Австрії, незалежно від території, складає автономну групу, яка самостійно забезпечує і регулює свої національні потреби (що стосується мови та культури);
3. Територіальні області мають лише адміністративне значення і не чинять жодного впливу на національні відносини;
4. У державі усі мови однакові; тим самим заперечуються будь-які національні переваги, а також будь-яка державна мова; необхідність багатосторонніх відносин змусить вільні нації, окрім рідної, учити й ті мови, які їм необхідні у повсякденному житті⁴⁷.

Як приклад можливості застосування такої екстериторіальної моделі було наведено церковну організацію, яка дозволяє безкон-

фліктне співіснування різних релігійних груп на одній території. У результаті обговорення запропонованих підходів, позиція Е. Крістана була відкинута. В. Адлер у відповідь на таку пропозицію зауважив, що «позиція південнослов'янського виконкому є власне виразом тієї самої ідеї, яку розробив Синоптікус [К. Реннер] в своєму дослідженні з національного питання. [...] Це звичайно дуже винахідлива ідея, але я сумніваюсь, що сьогодні існують практичні шанси для її здійснення»⁴⁸.

Рішення партії, прийняте на конгресі у Брно, було досить поміркованим з огляду на вимоги та проекти учасників конгресу та проблеми, які стояли перед соціалістами, але достатньо радикальними стосовно тієї адміністративно-територіальної системи, яка існувала в імперії. Це був компроміс між прихильниками національно-територіальної та культурно-національної автономії. Ця програма передбачала утворення замість існуючих історичних коронних земель Австро-Угорщини національно відокремлених самоврядних областей та одночасне їх об'єднання в автономні екстериторіальні союзи.

Оприлюднене рішення з'їзду містило положення про те, що в інтересах пролетаріату необхідно урегулювати національне та мовне питання в Австрії; що можливо лише в межах демократичної політики, заснованої на основі універсальної рівності, коли усі привілеї окремих земель будуть скасовані; а також про необхідність скасувати усі феодальні форми пригнічення та повалення бюрократично-державного централізму. Саме виконання усіх цих умов могло забезпечити вирішення національного питання, яке вимагало дотримання таких принципів:

1. Австрія має бути трансформована в демократичну федеративну державу національностей;

2. На місці коронних земель (провінцій) мають бути встановлені самоврядні законодавчі органи, які формуватимуться в межах кожної національності на основі загального, рівного та прямого голосування;

3. Усі самоврядні території окремої нації повинні створювати національно гомогенні одиниці, що автономно забезпечуватимуть інтереси даної нації;

4. Права національних меншин мають забезпечуватися спеціальним законом, що приймається парламентом імперії;

5. Ми не визнаємо жодних національних привілеїв, а тому за-суджуємо вимогу існування офіційної мови (*Staatssprache*). Парламент імперії має прийняти рішення чи, та якою мірою, спільна мова (*Vermittlungssprache*) є необхідною⁴⁹.

З'їзд Соціал-демократичної робітничої партії у м. Брно був важливим етапом у еволюції австрійського соціалізму. З одного боку, рішення, прийняті на з'їзді, довели прихильність соціал-демократів до Австрійської держави. Головною умовою стабільності в країні визнавалася необхідність реформування адміністративного устрою із урахуванням зростаючих культурних вимог національних спільнот. Таким чином, принципи федералізму та культурно-національної автономії визначалися базовими засадами державного устрою.

Значна увага до рішень партійного з'їзду у м. Брно пояснюється тим, що на ньому вперше була висловлена ідея екстериторіального принципу до визначення національності, яка пізніше була теоретично обґрунтована у працях австромарксистів К. Реннера та О. Бауера. Саме на цьому форумі було закладено не лише основи подальшої політики соціал-демократичної партії з національного питання, але й визначено теоретичні межі для пошуків австрійських соціалістів у майбутньому. У подальшому дискусії точилася лише навколо попередньо запропонованих проєктів адміністративної перебудови імперії. До того ж, з'їзд у м. Брно став відправним пунктом критики австрійської програми на міжнародній арені.

Брюнська програма у вітчизняній та зарубіжній літературі оцінювалася досить неоднозначною. З одного боку, СДПРА була першою соціалістичною партією в Європі, яка прийняла програму з національного питання⁵⁰. З другого боку, цю програму можна оцінювати як успіх австрійських соціал-демократів у боротьбі за політичний вплив у країні. Вона «уможливлювала їй [партії] використати культурний вимір національних вимог при розширенні своєї діяльності в середовищі робітників національних меншин»⁵¹. Також за рахунок розмежування питань культурних та політичних партійна програма унеможливила національні сепаративні рухи, адже повноваження у цих сферах за новим партійним документом належали до компетенції структур різного рівня.

Прийняття національної програми СДРПА було важливим кроком для соціал-демократії загалом. Але, мабуть, у жодній країні цей

документ не викликав такої гострої дискусії, як у Російській імперії. Основним пунктом критики був проєкт культурно-національної автономії. Такий проєкт суперечив концепції В. Леніна про право націй на самовизначення аж до відокремлення, а тому не міг бути схвалений. Варто зауважити, що саме результати партійного з'їзду у Брно довгий час служили обвинуваченням австрійській соціал-демократії з боку російських партійних ідеологів. Національна програма СДРПА, за висновком Й. Сталіна, «виражалася у двох словах: культурно-національна автономія»⁵². Праця Й. Сталіна «Марксизм та національне питання», написана у 1913 р., започаткувала процес довгої та безпідставної критики досягнень австрійських соціалістів.

На відміну від Й. Сталіна, В. Ленін постійно у своїх статтях з національного питання вказував, що на з'їзді 1899 р. культурно-національна автономія була запропонована, але «залишилася в значній мірі літераторською вигадкою, яку не взяли всерйоз самі австрійські с[оціал]-д[емократи]»⁵³. У статті «Про «культурно-національну» автономію» В. Ленін знову зауважив, що «Австрійські с[оціал]-д[емократи] відкинули запропоновану їм програму культурно-національної автономії. Вони прийняли тільки компроміс у вигляді союзу всіх національно відмежованих *областей* держави. У цьому компромісі *нема* ні екстериторіальності, ні розділення шкільної справи за національностями» (Виділення автора. – *О. П.*)⁵⁴.

Потрібно наголосити ще раз на тому, що принцип персональної автономії ніколи так і не став офіційним програмним положенням СДРПА. Одна із причин підміни понять, тобто віднесення концепції культурно-національної автономії до програмових завдань партії, може бути пояснена тією особливою увагою, яку приділяли теоретичній розробці даного концепту представники австромарксизму К. Реннер та О. Бауер⁵⁵. На захист партійної програми можна навести слова О. Бауера: «Я один несу відповідальність за свої слова та вимоги. Я знаю, що багато моїх товаришів у партії по-іншому дивляться на деякі проблеми соціал-демократичної політики з національного питання. Жоден розумно мислячий противник не буде перекладати на всю партію відповідальність за погляди окремого члена партії»⁵⁶.

Окремо варто зазначити, що, незважаючи на таку порівняно з іншими соціалістичними партіями увагу до національного питання,

Австрійська соціал-демократична партія зазвичай з обережністю підтримувала національні вимоги своїх членів. Соціал-демократи завжди мали за основну політичну мету своєї діяльності збереження імперії, а не її розпад. Саме за таку продержавну орієнтацію партія отримала спеціальний додаток до своєї назви: королівська та імперська (*kaiserlich und königlich*)⁵⁷.

З початку ХХ ст. СДРПА дедалі більше набирала популярності серед населення, а також набувала більш значного політичного представництва в органах влади. Прийняття пропозиції про запровадження культурно-національної автономії як способу вирішення національної проблеми на довгий час дала можливість лідерам зосередитися на соціальних цілях і завданнях. СДРПА вдалося досягнути введення нового виборчого закону та проведення на його основі перших загальних парламентських виборів у 1907 р., у результаті чого партія мала значне представництво у парламенті⁵⁸.

Значення австрійського соціал-демократичного руху на міжнародній арені

Подальша історія австрійського соціал-демократичного руху свідчила про її впливовість на політичній арені в країні: було досягнуто електорального успіху та вагомого парламентського представництва, саме соціал-демократи та австромарксистки згодом стали тією силою, яка забезпечила країні політичну стабільність та процвітання у міжвоєнний період та після Другої світової війни.

Окрім цього, досвід вирішення національних протиріч у країні став доказом та прикладом для усіх багатонаціональних країн. Можна погодитися з висновком М. Лозинського, який ще у 1907 р. так оцінив значення теоретичних та практичних пошуків СДРПА:

Те, що називали ‘безплідною’ парламентською боротьбою, насправді зробило Австрії та всьому людству величезну послугу. Австрійський парламент був лабораторією, у якій вироблялася нова форма національно-державного життя; і якщо спільна боротьба представників різних національностей інколи носила надмір дикий та огидний характер, то все-таки в Австрії національна проблема була поставлена на правильну точку зору⁵⁹.

Ще одним важливим чинником формування теорії австромарксистизму стала участь членів СДРПА у міжнародній дискусії з національного питання. Австромарксистисти стали не лише активними учасниками цієї дискусії, а й подекуди «лідерами думок», адже саме проекти територіальної реформи, запропоновані К. Реннером та О. Бауером щодо перетворення багатонаціональних держав, стали відправною точкою жорсткої критики та пошуків серед європейських соціалістів.

Період Другого Інтернаціоналу (1889–1914) по праву можна назвати періодом розквіту соціалістичної теорії. З одного боку, традиції ортодоксального марксистського вчення були ще досить сильними (Ф. Енгельс, який помер у 1895 р., справив значний вплив на діяльність цієї організації), з другого, – соціально-економічна ситуація кінця XIX – початку XX ст. сприяла розвитку робітничого руху та поширенню ідей пролетарського визволення. У цей час прихильниками цієї доктрини були такі відомі марксистисти та соціалісти, як К. Каутський, Р. Люксембург, Г. Плеханов, Е. Бернштайн, В. Ленін, О. Бауер та інші.

Водночас стали помітними ознаки майбутнього розколу та ідеологічної кризи цієї міжнародної організації. У межах Другого Інтернаціоналу з самого початку точилися дискусії щодо можливості ідейної єдності організації. По-перше, так і не було сформульовано узагальненої позиції із головних питань через відсутність взаємоузгодженого розуміння марксистизму. По-друге, дедалі жорсткішою ставала відмінність у поглядах серед представників різних поколінь. Так, К. Каутський, Г. Плеханов, А. Лабріола дотримувалися класичних марксистських принципів, тоді як молодше покоління – О. Бауер, К. Реннер, В. Ленін, Л. Троцький та інші молоді революціонери, хоча і вважали себе прихильниками цього вчення, багато в чому піддавали сумніву класичні постулати марксистизму, шукаючи нових, революційних шляхів досягнення мети робітничого руху.

Особливо загострили ситуацію в межах Другого Інтернаціоналу різні, часом кардинально протилежні погляди учасників на національне питання. Ще на Лондонському конгресі у 1896 р. було загально підтримано право націй на самовизначення. Відповідно до матеріалів з'їзду:

Конгрес проголошує, що він стоїть за повне право самовизначення (*Selbstbestimmungsrecht*) всіх націй та висловлює своє співчуття робітникам усякої країни, яка страждає тепер під ярмом військового, національного чи іншого абсолютизму; конгрес закликає робітників усіх цих країн вступати в ряди свідомих (*Klassenbewusste*) робітників усього світу, щоб разом з ними боротися за подолання міжнародного капіталізму і за здійснення цілей міжнародної соціал-демократії⁶⁰.

Наближення війни оголило антагоністичні суперечності в межах соціалістичного табору. Важливість національних інтересів переважила необхідність соціального визволення, а тому прийшла у суперечність з ортодоксальними постулатами марксизму. Патріотизм і відданість своїй країні перемогли інтернаціоналізм і соціалістичну солідарність. Національна проблема із теоретичної стала центральною проблемою світової політики⁶¹. Події 1914 р. та початок війни змінили обличчя європейського соціалістичного руху. Кардинальна відмінність у підходах та завданнях робітничого руху, а також засобах їх досягнення зробили розкол у межах робітничого руху неминучим.

Національна проблема була досить важливою для Центрально-Східної Європи, щоб просто уникати відповідей або обходитися загальними фразами. Для представників таких багатонаціональних держав, як Російська чи Австро-Угорська імперії, було замало загальних висловлювань щодо можливості розв'язання національного питання. У межах Другого Інтернаціоналу згодом було запропоновано декілька підходів до вирішення національного питання: теоретичні пошуки Р. Люксембург, К. Каутського, австромарксистів К. Реннера та О. Бауера, а також більшовицька позиція В. Леніна.

Необхідно наголосити на унікальному дискурсивному просторі, що був створений у межах Другого Інтернаціоналу. Позиція «національного нігілізму», запропонована Р. Люксембург іще в кінці XIX ст., означила позицію ортодоксальних марксистів, яка полягала у нехтуванні національними інтересами та винесення їх за дужки вимог соціалістичної революції⁶². Позиції інтернаціоналізму, які ще у творах К. Маркса та Ф. Енгельса здавалися аксіомою, у переддень війни викрили ідеологічну поразку та бідність теорії, яка виявилася нез-

датною модифікуватися та пристосовуватися до суспільно-політичної ситуації в Європі.

Націонал-орієнтовану позицію у європейському соціалістичному русі уособив К. Каутський. У численних працях, написаних на початку ХХ ст., наприклад, «Національність нашого часу», «Націоналізм та інтернаціоналізм», «Національне питання», німецький марксист розробив свою концепцію нації, а також запропонував підходи до розуміння співвідношення нації та держави між собою⁶³. К. Каутського вважають адвокатом ідеї національної держави як територіальної форми організації національних спільнот. Визначальним чинником для формування національності німецький класик вважав мову, на основі чого відбулися основні розбіжності в соціалістичному таборі.

К. Каутський у своїх міркуваннях з національного питання виходив із тих самих засадничих положень, що і О. Бауер та К. Реннер. Дійсність Габсбурзької монархії (К. Каутського вважають поряд з М. Адлером засновником СДРПА), постійні міжнаціональні конфлікти сприяли становленню його поглядів на націю як культурницьку спільноту⁶⁴. Таке тлумачення багато в чому суголосне ідеям австрійських соціалістів. Головна відмінність їхніх підходів – оцінка національної держави. Формування ідей К. Каутського було позбавлено головного виклику – міжнаціональної боротьби як передумови теоретичного пошуку автора. У той час, коли австромарксист стояли перед вимогами надання національним меншинам національних прав, німецький марксист абстрактно розмірковував про проблеми національностей. Але саме такий відсторонений і незаангажований погляд на дражливі політичні питання надав його підходу більшої об'єктивності і універсальності.

Проект вирішення національного питання в теорії К. Каутського у межах європейського соціалістичного руху отримав статус певного окремого напрямку. Увага та значення, яке він приділяв нації та національному питанню у суспільному житті та за умов досягнення соціалістичного устрою, відокремлювало його від групи ортодоксальних марксистів, від імені яких виступала Р. Люксембург, але, у свою чергу, зближувало із позицією більшовиків після 1913 р.

Аналізуючи теорії з національного питання, розроблені європейськими соціалістами, варто наголосити на взаємозалежності цих

ідей. За умов географічної, мовної й ідеологічної близькості Німеччини та Австрії створювався певний єдиний ідеологічний простір формування й обговорення ідей. Саме тому, особливо цікавим стає співвідношення сформульованих гіпотез австромарксистів і російських соціал-демократів. Їхня взаємозумовленість іще раз доводить, що національне питання в теорії австромарксизму не просто займало ключове місце, але й набуло міжнародного розголосу та вагомості. Поготів, деякі дослідники вважають, що необхідність визначення В. Леніна стосовно національного питання у 1913 р. була зумовлена саме неочікуваною популярністю та рецепцією проєктів австромарксистів серед російських соціал-демократів, особливо ідеї культурно-національної автономії⁶⁵.

Можна вважати, що підхід Російської соціал-демократичної робітничої партії до національного питання підвів підсумок тривалій міжнародній дискусії щодо цієї проблеми. По-перше, В. Ленін та інші партійні лідери почали цікавитися цією проблемою порівняно пізніше, особливо в переддень війни та тоді, коли ідея культурно-національної автономії стала політичною вимогою серед найбільшовицької еліти (передусім кадетів, меншовиків і єврейських соціалістів). Враховуючи обставини світової політичної ситуації, російські революційні лідери намагалися теоретично узгодити та логічно поєднати принцип централізму з проголошеним раніше гаслом «права націй на самовизначення»⁶⁶. По-друге, цей підхід вийшов за межі теоретичної розробки та став практикою побудови багатонаціональної держави. Принцип «права націй на самовизначення аж до відокремлення» визначав політику більшовиків упродовж тривалого часу на географічно необмеженій території, що давало їм змогу вільного тлумачення базових засад національної політики та втілення різних модифікацій цього підходу.

В. Ленін поступово розвивав новий авторський підхід до національної проблеми, який ґрунтувався на гарантуванні права націй на самовизначення аж до відокремлення. Російський лідер пов'язав між собою поняття соціального та національного визволення, демократію та соціалізм як взаємозалежні поняття, які лише за умови спільного впровадження матимуть очікуваний результат. У статті «Революційний пролетаріат і право націй на самовизначення» більшовиць-

кий лідер охарактеризував демократичне наповнення соціального визволення:

Пролетаріат не може перемагти інакше, як через демократію. [...] Безглуздо *протиставити* соціалістичну революцію і революційну боротьбу проти капіталізму *одному* з питань демократії, в даному разі національному. Ми повинні з'єднати революційну боротьбу проти капіталізму з революційною програмою і тактикою щодо всіх демократичних вимог: і республіки, і міліції, і обрання чиновників народом, і рівноправності жінок, і самовизначення націй і т. д. (Виділення автора. – *О. П.*)⁶⁷.

В. Ленін виступав за право на політичне відокремлення. Його підхід гарантував право усім пригніченим націям Російської імперії на утворення національної держави, що було закладено в основу «Декларації прав народів Росії», прийнятої 15 листопада 1917 р. за підписом Й. Сталіна та В. Леніна. Цей документ можна вважати ідеологічним втіленням теоретичних положень В. Леніна й інших більшовиків, які вони так ретельно розробляли упродовж періоду боротьби за владу та революцію в Росії. Історія здійснення права націй на самовизначення після 1917 р. уже є політичним, а не теоретичним процесом. Її викривлення та пристосування до необхідності централізації держави та побудови єдиної партії в межах кордонів колишньої імперії, – все це було втілено у здійсненні радянської національної політики, яка уже мала інші пріоритети та завдання.

З огляду на інтенсивність формулювання та співіснування різних підходів та концепцій з національного питання, можна зробити висновки, що саме Другий Інтернаціонал як міжнародна організація створив умови для обговорення та взаємопроникнення ідей. Багатство теоретичних пошуків у національній сфері було зумовлено саме тим викликом, який характеризував міжнародний соціалістичний рух. Тобто, окремі проєкти вирішення національних суперечностей хоча й мали за підставу ті події, які мали місце у кожній окремій країні, обґрунтовувалися почасти і як відповідь на інші запропоновані, часто суперечливі підходи та практики.

Криза Інтернаціоналу в 1914 р. (неспроможність створити єдиний виконавчий чи регулюючий орган для спрямування діяльності європейських лівих партій в єдиному напрямку, розпад єдиного руху

на національні організації у переддень війни та ін.) довела важливість національного питання для соціалістичного руху та викрила ті недоліки, які існували у марксистській теорії. Було зрозуміло, що надії на раптові соціальні зміни не виправдали себе, одномоментної європейської пролетарської революції не може бути в силу відмінності умов розвитку окремих країн. Інтернаціоналізм теоретичного вчення був замінений національними практиками розвитку умов переходу до соціалізму.

Післявоєнний період для всіх європейських соціалістичних партій був позначений необхідністю складного вибору між політичними та ідеологічними орієнтаціями. Ще донедавна єдиний соціалістичний світ розколовся під тиском зовнішніх чинників. На місці єдиного організму з 1919 р. постало дві відмінні щодо тактики та стратегії робітничого руху міжнародні організації – Соціалістичний та Комуністичний Інтернаціонали, що остаточно розкололо робітничий рух на комуністів та соціал-демократів. Кожна країна з того часу постала перед вибором не просто ідеологічної орієнтації, але й необхідності належати до одного із двох ворожих надалі таборів.

Можливо, найгостріше необхідність такого вибору відчули на собі австромарксистки. З самого початку, виступаючи проти необхідності вибору між цими двома організаціями, австрійські соціалісти активно втрутилися у дискусію ще й стосовно оцінки та ставлення до подій у Росії після 1917 р. Складність позиції австрійської соціал-демократії на міжнародній арені визначалася нагальною проблемою збереження єдності країни у ході Першої Світової війни, а згодом необхідності формування національної держави та повоєнної відбудови.

Для аналізу позиції австромарксизму на міжнародній арені варто наголосити на певних моментах, що необхідні для правильного розуміння подальших процесів. По-перше, з 1918 р. австромарксизм можна цілковито ототожнювати із Австрійською соціал-демократичною партією, теоретики якого, наприклад, О. Бауер та К. Реннер, стали партійними та політичними лідерами Першої Республіки та значною мірою визначали діяльність партії. По-друге, Австрійська соціал-демократична партія раптово опинилася у вихорі реальних політичних подій, які змушували її артикулювати власну

політичну позицію та чітко визначатися щодо ставлення до тих чи інших процесів. По-третє, після розпаду імперії австрійська соціал-демократія була позбавлена основної проблеми, що визначала спрямування її діяльності впродовж усієї своєї історії, а саме потреби вирішення міжнародних суперечностей. Нова республіка опинилася у тих самих умовах, що і всі інші молоді європейські держави, які утворилися після Першої Світової війни. Те саме стосувалося і соціал-демократичної партії, яка у 1918 р. не просто стала представником нової держави, а й діяла в умовах відсутності підтримки з боку Соціалістичного Інтернаціоналу, який перебував на той час у глибокому занепаді.

Австрійська соціал-демократична робітничка партія опинилася між двох вогнів: з одного боку німецька соціал-демократія, яку послідовно критикували партійні лідери за поміркованість і котра прогнала боротьбу за європейське представництво у переддень війни, та російські більшовики, агресивна політика яких була абсолютно неприйнятною для європейського руху. Виходом для соціалістичних партій, які не приймали жодної із наявних позицій, було формування у 1920 р. Віденського або «Другого з половиною» Інтернаціоналу (оригінальна назва *Arbeitsgemeinschaft sozialistischer Parteien*).

К. Радек, активний більшовицький діяч, у 1922 р. написав статтю «Виникнення Другого з половиною Інтернаціоналу», в якій піддав жорсткій критиці ініціативу СДРПА зі створення такої проміжної міжнародної організації⁶⁸. Сама вигадана К. Радеком назва цього об'єднання децю принижувала роль нової міжнародної організації та відображала ті конотації, які автор пов'язував із цим утворенням. Автор доводив, що можливими були лише два шляхи в соціалістичному русі: революційний, репрезентований Комуністичним Інтернаціоналом, та контрреволюційний, реформістський, який взагалі не вважає революцію засобом до соціальних перетворень. Саме з огляду на таку дихотомію, автор і критикував Віденське об'єднання за їхню невизначеність і неготовність зробити кардинальний вибір між двома альтернативами. Отже, ця організація з необхідністю у майбутньому мала стати «прихистком для тих бездомних душ, що не можуть визначитись, яким шляхом йти»⁶⁹.

Спроба австромарксистів у 1920-х рр. не увінчалася успіхом та завершилася у 1923 р. на черговому Конгресі, коли її лідери прий-

няли рішення про об'єднання із Соціалістичним Інтернаціоналом. Ця міжнародна організація довела можливості опору більшовицькій політиці на міжнародній арені та виправданості існування оригінальних теоретичних концепцій «третього шляху» у межах соціалістичного табору⁷⁰. Ідеї австромарксистів згодом були підхоплені у післявоєнний період Ж.-П. Сартром та М. Мерло-Понті, обґрунтовані у єврокомунізмі, євросоціалізмі та ін., – усіх тих підходах, що ставили за мету реформувати соціалістичну доктрину та дистанціюватися від радянського впливу⁷¹.

Підсумовуючи аналіз внутрішньо- та зовнішньополітичних причин формування позиції австромарксизму з національного питання, варто ще раз наголосити на об'єктивній необхідності враховувати ті історичні умови, які визначали соціально-економічний та політичний розвиток Габсбурзької монархії у кінці ХІХ – на початку ХХ ст. Австро-Угорська монархія стала полем особливого загострення національних рухів та національно-визвольної боротьби. «Клаптикова імперія» на межі століть відчула на собі вплив наростаючої сили націоналізму різноманітних локальних національних спільнот.

Можливість збереження єдності «клаптикової імперії» аж до 1918 р. багато дослідників пов'язують із загальною успішністю національних програм СДРПА, яка з 1907 р. постійно набувала усе більшого політичного впливу. Особливості історичного та політичного розвитку Австро-Угорщини визначили унікальність австрійського соціалізму, метою якого було вироблення особливого шляху практики політичної діяльності, відмінної від європейських «гігантів» соціалістичної доктрини, особливо Німеччини та Росії. Така ситуація в ідеологічній сфері Австрії двояко вплинула на становлення соціалістичної доктрини. З одного боку, це зумовило ідеологічну орієнтацію на німецьких соціалістів упродовж перших етапів розвитку СДРПА. Але з другого боку, таку турбулентність можна вважати і джерелом подальшого теоретичного багатства австромарксизму. Через відсутність чіткої «пре-теорії», яка б ґрунтувалася на ортодоксальних марксистських позиціях, австромарксистки зуміли з відносною легкістю створити власну, нову теоретичну концепцію та на її основі продемонструвати практику політичної боротьби за гармонізацію національних відносин в імперії.

Ще одним висновком у розробці цієї проблеми є визначення місця розвитку австрійської соціал-демократії в рамках європейської інтелектуальної традиції. У процесі розвитку власної теорії та відходом від класичних традицій, особливо відчутним стало відмежування австромарксистів від традиційних зразків та патернів європейського соціалізму. Активна розробка теоретичних положень та втілення їх у політичне життя зробила австрійських соціалістів повноправними членами Соціалістичного Інтернаціоналу та змусила представників інших країн прислухатися до позицій австрійських колег. Австрійська соціал-демократична робітничка партія стала активним учасником соціалістичної спільноти, а особливо міжнародної дискусії з національного питання, пропонуючи власний, особливий підхід до розв'язання цих проблем.

Отже, теорія австромарксизму з національного питання відіграла роль визначення дискурсивного поля європейської соціал-демократії, адже особливим чином, не копіюючи та не транслюючи популярні на той час теорії, запропонувала відповіді на нагальні питання суспільного життя, а також заповнила теоретичні лакуни марксистської філософії щодо національної проблеми.

Розділ IV.

ТЕОРЕТИЧНА РОЗРОБКА ОСНОВНИХ ПОНЯТЬ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ КОНЦЕПЦІЇ АВСТРОМАРКСИЗМУ

Теоретична розробка основних понять етнонаціональної концепції австромарксизму визначила важливість та оригінальність австрійських соціал-демократів у межах європейського соціалістичного руху. З одного боку, представники цього напрямку наголошували на визначальності національного питання для подальших політичних перетворень всередині імперії. Австрійці стикнулися з необхідністю розробки теоретичного підґрунтя для проведення територіальних реформ у країні. З другого – важливим було означити власну позицію з національного питання в межах міжнародного соціалістичного руху, яка, подекуди, згодом визначала місце австрійської держави у системі міжнародної політики.

Серед різноманітних тлумачень «нації», якими послуговуються сучасні гуманітарні науки, можна виділити кілька класичних. Цілоком обґрунтовано до цього переліку найчастіше використовуваних дефініцій можна віднести підходи К. Реннера та О. Бауера¹. Незважаючи на те, що ці теоретики були представниками однієї течії в межах європейського соціалізму, їхні бачення національного питання були дещо відмінними. Ці представники австрійської соціал-демократії по-різному розглядали засадничі ідеї щодо нації, а тому і запропонували відмінні концепції до її тлумачення. У цьому розділі будуть розглянуті основні ознаки та теоретичні засновки підходів О. Бауера та К. Реннера, а також запропоновано визначальні точки дотику цих двох підходів.

Аналіз теоретичного спадку, зокрема визначення основних понять та категорій, розроблених у межах теорії австромарксизму, правомірно розглядати у межах різноманітних концепцій нації, або парадигм. Запропоновані концепції використовуються у суспільствознавстві з метою відійти від визначення нації через приписування їй сукупності певних ознак, сума яких хоча й вирізняє одну національну спільноту від іншої, та все ж таки визначальність та необхід-

ність кожної з них для національного існування може бути піддана сумніву. Перехід до парадигмальності у визначенні національного став наслідком термінологічної плутанини у пошуку чітких та категоричних дефініцій основних понять національного розвитку. Серед основних парадигм можна визначити політичну, психологічну, культурну, історико-економічну, етнічну та інші теорії нації².

Найпоширенішим щодо оцінки теоретичних пошуків австромарксистів з національного питання серед дослідників був підхід розглядати їхні підходи у межах двох концепцій нації: культурологічної та психологічної. О. Бауера українські вчені майже одногласно зараховують до представників психологічної концепції нації³. У його визначеннях наголошувалось на провідній ролі персонального самоусвідомлення приналежності особи до певної національної групи. У відповідності до основних постулатів психологічної концепції, націю О. Бауер визначає як «сукупність доль різних людей, зумовлених природною та культурною спадковістю рис характеру, що визначаються національним призначенням»⁴.

К. Реннера, у свою чергу, вважають представником культурницької концепції нації⁵. Однозначність такої позиції варто поставити під сумнів, з огляду на авторську дефініцію національної спільноти, а також основні підстави для визначення особи представником певної нації. Аналізуючи погляди К. Реннера на націю, варто зауважити основну відмінність його підходу від ідей засновника цієї концепції Й.-Г. Гердера. К. Реннер відкидав мову з-поміж основних ознак нації, вважаючи її другорядною рисою, яка втратила свою важливість в умовах економічного капіталістичного розвитку. Така поміркована оцінка значення мови для національної приналежності об'єднує представників австромарксизму у межах єдиного підходу та протиставляє їх як Й.-Г. Гердеру, так і К. Каутському, для яких мова виступала головною ознакою національного характеру⁶.

Зазначимо, що теорії нації, розроблені представниками австромарксизму, не варто зводити чи обмежувати рамками окремого теоретичного підходу. Безсумнівно, можна стверджувати, що австромарксистська ідея нації розроблялася більше в межах ідей культурної, етнічної чи психологічної нації. Але разом з тим, однією з інтенцій цього підходу була необхідність примирення нації та держави, створення синтетичної концепції нації для багатонаціональної імперії⁷.

Складність розгляду поглядів О. Бауера та К. Реннера серед вказаних вище парадигм зумовлює необхідність комплексного розгляду ідей австрійських мислителів із врахуванням конкретних суспільно-політичних та економічних умов формування їхніх висновків.

Розробка поняття «нація» та «національного»

Визначення нації, запропоноване О. Бауером, стало класичним для націології та інших гуманітарних наук. Найпростіше, за його творами, націю можна визначити як сукупність людей, спільністю долі згуртованих у спільність характеру. Але не дефініції понять були основним завданням дослідника. У передмові до видання своєї праці 1924 р., австрійський вчений вказав: «Насправді, основним фокусом мого дослідження нації є не визначення понять, але опис інтегративного процесу, з якого постали сучасні нації»⁸. Найбільшим досягненням О. Бауера, на думку німецького дослідника історії робітничого руху Г. Моммзена, стала спроба поєднати у своєму вченні теоретичну обґрунтованість та політичну доцільність вирішення національного питання, яку сам О. Бауер назвав «соціальною морфологією»⁹.

До нації О. Бауер ставиться як до результату складного процесу становлення та формування єдності окремої спільноти. «Нація являється результатом Великого Перетворення, у ході якого усі старі розрізнені спільноти перемішуються у сучасних індустріальних суспільствах, що ґрунтуються на солідарності, підкріпленій загальною грамотністю та високою культурою»¹⁰. Український дослідник творчості О. Бауера Ю. Вілков наголосив на можливості відслідкувати у концепції австромарксиста початки теорії примордіалізму, більше того, його ідеї «не лише стали попередниками популярних постулатів західної націології другої половини ХХ століття, але й нині часто відіграють у ній роль аксіоматичних»¹¹.

О. Бауер запропонував власний метод до визначення основних теоретичних підстав дослідження поняття нації, а саме, відповіді на питання, що змушувало людей належати до певної нації. Для вирішення цього завдання він запропонував спосіб введення та розробки ряду дефініцій понять «нації» та «національного характеру». Ці

теоретичні визначення О. Бауер підкріпив використанням різноманітного статистичного матеріалу, зверненням до конкретних прикладів історичного розвитку певних народів, апелюванням до відомих суспільствознавчих теорій та їх послідовною критикою.

Узагальнено, методологію аналізу націогенези О. Бауера Ю. Вілков назвав поєднанням двох метод: методу нагромадження сукупності абстрактних висновків та узагальнень, «які часто грішать тавтологічним та бездоказовим постулюванням ідей», та відтворення реальної картини тих процесів, які мали місце у світовій та європейській історії¹². Окрім того, О. Бауер апелював до популярних на початку ХХ ст. концепцій визначення нації. Австрійський вчений не просто заперечував певні положення, але й використовував дану критику з конструктивною метою, обґрунтовуючи положення власного підходу. О. Бауер піддав критиці «метафізичні та спіритуалістичні теорії», які ґрунтувалися на визначенні першопричини нації у вигляді національного духу – певного абстрактного поняття, що зумовлював та скеровував національний розвиток¹³. На відміну від вічного національного духу, запропоноване О. Бауером поняття «національного характеру» було мінливим та залежним від історичного процесу, що дозволяло розглядати націю у постійному процесі її становлення, на формування якого впливав увесь комплекс подій та характеристик навколишнього середовища.

О. Бауер розпочав свій пошук визначень нації із тлумачення поняття, «під яким ми тимчасово розумітимемо всю суму ознак, що різнять людей однієї національності від іншої», а саме «національного характеру»¹⁴. Тобто, національний характер став причиною відмінності представників різних націй між собою. Ідея національного характеру стала певним узагальненим бачення того, які «різні способи думання та почування» були притаманні представникам тої чи іншої національної спільноти¹⁵. Уведення цього поняття, яке повинно було б стати підґрунтям визначення нації у теорії О. Бауера, може бути сприйняте, навпаки, як теоретичне ускладнення. Автор не дав конкретного визначення поняття чи переліку ознак національного характеру, обмежившись описовими фразами про можливість розуміння цього явища. О. Бауер наголосив, що національний характер не може вважатися чимось постійним, раз назавжди визначеним, адже

«німці нашого часу мають значно більше спільного з сучасними культурними націями, ніж з германцями доби Тацита»¹⁶.

Концепт національного характеру, поставлений О. Бауером у центр визначення поняття «нації», можна означити як спекулятивний. Незважаючи на підкріплення цього визначення конкретними прикладами із досліджень історичних умов становлення націй, правда з особливою увагою щодо німців та чехів, із особливим наголосом на спільності характеру (*Charaktergemeinschaft*) представників певної спільноти, воно видається недостатньо операційним, до того ж, якщо його використовувати як основу до типологій національних спільнот. Важко зрозуміти відмінність цього поняття у тлумаченні О. Бауера, від сучасної ідеї «національної ідентичності»¹⁷. Важливою тезою автора стало те, що «національний характер нічого не пояснює, він сам по собі має бути поясненим»¹⁸. Визначенням різноманітності національних характерів, підсумував О. Бауер, науковці не розв'язали проблеми нації, а лише сформулювали її.

Спільність національного характеру не була у даній концепції першопричиною формування нації, а служила лише вираженням національних особливостей. Завданням дослідника був саме пошук та виявлення тих соціологічних та історичних умов, які уможливили формування спільного характеру у представників єдиної нації. Таким чином, О. Бауер здійснив перехід до поняття «волі» (*Wille*), який зумовлює «той факт, що у різних націй ті ж самі речі викликають різні вольові реакції»¹⁹. «Воля» стала вираженням орієнтації певного народу стосовно моралі, закону, оцінки певних явищ чи подій. Відмінність у орієнтаціях була зумовлена різним історичним досвідом окремих національних спільнот, а також умов, матеріальних та духовних, у яких нація здійснювала боротьбу за своє існування²⁰.

Різні історичні умови та досвід, різні форми соціальної організації так само, як відмінність географічних та фізичних умов, – усе це визначало специфіку кожної національної спільноти. Для О. Бауера, нація була не лише детермінацією матеріальних умов існування; це також форма спільності існування, яка зумовлена попередніми умовами.

Наступним, проміжним визначенням, яке вводить Бауер, стало бачення нації як «спільності долі»: «Спільність означає не лише однаковість або подібність, а спільне переживання тієї ж самої долі

на ґрунті постійних відносин і безперервної взаємодії»²¹. Для прикладу спільності долі О. Бауер використав еволюцію капіталістичного устрою німців та англійців. Здавалося б, однакові процеси із однаковими наслідками. Але «єдину націю створює не така однаковість долі, а колективно пережита, разом вистраждана доля – спільність долі»²².

Саме спільність долі виокремлює націю в окрему форму колективності. Спільність характеру стала визначальною рисою різних соціальних груп, наприклад, пролетаріату. Навіть якщо пролетарі належать до різних націй, вони «відзначаються однаковою бойовим настроєм, однаковою революційним способом думок, однаковою класовою мораллю, однаковою політичним бажанням»²³. Але таку спільність характеру створила не спільність, а тільки однаковість долі. Ця однаковість у ставленні до навколишнього середовища все одно не могла бути тіснішою, аніж подібність між «англійським робітником та англійським буржуа, котрі живуть у тому самому місті, читають ті ж самі плакати, беруть участь у тих самих політичних подіях і справах спорту»²⁴.

Визначення нації через «спільність характеру, що зростає на ґрунті спільності долі»²⁵, а також утвердження міцності національних зв'язків, що перевищувала класові, явно суперечить класичному марксистському підходу до національних спільнот. Відома теза К. Маркса про те, що пролетарі не мають батьківщини, ґрунтувалася на ідеї того, що робітники як пригнічений клас не можуть мати нічого спільного із буржуазією, навіть будучи кровно спорідненими чи розмовляючи однаковою мовою. У концепції О. Бауера нації відводилася зовсім інша, «немарксистська» роль, а саме культурної спільноти. Звичайно, якщо нація виступає результатом процесу творення культурних благ, а до того ж має за основу спільність мови, то її творцями мають бути усі представники даної спільноти, а не лише окремі класи.

Отже, О. Бауера можна вважати прихильником культурологічного підходу до визначення нації, адже він відводив фактору «передачі культурних цінностей» у «згуртуванні людей у спільність національної долі» провідну роль²⁶. Нація зовсім не була тільки природною спільністю – вона з обов'язковістю також розглядалася як культурна спільність. Вагому роль у формуванні цієї спільності також

відіграла «спільність відносин». О. Бауер уводив поняття відносин у своє визначення нації та тим самим відсилав читача до відомої на той час соціологічної теорії про первинність соціальних зв'язків у процесі формування спільноти, розробленої М. Вебером. Національна спільнота постала як результат інтеракції її членів, тоді як ідентичність членів спільноти стала наслідком цієї взаємодії. Отже, індивідуальний національний суб'єкт не передує національній спільноті, навпаки, він є сконструйований цією спільнотою. Національна ідентичність таким чином постає результатом соціального існування членів спільноти:

Для нас суспільство не є простою сукупністю індивідів, але кожен індивід є продуктом спільноти. Таким самим чином, нація є не сумою індивідів, процес взаємодії яких реалізується у спільності мови. Індивід сам по собі є продуктом нації, його індивідуальний характер не виникає у жодній іншій формі, як через його взаємостосунки з іншими індивідами²⁷.

Однією із основних ознак нації для теоретиків початку ХХ ст. була мова. О. Бауер погоджувався з цією думкою, називаючи мову одним з найважливіших засобів формування соціальних відносин: «Мова є умовою всіляких тісних відносин, і саме тому необхідність таких відносин створює спільність мови, як і, навпаки, розрив спільності відносин поступово диференціює колись спільну мову»²⁸. Австромарксист розглядав мову як важливий елемент культури певного народу, а тому важливим і для спільності долі цієї спільноти. Звичайно, зауважував філософ, можна вивчити мову іншого народу, але від цього людина не стає частиною того народу, бо «ніколи чужа мова не зможе справити на мене культурний вплив чужого народу такою ж мірою і таким чином як рідна мова», адже під впливом мови формується характер людини. Мова, «найважливіше знаряддя людських стосунків», виступала вираженням та доказом приналежності особи до певної спільноти²⁹.

Мова в підході О. Бауера виконувала ще одне дуже важливе завдання. За відсутності інституту держави у її відношенні та значенні для національного становлення, функція визначення зовнішніх меж існування нації переходила до мови³⁰. Але, незважаючи на важливість цієї ознаки для формування та означення меж існування

кожної нації, австромарксист не надавав цьому фактору визначальності з-поміж інших. О. Бауер зауважував, що спільність мови не обов'язково мала бути умовою єдності національної групи. Наприклад, для католиків-хорватів та православних сербів відмінність культури та релігії стала важливішою за спільність мови³¹.

Таке ставлення до мови можна вважати певним приниженням її статусу у процесі націєтворення. І така позиція стала джерелом теоретичної дискусії між О. Бауером та К. Каутським. К. Каутський відповів на позицію О. Бауера у своїй критичній праці «Націоналізм та Інтернаціоналізм», у якій зауважив, що мова виступає первинною ознакою нації, а все інше є лише похідним³². Австрієць згодом у одній зі статей відповів на закиди К. Каутського, ствердивши, що їхні погляди з цього питання не були уже настільки відмінними, адже у своїй теорії він теж визначав націю як мовну спільноту. Основна суперечність полягала у визначальному значенні цього фактору – питання поставало у причині вибору мови тією чи іншою спільнотою. Пошук відповіді на це питання, за переконанням О. Бауера, відсилали дослідників до засадничої категорії його концепції – поняття спільності долі³³.

О. Бауер аргументував свою позицію: мова виступала «найважливішим медіумом у спілкуванні», потреба в інтеракції зумовлювала вибір спільної мови комунікації. На основі постійних взаємовідносин у межах певної групи формувалася спільність культури, яка передбачала і спільність мови. Але мова була лише наслідком складних процесів комунікації, інтеграції та взаємодії індивідів, а не їх передумовою. Тобто, австрійський марксист погоджувався з К. Каутським щодо важливості мови як ознаки сформованої нації, але не як передумови чи причини до формування останньої³⁴. О. Бауер апелював до прикладу Швейцарії та євреїв – прикладів, які яскраво доводили, що нація могла бути сформована і без єдності мови, замінивши її політичною єдністю чи релігією³⁵.

Входячи з попереднього аналізу, можна сказати, що мова була найважливішою ознакою національної ідентичності у період національного відродження чи історичного становлення. Мова була засобом формування спільної культури, а також засобом зміцнення відносин між членами групи. Можна погодитися з позицією австромарксиста, що для сформованої нації у пріоритетності ознак мова

може пізніше втратити свою визначальність. «Без спільності мови немає спільності культури, отже, немає нації. Та спільність мови не створює ще нації там, де інші відмінності перешкоджають перетворенню спільності мови у спільність культури»³⁶. Національна мова була умовою формування культури, але саме «відмінності культури гостро розмежовує нації усупереч кровному змішанню»³⁷. Тобто, культура стала важливішою ознакою нації, ніж спільність мови.

Свій підхід до визначення нації австрійський філософ назвав «системою», протиставляючи його простому переліку елементів, що визначали сутність нації³⁸. Посилаючись на італійських соціологів, які виокремлювали такі елементи нації, як спільна територія, походження, мова, звичаї, переживання та історичне минуле, а також закони і спільна релігія, О. Бауер наголосив, що усі ці складові, окрім спільної території, були зумовлені спільною історією. Тобто, не було потреби виділяти ряд ознак, які були лише наслідком спільного досвіду та спільності долі її членів. «Замість простого переліку елементів нації ми пропонуємо певну *систему*: спільна історія як діюча причина, спільна культура і спільне походження як її фактори, і спільна мова як посередниця спільної культури» (Виділення автора. – *О. П.*)³⁹. До того ж, як зазначав автор, часто один із елементів може випадати, якщо брати до уваги конкретні нації, що не заважає спільності зберігати свою єдність. У своїх пошуках обґрунтування першопричини нації австрійські соціал-демократи знайшли вираження у завершеному визначенні нації: «Нація – це вся сукупність людей, об'єднаних у спільність характеру на ґрунті спільності долі»⁴⁰.

Окрім соціологічного, у своїй праці О. Бауер намагався проаналізувати й інші поширені підходи до визначення національного, а також протиставити їм своє бачення. Перерахувавши існуючі дефініції нації, О. Бауер, що цікаво, жодним чином не зауважив своєї прихильності до психологічної концепції нації. Навпаки, у розділі, який присвячений поняттям національної свідомості та національному чуттю, він говорить, що вбачання у цих факторах основи до націєтворення, відсилають читача до психологічного підходу, а тому є цілком «незадовільними»⁴¹. Звичайно, вказував О. Бауер, можна погодитися з тим, що націю утворили усі ті люди, котрі усвідомили свою приналежність до однієї спільноти, але питання: «Що ж це таке те

щось, що нав'язує мені свідомість єдності саме з німцями, а не з англійцями чи французами?»⁴² залишилося відкритим.

Національна свідомість, хоча й не виконує визначальної функції, все ж може бути визначена за необхідний елемент у теорії О. Бауера. Так, наприклад, національна свідомість стала джерелом національного чуття та національної оцінки речей. Ці два поняття не можуть бути чітко визначеними, адже вони є, по-перше, суб'єктивними та персональними, а по-друге, занадто залежними від зовнішніх чинників. Національне чуття автор пояснив на прикладі персоналізації історії та усвідомлення нації через індивідуальне сприйняття, а не як щось об'єктивно існуюче. Він асоціював уявлення про націю з уявленням про своє «я»: «Хто ганьбить націю, той водночас ганьбить мене; слава моєї нації є моєю власною славою»⁴³. За допомогою поняття «національне чуття» можна пояснити символічну єдність національної спільноти та протиставлення однієї нації іншій. Такої самої ролі набували і національні оцінки. О. Бауер стверджував, що особа несвідомо приписуватиме позитивні риси всьому, що належить чи характеризує її націю, у той час, як усе негативне автоматично асоціюється з іншими. Культивування національного чуття стало однією з форм забезпечення єдності групи. Тобто, через уведення таких понять, як національне чуття чи оцінки, автор також зробив внесок до символічного розуміння нації чи до популярних у ХХ ст. концепцій «іншого, як протиставлення своєму».

Проаналізувавши погляди О. Бауера на націю та основні її складові, постає питання, чи справді можна віднести автора до представників психологічної концепції нації, яку, окрім усього, він назвав «неправильною». О. Бауер поставив під сумнів можливість усвідомлення усіма членами нації свого взаємного зв'язку. Хоча у подальших роздумах автор і наголосив на індивідуальному визначенні своєї національної приналежності для звільнення нації від територіальної визначеності, у його дефініції відсутні будь-які наголоси на персоналізації ідентичності. Звичайно, О. Бауер наголошував на ірраціональних складових буття нації, таких як національний характер, доля, чуття чи оцінки, але усі ці чинники були лише об'єктивно зумовленими спільною історією, проживанням та щоденним переживанням подій. До того ж, нація поставала первинною до індивіда, що впливає із попереднього аналізу поглядів австрійського марксиста.

Виникає питання про можливість однозначної типології розглянутих концепцій. Якщо взяти до уваги подальші роздуми австромарксиста та генералізувати його ідеї, виходячи із усієї праці, можна припустити, що автор двояко розглядав націю. По-перше, як абстрактну спільноту, яка формується під впливом спільності долі та характеру. Таке визначення допомагає відокремлювати нації між собою відповідно до національної культури чи мови. За допомогою цього визначення можна сформуванати світову карту культур чи національностей. Такий підхід розуміння нації можна було б також перенести на політичну карту світу, якби ми мали справу лише з національними державами чи націями-державами, що можливо було лише у докапіталістичному суспільстві, коли національні групи компактно проживали на окремих територіях і не перемішувалися внаслідок міграції чи насильницького переселення.

Подальший розвиток капіталізму зробив таке розуміння нації неможливим. Якщо йдеться про сучасні умови, то матимемо вже справу із необхідністю іншого підходу до націй, а саме надання останнім правового статусу у межах багатонаціональних держав, визначення їх суб'єктами права. У цьому випадку йдеться уже про індивідуальний принцип визначення своєї національної приналежності. На нашу думку, за такої вимоги, індивід раціонально підходить до цього, передовсім, політичного вибору, який матиме за собою цілий ряд не лише прав, а й обов'язків. Тобто, можливо, що особа може пожертвувати своєю мовою чи культурою заради економічної чи політичної вигоди. Якщо шукати прикладів, то русини в Австро-Угорській імперії із таких міркувань записувалися до національних кадастрів (що було ґрунтом до національного самовизначення для О. Бауера), як поляки, аби отримати доступ до державних посад чи університетів. Можна припустити, що такі суперечності були зумовлені термінологічним невизначенням або браком певних, передовсім наукових понять.

Перегляд концепції «історичних» / «неісторичних» народів

Одним із досягнень австромарксизму у межах соціалістичної теорії є перегляд концепції «історичних» / «неісторичних» народів, яка на початок ХХ ст. уже стала класичною⁴⁴. У своїх роздумах австромарксистки відштовхувалися від дихотомічності цих категорій, запропонованої ще на початку ХІХ ст. Беручи за основу запропоновану методологію протиставляти «історичні» та «неісторичні» народи, яка знайшла своє вираження у філософії Ф. Г. Гегеля⁴⁵ та критичне ставлення до національного відродження слов'янських народів Ф. Енгельса⁴⁶, а також зважаючи на нові суспільні запити на переломі століть, О. Бауер переосмислив підстави «історичності» щодо окремих національних спільнот.

О. Бауер поставив під сумнів підхід Ф. Енгельса, за яким основним критерієм історичності є революційність певної нації⁴⁷. Події ХІХ ст. з його активізацією національно-визвольної боротьби серед великої кількості європейських «неісторичних» народів та розвитком націоналізму як окремої ідеології, яка мало не стала новою релігією для цих націй, довели, наскільки вузькою була концепція засновників марксизму та вказали на історичну поразку їхнього підходу. Саме націоналізм став тим основним викликом для марксизму, який змінив його обличчя у ході усієї історії ХХ ст.

Передовсім, варто зауважити про деякі особливості підходу О. Бауера до проблеми історичності народів. Автор запозичив методологію своїх попередників, хоча й надав зазначеним категоріям іншого сутнісного наповнення. Щодо його ставлення до позицій класичного марксизму варто наголосити, що О. Бауер не піддавав сумніву необхідність протиставлення «історичних» та «неісторичних» народів, а лише вказував на певні обмеження у підході Ф. Енгельса до цього питання.

О. Бауер зауважував, що історичні умови середини ХІХ ст. справді вказали на марність та беззмістовність потуг слов'янських народів до національного самовизначення. В умовах очікування російсько-німецької війни, внутрішня боротьба особливо в Австро-Угорській імперії викликала лише загальне засудження. Оцінка слов'ян-

ських народів Габсбурзької монархії як контрреволюційних у ті часи для австрійця була зрозумілою. Але він вказав на найважливішу хибу цього підходу – ставлення до «неісторичності» як до незмінної ознаки нації⁴⁸. Автор виступав категорично проти детермінізму в історичному процесі, проти апіорних суджень. Соціал-демократ відстоював думку, що основною помилкою Ф. Енгельса було нерозуміння того, що історичність є не прескриптивною, а набутою ознакою нації.

Виходячи із поняття нації як культурної спільноти, найважливішим фактором національного пробудження була для філософа гуманітарна сфера. Саме маючи на увазі ступінь розвитку національної культури, автор вирізнив два типи націй: «історичні» (з високим рівнем розвитку національної культури) та «неісторичні», серед яких вирізнялися: 1) ті нації, яким бракує «високої культури» і які тим самим залишилися на рівні «примітивної стадії» свого розвитку; та 2) ті нації, які у минулому досягли «вищих щаблів розвитку», але, як наслідок знищення власної еліти, перейшли до стагнації та статусу «неісторичності»⁴⁹. Яскравим прикладом «неісторичної» нації для Бауера були чехи (перший тип «неісторичних» націй) та словенці, русини і серби (другий тип).

Ще одне визначення «неісторичності» О. Бауер розробив через прив'язку цієї типології до класової структури суспільства. Так, історичними за цього підходу були ті нації, у соціальній структурі якої були представлені усі соціальні класи, тобто ті, що за визначенням автора, мали «нормальну класову структуру». Натомість «неісторичні» нації характерно складались із «соціально пригнічених, підпорядкованих» соціальних верств. Прикладом такої «неповноцінної» нації були словенські селяни, які не створили повноцінної культурної спільноти, а об'єднувались лише «інерцією селянської культури, яка передавалася через покоління»⁵⁰.

З огляду на такий здебільшого культурно орієнтований підхід, О. Бауер видозмінює визначення понять у порівнянні з його попередниками – «“неісторичними” ми називаємо нації лише у тому сенсі, що у ту епоху, коли носіями національної культури були лише пануючі класи, ці нації не мали культурно-національної історії, не знали культурної еволюції»⁵¹. Із цього визначення випливало, що

«історичність» / «неісторичність» була характеристикою не нації в цілому, а лише певного етапу її історичного розвитку. Відповідно, під впливом таких суспільних змін, як, наприклад, «капіталізм, революція та демократія», відбувалося пробудження «неісторичних» народів до «історичного» життя⁵².

Основним каталізатором національного пробудження, у теорії австрійського марксиста, був капіталізм, який все більше набирив обертів та просувався на схід Габсбурзької монархії. За його словами, початок відродження «неісторичних» народів співпадав з періодом економічної трансформації від мануфактурного до сучасного фабричного виробництва, соціального звільнення селянства та буржуазних революцій⁵³. О. Бауер аргументував цю ідею прикладом чехів, які, як найбільш економічно розвинена національна спільнота в імперії після німців, стали тією національною групою, процес набуття власного історичного статусу якої відбувався найактивніше.

Наступною умовою для набуття історичності у концепції О. Бауера була наявність власного середнього класу та / або аристократії, тобто наявність того класу, який міг би стати носієм національної культури. До прикладу історичних народів в імперії, для яких притаманна наявність обох цих класів, автор назвав німців та італійців. Поляків австрієць теж вважав історичною нацією, але лише тому, що вони зуміли зберегти власну аристократію – шляхту. На доказ важливості такої соціальної стратифікації для набуття чи втрати історичності О. Бауер, знову повертаючись до чеської нації, доводив, що після втрати власного середнього класу та аристократії, чехи були знищені для історичного процесу. Це зумовило також втрату народом своєї мови, яка перетворилася на селянську говірку з приниженим статусом. Але для теорії О. Бауера не стільки важливими були ті процеси, які призвели до втрати історичності, як ті умови та підстави, що зумовили можливість її відновлення. Теоретик не просто вказав на етапи, пройдені чеським народом для відновлення своєї історичності, а наче розробив схему, за якою повинні послідувати інші, все ще «неісторичні» народи імперії.

Отже, розвиток виробничих відносин за капіталізму пробудив самосвідомість усієї нації. О. Бауер зауважив появу національної гордості чехів, адже вони належали до іншої нації, аніж ті, хто так довго їх пригнічував та експлуатував⁵⁴. Усвідомлення своєї відмін-

ності мало наслідком посилення міжнаціональної ненависті та показового протиставлення себе іншому (тобто, німцям, які були найбільшим ворогом для чеського народу періоду національного відродження), а також заперечення всього чужого. Основним слоганом відродження для чехів, за словами О. Бауера, стала вимога не соромитися власної мови.

«Національна ненависть» виступала колективною ознакою пригнічених націй в епоху капіталізму та рушієм національного відродження. Досить сказати, що для О. Бауера цей процес став породженням тих суспільних відносин, які характеризували сучасне для нього становище Австрійської імперії. Національна ненависть була «однією із форм соціальної класової ненависті, [...] це є трансформована класова ненависть»⁵⁵. Причиною такої трансформації стало те, що у жорстких капіталістичних умовах національність стала ще одним приводом до пригнічення. О. Бауер посилався на приклад мігрантів, ставлення до яких залежить від їх національної приналежності. «Національність стає інструментом класової боротьби в руках буржуазії домінантної нації»⁵⁶. Спочатку національна ненависть характеризувала саму буржуазію, яка послуговувалася цим почуттям для пригнічення іноземців. Але згодом це почуття трансформувалося і стало ознакою пригнічуваних класів, які почали свідомо себе протиставляти іншим національностям. Це поклало початок національному відродженню, адже ствердило представників однієї нації у своєму усвідомленні іншості для окремої соціальної групи.

Механізм усвідомлення своєї відокремленості, описаний О. Бауером, є дуже подібним до марксистського обґрунтування появи класової свідомості та початку класової боротьби. О. Бауер просто здійснив підміну понять із класової на національну боротьбу. Хоча, якщо слідувати за логікою його викладу, складається думка, що О. Бауер вийшов на наступний, порівняно із К. Марксом, рівень. Австрійський марксист не заперечував необхідності та неминучості класової боротьби, але переніс її у площину національного пригнічення, трансформував класове у нові форми. Саме через це його теорія набувала більш культурологічного виміру: замість диктатури пролетаріату – ідея визначальної ролі національної інтелігенції, замість класової ворожнечі – міжнаціональні конфлікти, замість визначальної ролі буржуазії як класу – буржуазії як носія домінантної культури.

З огляду на попередні висновки, зрозуміло, чому найбільшого значення для відновлення національного духу О. Бауер надав інтелігенції. Те, що розпочала буржуазія зі створенням національного середнього класу, закінчила інтелігенція, «те, що було напів зрозумілим настроєм серед народних мас, вона перетворила на чітку ідею, усвідомлене прагнення»⁵⁷. Популяризації цієї ідеї сприяло те, що її найпалкішими прихильниками стали сільські вчителі та пастори, які поширили ідею національного відродження усю країною⁵⁸. Визначальна роль інтелігенції проявилась у відкритті власного минулого. Дослідження, які спочатку все ще писалися німецькою мовою, згодом стали перекладатися та публікуватися національними мовами. Саме ідея необхідності символічного оформлення єдності народу засобами національної мови, перетворила останню з мови, придатної лише для міжособистісного спілкування, у мову академічної спільноти, мову науки. Це все відродило народ, але все ще не оформило його у політичну єдність⁵⁹.

У своєму ґрунтовному дослідженні О. Бауер звертався до досвіду не лише чехів. Своєю найбільшою зацікавленістю цим народом, який «першим з'явився на ринку історії та найголосніше заявив про себе»⁶⁰, автор пояснив тим, що лише чехи внаслідок високого економічного розвитку досягли такого високого рівня національного становлення та самосвідомості. Найповільніші темпи національного відродження притаманні русинам (українцям), економічний розвиток яких також перебував на найнижчому рівні в імперії. О. Бауер вказав на те, що час від часу навіть ставиться під сумнів право цього народу на окремішнє існування. Русини навіть не перебували на початковому етапі бауерівської схеми, адже «не лише не мають університету, але також мають лише зародкову систему початкових шкіл»⁶¹.

Урешті О. Бауер вивів правило, яке ґрунтувалося на взаємозалежності показників економічного та національного розвитку:

Чим менша частина народу задіяна у сільському господарстві та лісництві, тим більше народ охоплений процесом індустріалізації, і чим більше він відчуває на собі вплив капіталізму, тим вищий рівень національного розвитку, притаманний цьому народу; пробудження «неісторичних» народів є одним із чисельних проявів капіталізму⁶².

З одного боку, ця матеріалістична концепція появи історичних націй у залежності від рівня економічного розвитку розроблена у дусі та в межах марксизму. О. Бауер також вважав, що розвиток матеріальної сфери суспільства має бути визначальним в історії та що соціально-економічний критерій був головним при оцінці історичності нації. З другого боку, якщо не зважати на економічні та класові детермінанти підходу О. Бауера, останній має багато чого спільного з іншими концепціями національного відродження, запропонованими правда уже у ХХ ст. Такою стала, наприклад, відома періодизація чеського професора М. Гроха, який виділив три етапи національного відродження слов'янських народів: академічну, культурно-просвітницьку та політичну⁶³. Подібні періодизації більше стосуються процесу набуття державності, конституювання себе як політичної нації, у той час, як австромарксизм більше цікавився додержавницьким періодом усвідомлення себе нацією. Дана теорія обґрунтовувала право бути окремим народом, але не конституювати себе як окрему державу. Отже, державність та історичність для австромарксистів не були тотожними поняттями, що пояснює факт відсутності державницької фази у розробленій концепції.

Окремо потрібно зауважити на деяких моментах у підходах і Ф. Енгельса і О. Бауера, які не витримали перевірки часом: це їхнє нехтування важливістю держави для національного відродження. Усі події ХХ ст. довели, що забезпечення достатніх умов для економічного розвитку чи свободи у реалізації власної культури та використання національної мови були недостатніми для самоздійснення нації. Тому варто поставити під сумнів тезу про те, що державність була лише відносною формою втілення історичності. Можна погодитись, що основним досягненням О. Бауера стало утвердження права нації стати історичною, якщо вона досі не була такою. Таке ставлення австрійського теоретика до національного розвитку, хоча й було зрозумілим з огляду на складність національної ситуації в імперії, все ж таки стало досить сміливим зауваженням. У той час, коли соціалістична думка західноєвропейських країн взагалі не переймалася національним питанням, очікуючи зникнення національних протиріч разом із державами у соціалізмі, австромарксистини розуміли важливість національних вимог та необхідності реалізації національних прав.

Проаналізувавши підходи О. Бауера до визначення нації, можна поставити цілком обґрунтоване питання: чи можна таку теорію вважати марксистським тлумаченням національного питання? Незважаючи на постійне наголошування автором своєї марксистської орієнтації, висновки, зроблені у ході дослідження, викликають питання про відповідність поглядів О. Бауера ідеям його вчителів. Австромарксист, заперечивши інші суспільствознавчі теорії, наголосив на прихильності до матеріалістичного розуміння історії й економічної детермінації соціальних процесів. Усе ж таки, сучасні дослідники національної концепції О. Бауера ставлять під сумнів можливість його співвіднесення з класичними постулатами філософії марксизму. Так, Ю. Вілков зауважив, що «марксистське теоретико-методологічне кредо О. Бауера [...] зводиться, як правило, до «специфічно авторського», дуже вільного та вузько-інструментального використання двох його базових принципів – «історизму» та «матеріального монізму». Це часто призводило до того, що у своїх роздумах О. Бауер виходив за межі марксистської концепції історичного процесу, що робить його, «якщо і не антимарксистом, то вже принаймні, не марксистом»⁶⁴.

Е. Сміт, відомий теоретик націоналізму, у своїй оцінці ідей К. Реннера та О. Бауера також зауважував, що для вирішення основних завдань своїх досліджень, які були зумовлені політичною ситуацією в імперії та необхідністю практичного вирішення насущних проблем, австромарксист запропонували визначення нації, «які привели їх до відходу від концепцій Маркса й Енгельса, що ґрунтувалися на політичних та територіальних принципах». Процес націєтворення у бауєрівському розумінні призвів до того, що «національні зв'язки стали навіть тіснішими, ніж класові пута»⁶⁵.

На нашу думку, підходи австромарксистів до національного питання варто розглядати в межах дискурсу марксистської філософії передовсім тому, що методи та категорії свого аналізу австрійські соціалісти безперечно запозичили з класичного марксизму. Але у тому і цінність підходу О. Бауера та К. Реннера, що вони змогли творчо підійти до розробки своєї теорії, не як до копіювання чи повторення уже сказаних позицій, а використали класичне вчення як базу для формування власних висновків. Це стало підтвердженням не лише спроможності австрійців теоретично викристалізувати свої

погляди, але й доказом здатності ортодоксального марксизму до змін та адаптацій.

Співвідношення національного і державного

Для всебічного аналізу австромарксистської теорії нації необхідним також є предметне вивчення поглядів іншого видатного австрійського вченого та політика К. Реннера. Незважаючи на те, що саме праці К. Реннера стали підґрунтям до пошуків О. Бауера та хронологічно були написані раніше, у цьому дослідженні є сенс розглянути їх саме у такій послідовності, адже, можна сказати, що ці два вчені розділили між собою сфери повноважень: якщо О. Бауер більш детально зупинявся саме на теоретичних моментах пошуку підстав набуття та визначення поняття «нації», то К. Реннер в основному цікавився питаннями співвідношення держави та нації, пропонуючи власні визначення саме через протиставлення цих категорій. Отже, ідеї К. Реннера є цікавими не лише з позиції теорії націогенези, але й з практичного боку, адже він ставить за мету розведення повноважень та сфер інтересів державного та суспільного (тобто, національного).

У своїй праці «Нація та держава» К. Реннер поставив собі за завдання розробити проєкт майбутнього устрою Австро-Угорщини, який максимально міг би вирішити загострені національні суперечності в імперії. Умовою досягнення цього, на його думку, була необхідність чіткого визначення сфер компетенцій і повноважень цих інститутів. Основною проблемою, з якою стикнувся автор у своєму розмежуванні нації та держави, стала відсутність чіткого визначення основних понять для такої дискусії. Саме тому австрійський соціал-демократ розпочав свої роздуми із аналізу категоріального апарату. Першим засновком та основним недоліком австрійського законодавства, зауважив автор, була відсутність саме юридичного визначення поняття нації⁶⁶.

У своїх пошуках операційного, з погляду правової науки, визначення нації К. Реннер розглянув відомі підходи таких дефініцій. Він критикував статистичний підхід, за яким нація визначається через 1) етнологічні ознаки; 2) рідну мову; 3) розмовну мову. Австрієць

наголосив, що «жодна з цих трьох рис не може бути використана для конституційного регулювання національного питання»⁶⁷.

К. Реннер відстоював думку, що ключовим пунктом нового розуміння нації було саме індивідуальне самоусвідомлення себе як представника певної групи. За аналогією із процесом визначення своєї приналежності до окремих релігійних спільнот автор вказав на неможливість зовнішнього приписування особі членства у певній національній спільноті. Персональне самовизначення, таким чином, виступало первинним до колективного, тобто нація поставала у формі сукупності свідомих своєї національної приналежності індивідів. Складовими такого персонального самовизначення була національна мораль та особливий тип національної свідомості, який не лише уможлиблював цей індивідуальний вибір, але ще й гарантував цілісність нації та унеможлиблював постійну зміну національної приналежності під тиском економічних чи ідейних чинників.

Таким чином, умова обґрунтованого та осмисленого усвідомлення своєї національної приналежності поставала первинною до мови, території чи культури певної спільноти, визначальність для процесу націогенези яких, до того ж, було поставлено К. Реннером під сумнів. Жодна з попередньо вказаних ознак для автора не мала пріоритетності. Така позиція була, передовсім, зумовлена необхідністю врахування умов національного розвитку Австро-Угорщини у концепції К. Реннера. Цим самим зумовлено також його обережне ставлення до мови як ознаки нації. Австрійський теоретик поставив риторичне запитання у ході своїх роздумів: «Чи, наприклад, повинні докази відчуття солідарності між слов'янами в Австрії бути прив'язаними до того факту, що вони при взаємному спілкуванні використовують німецьку?»⁶⁸.

Ще одним дискусійним положенням щодо визначальних ознак нації було питання про необхідність території для формування нації. Відомо, що К. Реннер виступав та чи не вперше детально розробив принцип екстериторіальної національної автономії. Серед дослідників національного питання в австромарксизмі часто можна зустріти думку, що К. Реннер у своєму підході до визначення нації взагалі не вважав територію за її сутнісну ознаку, виводячи на перший план культуру та національний характер⁶⁹. На нашу думку, такі радикальні висновки є безпідставними. К. Реннер неодноразово висту-

пав з критикою наявного в імперії територіально-адміністративного поділу та виокремлення як основних одиниць державного устрою коронних земель⁷⁰. Саме проти цих історичних територій виступає автор у своєму екстериторіальному проєкті майбутньої імперії, а не територіальної прив'язки національного існування загалом.

К. Реннер зробив спробу змінити акценти у вирішенні національного питання, зменшивши увагу до територіального розселення національних груп. Головний акцент мав би робитися не на території, а на персоналізації нації. Тобто територія була важливою лише як місце дисперсного розселення представників окремої національності. У праці «Національне питання. Боротьба національностей в Австрії» К. Реннер більш детально підійшов до обґрунтування усіх викладених у попередній брошурі «Нація та держава» положень. Він поставив питання: «Чи має територія визначальне значення для нації?», у відповідь на яке, австрійський вчений запропонував два можливих підходи до розуміння нації: як територіального та як персонального союзу⁷¹.

Заперечення загальноприйнятих ознак до визначення нації зумовили необхідність обґрунтування австрійським теоретиком визначальності національної свідомості, достатній рівень розвитку якої і характеризував для автора ступінь розвитку нації. Важко погодитися із К. Реннером у можливості забезпечення такого рівня індивідуальної самосвідомості у виборі своєї національності. Тим паче, що сам австрійський соціал-демократ, схоже, розглядав цю ознаку лише в теорії, ставлячи під сумнів її можливість на практиці. Для доказу такого протиріччя можна навести цитату австрійського соціолога Л. Гумпловича, з якою погодився К. Реннер: «Тільки освічені класи можуть характеризуватися усвідомленням спільної національної культури, вираження якого міститься в літературній мові цієї нації. Неосвічена маса не характеризується такою самосвідомістю»⁷².

Підґрунтя своїх дискусійних положень К. Реннер намагався знайти у своїй соціалістичній орієнтації. У дусі цього світогляду автор посилався на недоліки капіталістичного ладу, який сповільнював процес розвитку індивідуальної та національної самосвідомості. Тобто, лише соціалістичний устрій зміг би гарантувати необхідний ступінь особистісного розвитку, що за основу мав би загальний доступ усіх людей до культури, а також вільний розвиток усіх націо-

нальних культур у межах єдиного кордону, що, знову ж таки, апелював до необхідності збереження цілісності Габсбурзької монархії.

Майбутній соціалістичний лад та можливість національного визволення – ще одна важлива складова у національній концепції австромарксистів. У своїх поглядах з цього питання австрійські соціалісти відійшли від ортодоксального марксизму, відстоюючи ідею необхідності національного звільнення у межах конкретних територіальних політичних утворень. О. Бауер, на відміну від К. Маркса, вважав, що соціалізм не лише не стиратиме національних особливостей, а й підсилуватиме їх внаслідок розширення доступу до здобутків культури. За капіталізму культура виступала надбанням лише правлячих верств, тоді як в епоху соціалізму вона стала б надбанням найширших верств суспільства, а не окремого класу. Лише соціалізм таким чином міг уможливити внесок робітничого класу до інтелектуальної історії людства⁷³.

Австромарксистисти також дотримувалися лінійного підходу до аналізу історичного розвитку, але змінили акценти до його тлумачення. Основним джерелом протистоянням у середині відомих формацій уже стала не класова приналежність, а жорстка опозиція щодо можливості творити та користуватися надбаннями національної культури. Аналізуючи історію суспільства, О. Бауер вказав на певні винятки із цієї суворой детермінації: первісний общинний комунізм німецьких племен та соціалістичне суспільство майбутнього.

В обох цих випадках відсутня система приватної власності на засоби виробництва, що стало основною причиною усунення національних груп від процесу творення культурних благ та втягнення їх у систему підпорядкування та пригнічення від домінуючих класів. Але також ці дві форми суспільного ладу мали і відмінні характеристики: общинний комунізм базувався на статичній родовій єдності та кровній спорідненості у той час, коли соціалістичне суспільство поставало динамічною культурною спільнотою, утворення якої було наслідком соціалізації продуктивних відносин. Тобто, на зміну біологічній єдності племені мала прийти загальна культурна інтеграція у національне життя⁷⁴.

Майбутнє суспільство у концепції австромарксизму з необхідністю мало існувати у формі «територіальної корпорації, оскільки земля, найважливіше знаряддя та основа будь-якого виробництва, є

природною базою його діяльності»⁷⁵. Тобто, основна відмінність майбутнього суспільства від наявного капіталістичного лежатиме не у формі (ті ж країни з їх кордонами), а в її суті – у можливості доступу до національної культури: «З розвитком нації в єдину спільноту праці, виховання та культури вузькі місцеві провінційні, племінні союзи втратять свій вплив (тобто, значення території. – *О. П.*), у той час, як зв'язки, які охоплюють усіх членів нації, міцнішатимуть дедалі більше й більше»⁷⁶. Із цієї цитати *О. Бауера* можна стверджувати, що визначальною рисою соціалістичного майбутнього є саме національне визначення та гуртування через єдність культури, адже «соціалізм має у собі і гарантію до єдності націй»⁷⁷.

Розв'язання національних та інших суперечностей можливо було лише через внутрішню консолідацію нації: «Піднесення всього народу до національної культурної спільності, здобуття для нації повного самовизначення, прогресуюча диференціація нації – це означає соціалізм»⁷⁸.

Окремо філософ розробив механізм процесу національної консолідації, яку він назвав національною аперцепцією⁷⁹. Суть даного механізму може бути вражена таким чином:

[...] як жодна людина не засвоює своєю духовною істотою нічого нового механічно, але втілює його, включаючи до своєї духовної особовості духовне, не перетравлюючи, отже аперцелюючи, так і вся нація не переймає нічого нового, але, перейнявши щось, перероблює його, пристосовуючи до своєї істоти та перетворюючи в процесі засвоєння мільйонами». Таким чином, «кожна думка, яку народ переймає від іншого, спочатку пристосовується до всієї істоти нації, відтак мусить нею перетворитися, доки вона її засвоїть»⁸⁰.

Механізм національної аперцепції забезпечував органічний зв'язок між національною культурою та світовим культурним надбаням, постійно збагачуючи його шляхом власної культурної різноманітності. Соціалізм створює, на думку представників даного напрямку, нові можливості для робітничого класу, адже «кожному члену суспільства окремо відкриває доступ до культурних благ усієї нації, значною мірою – навіть усього людства, і тим самим остаточно звільнить його від традицій вузьких місцевих громад, розширить його світогляд і зробить його здатним самому собі ставити цілі й

розумно вибирати засоби досягнення своїх цілей»⁸¹. Разом з тим, майбутній суспільний лад зберігав, у поглядах австрійських теоретиків, значення національного визначення, адже гарантував «розмежування їх [національних] характерів, до більш чіткого вироблення їх колективних індивідуальностей»⁸². Отже, майбутнє людства за соціалізму характеризуватиметься співіснуванням різноманітних національних культур, спільною метою яких буде збагачення єдиного цивілізаційного простору.

Співвідношення понять націоналізму, інтернаціоналізму та соціалізму

Ще одним важливим пунктом для австромарксистів стала необхідність співвідношення понять інтернаціоналізму та націоналізму, якщо розуміти останній лише з культурницької позиції. Автори перенесли основну увагу у сферу відповідальності соціалістичної партії за усвідомлення робітниками важливості національного для майбутнього розвитку. Інтернаціоналізм розумівся теоретиками як абсолютно вільний розвій національного принципу. Для підтвердження цієї думки варто проаналізувати позицію з цього питання ще одного представника австромарксизму, австрійського політика, члена СДРПА Е. Пернерсторфера (1850–1918), який завжди відстоював ідею захисту національних особливостей в Австро-Угорській імперії. У своїй брошурі «Новітній націоналізм» та «Національна та інтернаціональна ідея», автор виявив хибність методологічного протиставлення цих двох понять.

Він зауважив, що інтернаціоналізм неправильно розумівся як щось антинаціональне. Інтернаціоналізм для автора сприймався як соціалізм та солідарність, при цьому остання розумілася як процес вивільнення націй. Е. Пернерсторфер стверджував, що «пригнічені народи вбачають у соціалізмі оборонця своєї національності. Вони дуже стоять за соціалістичну всесвітню солідарність, але б коли від них вимагати, щоб вони свою національність покинули як щось неважне, незначне й додаткове, – сказали б вони, що тим самим тяжко кривдяться та солідарність»⁸³.

У сучасних для автора умовах склалося негативне ставлення до усього національного та спостерігалася тенденція до приниження

усіх національних почувань. Це, на думку політика, було зумовлено зужитістю цього поняття, що мало за наслідок те, що «слово національний так само втратило кредит, як і слово християнський»⁸⁴. Апелювання до національних почуттів у таких умовах видавалося для політика марною справою. Важливість емоційного зв'язку з представниками однієї національної групи було настільки вагомим, а до того ж чомусь безпідставно знехтуваним за капіталізму, що за соціалізму інтернаціональна ідея повинна отримати нове ідейне навантаження.

На початку ХХ ст. склалася ситуація, коли лідери соціалістичної партії, які надавали особливого значення важливості національного відродження, робили спробу вимагати від робітників розуміння того, «що стоїть понад її найближчі інтереси»⁸⁵. Партія та її лідери у такому разі отримували нові завдання, які виходили за межі повсякденної боротьби за права робітничого класу: «не на те тільки мусимо працювати, щоб люде по людському пробували, їли, вдягалися і т. д., але щоб вони, пристаючи до добутої тисячами років культури, взагалі ставали людьми, здатними культуру мати і культуру творити»⁸⁶. Лише прийняття соціалістичної ідеї, «великого соціалістичного ідеалу» робить можливим для робітників усвідомлення іншої «великої ідеї», якою був націоналізм.

На переконанням Е. Пернерсторфера, соціалісти були і повинні бути особливо зацікавлені у національному розвої, адже «соціалізм хоче людськість організувати, а не розбивати на атоми»⁸⁷. Інтерес до національного та прагнення забезпечити повноцінний розвиток – ось основні риси, які відрізняли соціалістичну партію від інших політичних організацій. Метафорично цю зацікавленість Е. Пернерсторфер пояснив таким чином: «в організмі ж людськості клітинами є не окремі індивідууми, але нації. А щоб організм був здоровий, мусять клітини бути здорові»⁸⁸.

О. Бауер, К. Реннер та Е. Пернерсторфер, як і інші представники австромарксизму, схоже ставилися до майбутнього нації за соціалізму. Майбутній суспільний лад видавався втіленням гуманізму, абсолютної свободи та емансипації у всіх можливих сферах. Представники австрійського соціалізму, на відміну від радикальних лівих соціалістів, типу Р. Люксембург, вважали інтернаціоналізм розквітом національних культур, а не їх знищенням: націоналізм більше

не розумівся як протилежність інтернаціоналізму, а лише як сходинка до останнього.

Необхідно зазначити, що усі згадані вище філософи підходили до соціалізму як до реально можливого суспільного стану. Ця думка була можливою через певні причини: по-перше, сприйняттям його як реального, і по-друге, бажаного стану. Така оцінка суспільного ладу зумовила певною мірою некритичне ставлення до майбутнього, подекуди навіть ілюзорного та необґрунтовано позитивного його бачення. Проекти розвитку нації за соціалізму не витримують критики саме через таку ідеологічну заангажованість авторів.

У теорії австрійців, соціалізм дивним чином вирішував навіть усі проблеми економічної залежності між окремими націями. Міжнародний поділ праці й відповідний розподіл виробництва мав бути проведений на основі нових гуманістичних суспільних відносин. За нових умов «навіть найменша нація у змозі буде організувати самостійне народне господарство» шляхом запровадження системи еквівалентного обміну продуктами чи робітничою силою⁸⁹. Така гармонійна система взаємокооперації була для О. Бауера гарантією остаточної перемоги національного принципу, адже у суспільстві, у якому «кожна громада повинна самостійно задовольняти свої потреби, повне здійснення принципу національності неможливе; маленьким націям [...] національна свобода недоступна»⁹⁰.

Подібно того, як соціалізм приведе до економічного звільнення та гармонії, О. Бауер сповідував можливість реформувати систему міжнародного права та міждержавних відносин, які за соціалізму спиратимуться як абсолютний пріоритет міжнародних установа та договорів. Ці договори згодом витіснять державне право, закони та конституції, делегуючи усі повноваження з економічного розподілу міжнародно-правовій спільноті майбутнього, що матиме вигляд такого органу, якому національні одиниці «довірять верховне керівництво обміном продуктів між різними спільнотами, а відтак і верховне керівництво процесом виробництва кожної нації зокрема»⁹¹. Сповідаючи переконання про майбутнє людство як «висококультурних людей, що невимушено працюють у громадських майстернях і беруть повну участь у всіх сферах державного життя», О. Бауер був переконаний, що «за таких умов зникає будь-яка можливість чужонаціонального панування», що зумовило б безпідстав-

ність міжнаціональної ворожнечі, війн чи загарбань⁹². Як наслідок, соціалістична епоха могла б характеризуватися верховенством права, моралі та взаємоповаги.

Соціалізм бачився теоретиками, що значною мірою відрізняє їх від ортодоксальних марксистів, як поле для нової боротьби, але уже у гуманістичній сфері, між представниками різних національних культур. Боротьба між елітами за велич своєї культури – основна ознака соціалізму. Участь у цій боротьбі можуть брати усі нації, незалежно від «історичності» їхнього минулого. Надання такого права на загальній основі стала ще однією прикметною рисою австромарксизму. Австромарксистки пов'язали можливість набуття ознак історичності з економічним розвитком, тим самим гарантуючи право усім націям вийти на історичну арену. Погоджуючись із визначенням капіталізму як всеохопного процесу, який не міг оминати навіть найвіддаленіші та найвідсталіші народи О. Бауер гарантував усім цим національним групам можливість переходу у «царство максимальної свободи» соціалізму.

Підсумовуючи суть соціалістичного принципу національності, яке у О. Бауера зокрема поставало як віра у те, що «усі нації будуть об'єднані для колективного панування над природою, все людство буде групуватися по національних суспільствах, покликаних до самостійного розвитку своєї культури і вільного користування нею»⁹³, варто сказати, що, на нашу думку, ці ідеї можна вважати найслабшим місцем австромарксистської концепції. Аналізуючи погляди австромарксистів на майбутній соціалістичний устрій можна ствердити ідеальність цих теоретичних положень у всіх сферах їхніх шувань. Важко уявити собі економічні відносини та економічну політику держави, яка повинна здійснити, наприклад, «свідомо регульоване переміщення робітничих сил» і при цьому сповідувати ідеали моральності та рівності⁹⁴. Читаючи, наприклад, О. Бауера, можна прийти до висновку, що соціалізм для автора поставав суспільним ладом, придатним до здійснення лише у вузько обмежених кордонах невеликої за розміром країни. Автори настільки загально та позитивно дивилися у майбутнє, що складається враження, що даний футуристичний проєкт був створений лише з метою протиставити його негативному досвіду існування національних спільнот в Австро-Угорщині. Соціалізм виступав у ролі обіцянки досягнення максимальних

благ, відшкодуванням за пригнічення та нівелювання національних інтересів у тогочасній політичній системі.

Визначальною рисою австромарксизму, з огляду на все вищесказане, було обмеження інтересів окремих національних груп сферою культури та певне ідеалізоване ставлення до соціалізму як особливого етапу суспільного ладу, коли основні суперечності міжнаціонального життя будуть не лише врегульовані, а й стерті усі підстави до виникнення цих конфліктів. Соціалізм як свобода від національних утисків, необмежені можливості розвитку мови та культури, – ось основні риси майбутнього. Наповнення соціалізму новими категоріями, такими як культура чи національний розвиток, можна вважати основним набутком цієї школи у порівнянні з європейськими колегами.

Аналізуючи підходи австромарксистів з позицій сьогодення, варто зробити певні зауваження. Незважаючи на важливість запропонованих концепцій та визначень австромарксистів, у їхніх теоріях бракує чіткості у розрізненні понять нації, національної спільноти чи етнічної групи. Аналізуючи праці філософів даного напрямку, можна потрапити у пастку їхніх термінологічних визначень. Автори однаковою мірою надають права національності усім етнічним спільнотам, які характеризуються спільністю культури чи самовизначають себе як окрему національну групу. Таким чином, русини, чехи чи австрійські німці для авторів мають однакове значення у їхніх теоріях національного розвитку. Але із цього переліку виключаються євреї, що особливо відчутно у позиціях О. Бауера. Тобто, для аналізу концепції даних авторів лише умовно можна застосовувати категорії сучасної націології.

Також необхідно зважати на певну політичну заангажованість австромарксистів у силу необхідності зосереджувати увагу на Австро-Угорській імперії. Звичайно, багатонаціональні держави не зникли зі світової арени, але вони трансформувалися у федеративні утворення або ж унітарні держави із автономіями для національних спільнот. Однією із умов такої трансформації була демократизація законодавства та вплив міжнародних організацій, які вимагали забезпечення та гарантію прав національних меншин, а також захист етнічних традицій чи мов. Отже, з політичної чи навіть правової позиції концепції К. Реннера та О. Бауера втратили свою важли-

вість. Але інтерес до цього підходу не втрачає актуальності саме через культурницьке спрямування поглядів австрійців та їхнього прагнення відшукати можливості гармонійного співіснування культур, мов та традицій.

Отже, рецепція та оцінка поглядів австромарксистських теоретиків з погляду можливості застосування їх у майбутньому постає необхідності визначення обґрунтованості цих підходів з огляду на системність викладу та подальші теоретичні пошуки самих авторів. Варто зауважити, що визначення нації, передовсім, як культурної спільноти, стало основою для формулювання теорії культурно-національної автономії. Так само виправданим з цього погляду стало застосування екстериторіального принципу визначення нації, що ґрунтувався на персональному визначенні кожного члена спільноти своєї національної приналежності.

Спроби та підходи австромарксизму до розробки теоретичних аспектів національного питання важко розглядати чи узагальнити в межах однієї окремої концепції чи чіткого узагальнення. У результаті здійсненого дослідження можна окреслити наступні положення, які найкращим чином могли б охарактеризувати позицію австромарксизму з національного питання, але що, звісно, зовсім не вичерпує аналізу всіх поглядів та ідей австрійців – культурологічної, психологічної та політично-правової концепції нації. Лише сукупність цих парадигм, неупереджене, конструктивне їх тлумачення можуть служити надійним теоретичним підґрунтям до осягнення ідей австромарксизму.

Основним спільним та визначальним моментом щодо пояснення феномену нації, притаманного усім австрійським соціалістам, було ствердження визначальності фактору спільності характеру / долі / душі / свідомості для становлення національної спільноти. Усі ці ірраціональні чинники, історично зумовлені об'єктивними умовами існування та розвитку окремої спільноти, визначають та забезпечують національне різноманіття буття.

Зосередження уваги на суб'єктивних складових нації, які зазвичай важко піддаються дефініції та категоризації, зумовило необхідність теоретиків перейти у своїх поясненнях до наступного рівня у визначенні нації, а саме до політичної концепції, яка мала за мету пошук об'єктивного підґрунтя національного існування. Таким ста-

більшим базисом визначалася необхідність юридичного визначення нації, надання їй статусу суб'єкта права, а також дослідження відносин нації та держави.

На нашу думку, обґрунтованим є виокремлення в межах австромарксистського підходу до визначення нації двох окремих складових: 1) нації як культурної спільності та 2) юридичного визначення нації як політичного інституту. Відповідними цим двом тлумаченням нації є спроби розмежувати повноваження нації та держави, але не відокремити їх один від одного. За такого бачення двоякість визначення нації переміщується у площину розмежування сфери існування політичної та культурної нації, яким, у свою чергу, відповідають державна та суспільна реальності.

Отже, у теорії австромарксизму абстрактне визначення нації як культурної спільності трансформується в юридичну та інституційну визначеність у межах держави. Відповідно, якщо виокремити такі два підходи до тлумачення нації, то можна примирити між собою різноманітні теоретичні концепції до визначення нації, які були запропоновані дослідниками та критиками австрійської моделі. Нація визначається як спільність долі та культури, якщо розглядати її поза відношенням нація-держава. Національну ж спільноту у межах державних кордонів, а особливо що стосується багатонаціональних держав, може бути тлумачено лише як юридичний інститут з притаманними йому повноваженнями, правами та обов'язками щодо держави та інших національних груп. Забезпечення таких прав та обов'язків за умов багатонаціональних держав можливе лише за допомогою механізму культурно-національної автономії.

Також варто наголосити на вагомості розроблених ідей для європейської соціалістичної теорії. По-перше, висновки авторів ґрунтувалися на загальних засадах соціалізму, хоча до певної міри реформованого сприйняття цієї ідеології, особливо стосовно майбутнього національних спільнот. Австромарксистичні запропонували теорію, яка не лише доповнила, але й збагатила класичні постулати марксизму. Теорія нації, розроблена австрійськими соціал-демократами, стала надбанням європейської суспільно-політичної думки ХХ ст. і вийшла за межі лише соціалістичних концепцій, доказом чого є апелювання до висновків К. Реннера та О. Бауера у сучасних теоріях мультикультуралізму.

Досягненням австромарксистів стало успішне поєднання у їхніх працях теорії та ідеології, соціології та філософії марксизму. О. Бауер запропонував більш витончене та стійке визначення нації, аніж класичне економічно детерміноване пояснення⁹⁵. Більше того, праці австромарксистів були спробою поєднання наукового визначення поняття нації, об'єднуючи його із соціал-демократичним проєктом розв'язання національного питання. Таким чином, праця О. Бауера стала як фундаментальним науковим дослідженням, так і яскравим політико-ідеологічним продуктом, призначеним і для вузького кола науковців, і для прихильників соціалістичної ідеології Австро-Угорщини та Європи⁹⁶.

Отже, австромарксизм зробив значний внесок у розвиток європейської соціалістичної теорії. Узагальнене вчення представників цього підходу можна вважати прогресом чи доказом можливості теоретичного оновлення марксизму, його адаптацією до мінливих суспільних та історичних умов. Також можна стверджувати, що австромарксизм гарантував соціалістичній теорії місце в ідеологічному спектрі майбутнього. Обґрунтувавши точки перетину таких на перший погляд різних ідеологій, як соціалізм та націоналізм, австрійські марксисты забезпечили легітимність своєї ідеології для ХХ ст., яку можна вважати епохою зростаючої ролі націоналізму.

Доказом вітальності теорій австромарксизму є значна увага західних дослідників до окремих положень теорії. Навіть якщо соціалістичне майбутнє і через століття від розробки цих теорій все ще залишилося досить примарним, гіпотеза австромарксистів про поступову історизацію народів була підтверджена практикою утворення нових держав у результаті боротьби за власне національне відродження. Також актуальним залишається питання місця та ролі інтелігенції для кожної окремої культури та загального людського розвитку. Важливість гуманітарного розвитку поряд з економічним та соціально-політичним уже не піддається сумніву. Обґрунтування цього можна теж знайти у теорії австрійських соціал-демократів початку ХХ ст. Австромарксизм можна з упевненістю назвати не просто історичним феноменом, а впливовою суспільно-політичною течією початку ХХ ст., яка справила значний вплив на подальшу інтелектуальну та наукову дискусію.

Розділ V.

ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ ДЕРЖАВНОГО ТА НАЦІОНАЛЬНОГО У ТЕОРІЯХ О. БАУЕРА ТА К. РЕННЕРА

Національну концепцію австромарксизму, на формування якої значною мірою вплинули політична та соціально-економічна ситуація в Габсбурзькій монархії, можна вважати джерелом для сучасних пошуків відповідей на актуальні національні питання. Основні причини можливості такого апелювання до теорії, розробленої більш як століття тому, очевидні: невирішеність, чи навіть неможливість остаточного вирішення проблем, в основу яких закладено національний інтерес. Передбачення такої ситуації було обґрунтовано самими ж австрійськими соціал-демократами у їхніх розмірковуваннях про майбутнє соціалістичної нації. Той факт, що капіталістичні закони ринку залишилися майже незмінними, а вплив їх на суспільну ситуацію усіх країн став ще вагомішим, підтверджує актуальність пошуків австромарксистів.

Можливість гармонійного співвідношення державного та національного за сучасних умов постає ще більш проблематичним. Однонаціональні держави залишилися в минулому, або існують у вигляді теоретичного конструкту чи ідеальної моделі. Так само не витримав випробування часом концепт різноманітних форм (кон)федерації із забезпеченням компактного розселення національних спільнот. З другого боку, міжнародні стандарти та декларації забезпечили усі без винятку національні меншини гарантіями прав на вільний розвиток власних культур, мов та ін. У такій ситуації кожне державне об'єднання стикається з однаковими проблемами: необхідність пошуку балансу між загальнодержавними (що передбачає наявність титульної нації) та локальними (сукупність усіх національних спільнот) інтересами. Окрім того, виникає також проблема із забезпеченням гармонійного співжиття національних меншин між собою у межах єдиного державного утворення.

Ключовою у розробці теоретичних положень з національного питання для теоретиків австромарксизму була необхідність врегу-

лювання процесу розподілу повноважень між державою в цілому та національними органами самоврядування. Невирішеність ключових питань національного розвитку була однією із причин політичної кризи в Австро-Угорській імперії. Представники теорії австромарксизму чи не вперше у своїх працях, а також офіційно у партійних відозвах СДРПА наголосили про важливість проведення адміністративної реформи на нових правових засадах із урахуванням національних інтересів.

К. Реннер та О. Бауер неодноразово зауважували, що метою їхньої наукової та політичної діяльності була розробка теоретичних підстав майбутнього територіального устрою, а не просто внесення пропозицій до негайної адміністративної реформи імперії. У творах австрійських соціал-демократів було розроблено ряд моделей співвідношення державного і національного у суспільстві, найвідомішою з яких стала концепція культурно-національної автономії. Особлива увага до цієї концепції зумовлювалася її найбільшою придатністю для застосування у Габсбурзькій монархії.

Зрозуміти суть практичної складової теорії австромарксистів можна лише спираючись на теоретичні пошуки О. Бауера та К. Реннера, особливо концепцію правової нації. Проєкт культурно-національної автономії, як метод розв'язання національної проблеми в Австро-Угорщині, передбачав вихід за межі розуміння нації лише як культурної спільноти, що було проаналізовано у попередньому розділі. Логіка дослідження проблеми співвідношення державного та національного у теоріях австромарксистів наштовхується на необхідність детальнішого розгляду поняття «правової нації». Ю. Вілков зауважував, що саме О. Бауер увів у науковий обіг нову самостійну категорію націології – поняття «правової нації», яка, за задумом автора, мала політико-правове, демократичне наповнення¹. За допомогою цього поняття О. Бауер інституціоналізував екстериторіальне визначення нації.

Крім того, автори відстоювали принцип «автономізації нації», шляхом розмежування політичного та етнічного життя². Саме ця ідея, яку було протиставлено іншим відомим парадигмам національного, стала підставою та теоретичним обґрунтуванням розмежування сфер повноважень нації та держави, визнаною гарантією міжнаціонального порозуміння та повноцінного розвитку багатонаціональних імпе-

рій. Деяке повернення до визначення основних дефініцій є виправданим саме з погляду теоретичного конструювання К. Реннером та О. Бауером підходів до адміністративної перебудови Австро-Угорщини. Отже, проаналізоване раніше абстрактне поняття «нації» в межах культурницької парадигми конкретизується у формі політичної нації як правового інституту. Аналіз основних складових правової нації є передумовою розуміння суті концепції культурно-національної автономії.

Поняття «правової нації» у концепції К. Реннера

К. Реннер неодноразово зауважував, що його «цікавить нація лише як предмет правного устрою»³. Усі інші теорії, концепції та підходи не витримували, на його думку, критики або перевірки часом. Правова концепція нації, яку автор розглядав через еволюцію політичного усвідомлення нації, виступала найбільш теоретично обґрунтованою та такою, що могла дати відповіді та забезпечити можливість розв'язання національних конфліктів, з якими стикнулися більшість багатонаціональних країн. Націоналістичне розуміння нації, тобто політичне чи етатистське у сучасному формулюванні, теоретик назвав «духовною фазою одного століття», яке «формує [...] у найновіших часах національний імперіалізм»⁴.

Австрійський соціал-демократ також схилився до протиставлення націоналістичного (політичного) та соціалістичного (правового) розуміння нації як протиставлення суспільної війни та миру. Передовсім, він вважав, що лише за умов правового розуміння нації остання виступить як «суверенна особовість, не під правом, тільки перед і понад ним»⁵. Націоналістичне розуміння нації «ставить на місце людської правної спільности – анархічне існування поруч себе та боротьбу, на місце правної думки – певного рода філософію хижих звірят»⁶. Політична концепція, яка пов'язувала кожну націю із кордонами конкретної держави, стимулювала, згідно з К. Реннером, постійну боротьбу між собою, а згодом і підкорення наймогутнішій нації. Застосування такої концепції не мало жодного майбутнього, окрім як національної боротьби, коли нації «вічно чатували й чигали одна на одну неначе хижі звірята, безнастанно час від часу нападали

на себе та себе взаємно шматували, аж доки врешті одна за другою не стала-би добичею того народу, який вже тепер має найбільше число рук, а незабаром буде мати й найбільше число багнетів, а власне Китайців»⁷.

Виходячи із теоретичного обґрунтування основних понять, а також стверджуючи необхідність правового розуміння нації, К. Реннер визначив зміст суб'єктивного публічного права щодо національності:

1) Належність до нації: надання права на доступ до культурних надбань нації поряд із обов'язком розділяти усі пов'язані з цим правом труднощі. Найчастіше такі відносини проявляються по відношенню до своєї власної нації, але, окрім цього, у стосунках «нація-нація», «нація-держава». Для прикладу, таким було «право німця в Галичині вимагати від своєї нації організувати для його дітей школу або викладання німецькою мовою».

2) «Право висунення скарги як на окремих членів іншої нації, так і на цілі нації у випадку порушення національних прав, переслідування з національних міркувань та вчинення шкоди з національних мотивів». Це право, якщо воно забезпечене, видається, на нашу думку, не лише необґрунтованим, але й певним чином антидемократичним. Наприклад, К. Реннер вказав, що «чех, пограбований німцем, має право висунути позов проти національності кривдника», що співпадає у визначенні із можливістю дипломатичного захисту англійця, скривдженого в іншій державі.

3) «Право захисту своїх національних прав від посягань держави у тому випадку, коли сфера впливу останнього поширюється на правову область, яка належить нації». Остання вимога є співзвучною необхідності розмежування повноважень нації та держави, а також запобігання розширення меж державного втручання понад її компетенції⁸.

На вище вказаних положеннях ґрунтується важливе зауваження К. Реннера про необхідність розрізнення понять народу (*Volk*) як політичного об'єднання, як сукупності матеріальних та соціальних інтересів, та нації (*Nation*) як культурної та духовної спільноти⁹. Таке розділення можливо було здійснити шляхом створення різнорівневої системи державного представництва, ускладнення політичної

системи ще однією гілкою влади. Таким чином К. Реннер запропонував ускладнену систему державного управління, що ґрунтувалося на розмежуванні двох основних політичних інститутів: держави (єдиного народу, який вона уособлює) та націй (усієї сукупності різноманітних спільнот, які проживають у межах окремої території).

Визначаючи поняття «нації» та «держави», автор розумів останню саме як територіально організований народ, політично об'єднаний у певних кордонах. Державу К. Реннер визначав як суверенну територіально оформлену єдність, основними ознаками якої були: населення; органи для вираження колективної волі та органи примусу для її здійснення; суверенність цієї колективної волі; виключне право держави над територією¹⁰. На противагу цьому, нація розумілася ним лише як культурна спільнота.

Автор зробив спробу відшукати можливості взаємодії держави та нації через співставлення основних ознак. Населення – це було спільною, до певної міри, ознакою для обох понять. Але лише на перший погляд. К. Реннер, використовуючи загальноприйнятні латинські терміни, розводить поняття «суспільство» (*societas*) та «спільноту» (*communitio*). Ці два поняття відрізняли державу (по відношенню до «суспільства») від нації (у розумінні «спільнота»). Ще однією істотною відмінністю цих понять була обов'язкова для держави колективність волі, у той час як нація мала за основу «думки, почуття та їх вираження – національну мову та літературу, у які втілюється ця єдність»¹¹. Для буття нації суверенність колективної волі заміщувалася певною домінантною орієнтацією, на основі чого, підсумовував автор, втрачалася необхідність прив'язки національного усвідомлення до територіальної визначеності.

Австрійський соціал-демократ не лише протиставляв державу та суспільство (у формі нації як культурної спільноти), а й розрізняв їх повноваження та інтереси. Розмежування понять народу і нації у К. Реннера може бути означене як відмінність сучасної ідентифікації себе як громадянина певної держави та члена окремої спільноти, у тому числі і національної, що досить часто не співпадає між собою. Можливість регулювання та розподіл повноважень між різними рівнями суспільної організації, хоча й було теоретично запропоновано К. Реннером, але реалізовано лише із подальшим становленням демократії.

Ще однією тезою К. Реннера, яка підтвердила протиставлення державного та суспільного, стало його визначення умов існування кожного соціального інституту. Держава базується на силі закону, «її існування полягає у формуванні колективної волі, шляхом підпорядкування через правові вимоги індивідуальних інтересів»¹². Залежність індивідуальних та колективних інтересів стала підґрунтям до ще однієї важливої складової реннерівської теорії, а також для майбутньої її рецепції – взаємність вигоди нації та держави від існування один одного. Колективна воля, таким чином, могла бути сформована лише як спільність індивідуальних воль, які, у свою чергу, базувалися на самоусвідомленні себе як національних¹³. Для набуття ознак державності політична спільнота повинна досягти певного інтелектуального та культурного рівня, що можливе лише через посередництво національної культури. У той самий час, щоб «жити у державі, яка єдина може використати індивідуальність для колективного інтересу, кожна національна група повинна стати нацією з розвинуеною національною літературою, або об'єднатися з іншою нацією»¹⁴.

Основні принципи відношення нації до держави

Погодившись із визначальністю нації (яка уже визначається як суб'єкт права) до держави (яка з огляду на реальні умови є багатонаціональним політичним утворенням), К. Реннер пропонує розглядати та тлумачити націю у межах політико-правової концепції¹⁵. Така еволюція у визначенні була абсолютно обґрунтованою. Автор наперед ставив питання, а потім шляхом поступового аналізу спростовував запропоновані визначення та ускладнював їх, переходячи до наступного кола обґрунтувань. Таким чином, у концепції австрійського теоретика відбувся перехід від культурницької концепції нації через психологічну (які було розглянуто у попередньому розділі) до політико-правової. Але, необхідно зауважити, що усі ці концепції залишалися дійсними у моделі К. Реннера. Нація аналізувалася ним як складне утворення, багатогранність якого не може бути пояснена лише через спільність культури. А якщо відмовитися від територіального визначення, то іншою можливістю залишалася лише

персональна афіліація до національної спільноти на основі власного самоусвідомлення. Таким чином, обґрунтована нація могла бути визначена у своєму відношенні до держави лише у межах чітко визначеного правового поля.

Основою для розробки концепції культурно-національної автономії були нові підходи австромарксизму до вирішення національної проблеми в багатонаціональній імперії. Виходячи із теоретичних обґрунтувань щодо національного питання та попередніх висновків щодо необхідного забезпечення права кожної нації на самовизначення та можливість вираження та реалізації власних інтересів, К. Реннер поставив перед собою завдання відповісти на питання: «Чи повинні нації боротися за утворення власних держав в межах багатонаціональних імперій?» Запропоновані К. Реннером міркування були дуже простими: для максимальної вигоди обох сторін нація та держава повинні співпадати. Це можливо лише в ідеальній національній державі, коли потрібно мінімум державної енергії на вирішення міжнаціональних суперечностей¹⁶.

Територіально організована національна держава була ідеалом та метою розвитку кожної нації, але в умовах початку ХХ ст., а особливо з огляду на реальність клаптикової Австро-Угорської монархії, такий принцип став практично неможливим для здійснення. Автор однозначно категорично ставився до перетворення імперії на союз незалежних держав, або до її можливого розпаду на незалежні політичні утворення. На його думку, в політико-економічних умовах початку ХХ ст. боротьба за національне визначення могла б призвести лише до послаблення соціалістичного руху. Національна територіально визначена держава, якщо вона впроваджена у сучасних для автора умовах, «не вирішує національних конфліктів, а лише поглиблює їх і створює нові; вона не регулює їх за допомогою правових норм, а насильно стирає їх зі свого шляху»¹⁷.

Саме тому багатонаціональна держава, яка виступала на даному історичному етапі розвитку єдиною можливою формою організації національних одиниць, мала за мету створення максимальних умов для вільного розвитку усіх національностей у межах єдиного політичного організму. Автор відводив Австрії (варто зауважити, що К. Реннер у своїх теоретичних пошуках відштовхувався від політичних реалій лише австрійської частини монархії, залишаючи угор-

ським правителям право самостійного вирішення національних протиріч) особливу роль – служити моделлю гармонійної реалізації прав усіх національних меншин у межах багатонаціональної держави.

Іншою формою національного співжиття, яка у повній мірі реалізує як національні, так і державні інтереси, на думку автора, було гарантування принципу екстериторіальної автономії в межах багатонаціональних держав. Щоб надати своїм ідеям більш наукового обґрунтування, К. Реннер запропонував власну типологію конституційно-правових форм за принципом відношення нації до держави: атономістично-централістське та органічно-федералістичне¹⁸.

Атономістично-централістське відношення характеризується протиставленням державної влади індивіду, сума яких складає націю. Ця концепція спростовувала ідею про те, що нація є певною цілісною сукупністю, і те, що вона, як така, може входити до складу держави. Держава протистоїть нації, і охорона та культивування національних особливостей та мови розглядається лише як суб'єктивне право індивіда¹⁹. Це відношення, з одного боку, є атономістичним, адже індивід за даного принципу володіє автономією у межах своїх суб'єктивних прав, а з другого – централістським із нероздільною державною владою, обмеженою лише основними правами людини. Національне питання за такої системи постає лише як питання мови, при тому вільного її вибору та відсутності будь-яких гарантій захисту з боку держави чи її законів.

Інший випадок – органічно-федералістичне відношення нації та держави. За цього підходу нація є замкненою цілісною групою, якій притаманні чітко визначені національні інтереси. Такі національні групи протистоять одна одній у державі національностей (*Nationalitätenstaat*). Загальна держава утворюється лише із сукупності націй. «У той час, коли атономістично-централістична школа розглядає державу як сукупність національно диференційованих індивідуумів, друга школа вчить, що держава не є конгломератом індивідів, і що складовими держави є нації, як ціле»²⁰. За цієї концепції індивід має подвійне підпорядкування, або ж його відношення до держави визначається опосередковано шляхом його національної приналежності. Вагомими елементами для держави є нації, а не індивіди, або ж повноваження держави обмежуються інтересами сукупності націй, які проживають на її території. Національне

питання у такій державі (варто наголосити, що це була саме ідея К. Реннера впровадити таку модель відносин нації та держави в Австро-Угорщині) виступає «питанням загальнодержавної організації, питанням політичним та питанням конституції»²¹.

У межах двох запропонованих концепцій автор виділив такі проміжні форми щодо визначення нації. У рамках атономістичної концепції можна вирізнити 1) чисто індивідуалістичний погляд (національність є лише суб'єктивним правом індивіда) та 2) статистико-етнографічний погляд (нація як «неорганічне масове явище», для якого держава має за обов'язок забезпечити мінімальні свободи використання мови). Органічна концепція має дві основні складові: 1) територіальна теорія, за якої райони осілості нації формують державу, в межах якої автор вирізняє (а) історичні погляди (лише ті нації, які мають державно-політичне минуле, політично складають державу; історичні території цих націй у сукупності вважаються державою) та (б) етнічні погляди (кожна нація являється елементом, який формує державу; частинами держави є замкнуті області поширення мови; та 2) теорія персональна, або система асоціації: національність не знаходиться ні в якому істотному зв'язку з територією; нації постають як автономні персональні союзи (система національних автономій)²².

Аналізуючи ці теоретичні конструкції на предмет забезпечення прав національних груп та порівнюючи їх із наявною системою в імперії, автор зауважував, що територіальний принцип повністю заперечував право націй на самовизначення та можливість вираження інтересів окремих спільнот та забезпечення права їхнього національного саморозвитку. Криза Австро-Угорщини була зумовлена, на думку теоретиків, застарілою системою адміністративного поділу, що базувалася на основі виокремлення коронних земель без врахування національного складу населення цих територій чи умов економічного їх розвитку. Наявна система управління, за твердженням К. Реннера, була «уособленням системи панування одних націй над іншими»²³.

Суперечності навколо територіального та національного принципів, що, на думку К. Реннера, виражалися у вимогах «територіалізувати» державу та «автономізувати» націю, послаблювали імперію зсередини²⁴. «Злий ворог дріб'язкового провінціалізму» (особ-

ливо використовувалося щодо австрійських німців) був причиною іредентизму та відчаю серед національних груп. Більше того, «коронні землі – “внутрішній ворог” Габсбурзької монархії. Вони – і тільки вони – створюють ґрунт для іредентистських рухів, породжують відчай серед національних меншин та нещадність більшості»²⁵.

Натомість, запропонована австромарксистами нова адміністративна система повинна була базуватися на необхідності забезпечення кожній нації невід’ємного права на повний юридичний захист з боку держави. Лише нова адміністративна реформа, яка ґрунтувалася б на поділі імперії на національні округи, могла врятувати імперію від роздроблення. Більше того, таке об’єднання з необхідністю повинно було бути добровільним на протигагу насильницькому об’єднанню різних племен в одній коронній землі.

На відміну від чисто теоретичних конструктів для розмежування національного та державного, в реальних умовах функціонування багатонаціональної імперії К. Реннер висловився за необхідність пошуку певних проміжних варіантів реформ. Він зауважував, що національна автономія, «ця система не є готовим шаблоном, а діє як розрізнений ряд політичних ідей»²⁶. Необхідність пошуку оптимальних варіантів реалізації національного принципу, а також конкретне завдання знайти відповіді на складну політичну та національну ситуацію в Австрії, значно звузило пошуки К. Реннером ідеальної форми територіального устрою. З-поміж усіх концепцій він відстоював ідею поєднання територіального та персонального принципу, одночасно враховуючи позитиви обох підходів та уникаючи негативних наслідків, пов’язаних із крайніми застосуваннями будь-якого з них. Тобто, ідеальною формою адміністративного устрою Австрії був переосмислений територіальний принцип національного розселення (нація за етнічного принципу вказаного вище), поєднаний із персональним визначенням своєї національної приналежності та гарантуванням екстериторіального визнання та дотримання своїх прав. Така складна модель майбутнього устрою ґрунтувалася на теоретичних засновках автора щодо визначення поняття «нації», а також необхідності забезпечення правового регулювання відносин нації та держави.

Концепція культурно-національної автономії

Концепція культурно-національної автономії, розроблена К. Реннером та згодом підтримана його однопартійцем О. Бауером та іншими представниками австрійської соціал-демократії, хоча й переважно слов'янських народів, пов'язала наукові пошуки австромарксистів з реаліями політичної боротьби в монархії. Проекти екстериторіальної перебудови імперії та зауваги щодо її практичного втілення надали національному питанню в підході австромарксистів не лише теоретичного, але й практичного виміру. Окрім іншого, саме проєкт К. Реннера, хоча й отримав значну популярність серед європейських соціал-демократів, був підданий нищівній, хоча й подекуди безпідставній, критиці за межами Австро-Угорщини, особливо в Російській імперії.

Така увага та значення австромарксистського проєкту екстериторіальної, персональної автономії, вимагає більш детального розгляду самого поняття «культурно-національної автономії». Варто зазначити, що ідеї нового адміністративно-територіального устрою, запропонованого для Австрії на початку ХХ ст., багато у чому відрізняються від розуміння та тлумачення культурної автономії у сучасному конституційному праві. Незважаючи на значний часовий проміжок, що відділяє проєкт австромарксистів від насущних потреб реформування адміністративного устрою, тези австрійських соціал-демократів не втратили своєї актуальності.

Передовсім, варто розглянути прийняті у різних науках визначення поняття «автономія» (гр. *autonomia* – самоуправління, буквально – самозаконня (гр. *nomos* – закон). Юридичне визначення «автономії» включає у себе ознаки «певного ступеню самостійності будь-яких органів, організацій, територіальних та ін. спільнот у питаннях їх життєдіяльності. [...] За суб'єктом поділяється на два типи: автономія інститутів та автономія спільнот. [...] Автономія спільнот може бути територіальною чи екстериторіальною»²⁷.

Інше визначення «автономії» подано у «Малій енциклопедії етнодержавознавства». Автономія – «самоврядування окремої групи громадян держави в економічних, соціальних, культурних, а подекуди і в політичних питаннях. Зустрічається у формі звичайної територіальної автономії, національно-територіальної автономії в межах

компактного поселення етнічних груп [...] чи культурно-національної автономії, яка обмежується питаннями збереження і розвитку культури та мови групи»²⁸.

Російський вчений О. Осипов у праці «Культурно-національна автономія: ідея та реалізація» методологічно виділив три підходи до розуміння концепту «культурної автономії». По-перше, цей термін позначає певний загальний ліберальний, демократичний принцип, за допомогою якого описують становище у суспільстві осіб, які належать до національних меншин. Друге розуміння цього терміна пов'язується із формою територіальної організації за етнічною ознакою. Такі самоврядні культурні корпорації, хоча і є поширеним явищем у суспільній практиці, але дуже рідко їх права юридично визначені (виняток: Закон про культурну автономію національних меншин в Естонії). Третій зміст «культурної автономії» – «це право особи належати до національної меншини [...] та добиватися гарантій цих прав з боку публічної влади». До таких прав може належати право отримання освіти чи книгодрукування національними мовами, свобода віросповідання тощо²⁹.

Початком юридичного засвідчення та визнання прав національних спільнот у культурній сфері був «Основний державний закон про загальні права громадян для королівств та земель, які представлені у рейхстраті», що був прийнятий в Австро-Угорській імперії в грудні 1867 р. Стаття 19 цього закону стверджувала:

Усі народності держави рівноправні і кожна народність має право охороняти і розвивати свою національність та свою мову [...]. На землях, де живуть кілька народностей, громадсько-освітні установи повинні бути організовані таким чином, щоб кожна народність, не будучи примушена вивчати іншу мову, мала змогу одержати необхідні умови для того, щоб здійснити освітню діяльність на своїй мові³⁰.

Не випадково теоретичне обґрунтування ідеї культурно-національної автономії бере свій початок у творах та програмах лідерів австрійської соціал-демократії³¹.

Досліджуючи теоретичні витоки концепції культурно-національної автономії в австромарксизмі, варто зауважити, що вперше принцип екстериторіальності був запропонований південнослов'янськими

соціал-демократами. Під час революційних подій 1848–1849 рр. саме балканські слов'янські народи стали найактивнішими борцями за перебудову монархії. Подібні проекти також знайшли своє вираження в ідеях лідера угорської революції Л. Кошута³². Підтвердження цих гіпотез можна знайти у працях, наприклад, балканських дослідників. Так, В. А. Оуінгс у своїй статті «Марксизм та національне питання у Словенії до 1914 р.» визначив основні складові концепції культурно-національної автономії: словенський націоналізм, соціал-демократичний погляд на парламентаризм та існуючий на той час в Австрії механізм курій як адміністративних одиниць³³.

Практичними витоками концепції культурно-національної автономії можна вважати куріальний підхід щодо визначення місця та ролі національних спільнот у державі. Уперше цей підхід був запропонований чехами, але він не виправдав себе, адже охоплював лише галузь місцевого законодавства, а тому не був у змозі забезпечити нації можливість органічного, конституційного впливу на загальнодержавне законодавство та управління, що визнавалося основним завданням боротьби нації за свої права³⁴. Тобто куріальна система забезпечувала в переважній більшості права народу у сфері законодавства. На жаль, такий підхід не сприяв вирішенню основного питання в межах національної проблеми, а саме, не забезпечував можливостей впливу національних осередків на національному рівні³⁵. Можливість самоуправління гарантувала націям право самостійно вирішувати нагальні питання свого співжиття.

Посилаючись на попередній досвід розроблення екстериторіальної моделі для Австро-Угорщини, К. Реннер у своїх працях надав цим ідеям юридичного оформлення та запропонував конкретні кроки та етапи до впровадження цих теоретичних положень. У своїх проєктах австромарксист спирався на попередньо розроблені ним підходи до тлумачення поняття «нації», а також розмежування державних та національних інтересів.

Варто зауважити, що, навіть з огляду на велику кількість праць, присвячених цьому питанню, серед теоретиків австромарксизму не було чіткої згоди стосовно визначення основних понять; ними були запропоновані різні підходи до можливого впровадження екстериторіальної моделі у політичну практику Австро-Угорщини. О. Бауер,

наприклад, так загально характеризував той лад та мету соціалістичного руху, які мали бути досягнуті в імперії:

Конституція, яка дає можливість кожній нації вільно розвивати свою культуру [...]; конституція, яка не дає жодній нації права меншості над більшістю [...]. Кожна нація повинна мати самоуправління та вільно забезпечувати власні потреби із наявних у неї ресурсів: держава повинна зайняти місце наглядча щодо цих інтересів, що є спільними для всіх націй, та бути нейтральними щодо них. Саме така національна автономія та самовизначення є конституційною метою робітничого класу усіх націй в багатонаціональних державах³⁶.

Таке широке визначення культурно-національної автономії було конкретизоване у працях К. Реннера. Необхідність забезпечення прав усіх національних меншин змусило автора юридично обґрунтувати принцип культурно-національної автономії, що сприяла б реалізації культурних прав кожної особи, навіть якщо вона проживатиме поза своєю етнічною територією. К. Реннер вважав перебудову Австро-Угорщини на основі такого підходу реальною та можливою, а не просто черговим теоретичним конструктом. Саме тому у своєму проєкті перебудови імперії він так прискіпливо підходив до усіх деталей державної організації.

Усю складність відносин «нація – держава» в межах багатонаціональних імперій, на думку К. Реннера, можливо було передати шляхом застосування персонального принципу щодо реалізації національних прав. Тобто, нація «повинна була бути конституційована не як територіальна єдність, а як персональна асоціація, не як держави, а як народи, не у відповідності до старих конституційних законів, а щодо принципів щоденного життя нації»³⁷.

У теорії К. Реннера територіальна організація національних спільнот виглядає таким чином. Кожна людина має вільне право самостійно визначитись, до якої національної групи вона хоче належати. На основі персонального вибору формуються національні кадастри. Представники однієї національності, що проживають у певному регіоні, формують національні спільноти (*Gemeinde*), тобто корпорації на основі власного приватного та публічного права, з можливістю видавати декрети та стягувати податки, а також володіти певним

майном. Територіально та культурно об'єднані спільноти будуть формувати національні кантони (*Kreis*), що, у свою чергу, об'єднуюватимуться в націю³⁸.

Саме такі територіально та культурно поєднані корпорації формуватимуть націю. Ці спільноти, що представляють різні національності, мали б вільно співіснувати на одній території, формувати свою владу та культурні організації. Державі за такої системи відводилася лише роль зовнішнього територіального оформлення. Така система гарантувала, що жодна національна, культурна чи релігійна меншина не буде пригнічена у своїх правах та потребах.

Це організаційне оформлення не потребувало, на думку автора, значних зусиль чи матеріальних ресурсів: усе забезпечувалося б шляхом виборів до трьох представницьких установ (спільноти, кантону, нації), власною конституцією та через обов'язкове оподаткування усіх, хто визнав свою приналежність до тієї чи іншої національності. К. Реннер запропонував нову адміністративну реформу імперії, ефективність функціонування якої повинна була забезпечуватися чітким поділом повноважень між загально державними, територіальними та національними органами влади.

Метою нової організації держави, для К. Реннера, було створення такої системи, яка б забезпечила можливість впливу національних меншин на вирішення та формування усіх інтересів у державі. Можливість репрезентації власних інтересів кожної нації мала стати запорукою ефективної політики в межах усієї держави.

Окремо варто загострити увагу на формі державного устрою, яка була підтримана теоретиками австромарксизму. Уже було зазначено, що первинною ідеєю адміністративної реформи була необхідність збереження цілісності монархії у межах існуючих кордонів. Відповідно питання поставало у способі перебудови багатонаціональної імперії з метою виконання усіх вказаних вище завдань.

Основною ідеєю К. Реннера була також спроба адаптувати структуру федералістичної держави до потреб мультинаціональної імперії. Він обгрунтував необхідність ускладнення державного управління шляхом формування ще однієї гілки влади в державі. Така конституційна реформа для теоретика визнавалася необхідним кроком до зміцнення мультинаціональної держави зсередини, що, як наслідок,

унеможливило б прагнення національних меншин до утворення національних держав.

У праці «Національна проблема. Боротьба національностей в Австрії» автор описав процедуру необхідної адміністративної реформи імперії. Першим кроком було визначення нових (замість існуючих коронних земель) кордонів адміністративно-територіальних районів (*Sprengel*). Майже 9/10 усіх округів, утворених для адміністративних потреб, неодмінно будуть одномовними, або ж частка національних меншин у них буде настільки незначною, що ними можна буде знехтувати. У змішаних округах (що становить лише 1/10 від території Австро-Угорщини) вступатиме в дію принцип розподілу громадян на національні (персональні) групи і, відповідно, нова система державного управління³⁹.

Персональний принцип, незважаючи на складність теоретичного обґрунтування, на думку його теоретиків, може бути легко реалізований на практиці. Внутрішня організація національності з метою дотримання екстериторіального принципу повинна бути співвіднесена з територіальною густотою населення; люди однієї національності, що проживають в одній області чи окрузі, організовують національну общину, яка володіє майном, керується публічними та цивільними правами та правом податкового самообкладання. Певна кількість таких общин, об'єднаних культурно та територіально, утворюють національний округ. Сукупність округів дає націю⁴⁰.

Такий змішаний принцип державної організації однаковою мірою забезпечував як державну цілісність (територіальний принцип: адміністративно-технічний принцип як вихідна позиція), так і цінність кожної окремої нації (персональний принцип та система товариств). Саме у формі такого органічного поєднання могла б бути здійснена система національної автономії⁴¹. Автор чітко вказує на небажаність тотального застосування персонального принципу, який «за умови доведення до крайностей, мав би за результат утворення в Австрії восьми національних союзів без відношення до нації», тому «національний союз повинен бути поділений територіально, а окремі обласні союзи повинні увійти складовою частиною в державний адміністративний округ»⁴².

Організувавши державу територіально, наступним для теоретика поставало питання про визначення прав та обов'язків національних спільнот, сфери компетенцій різних рівнів влади, а також означення площини реалізації національних інтересів. За твердженням автора, національна боротьба повинна бути виведена за межі політичної реальності та переведена лише у площину здійснення культури. На думку К. Реннера, якщо розглядати національну проблему з погляду політики, то основним завданням визначатиметься боротьба за переважний вплив на державу, законодавчий процес та на систему управління. Таким чином, «національні прагнення є прагненнями тої чи іншої партії». Оскільки у конституційних державах політична боротьба зводиться до боротьби за більшість, а національні партії за визначенням такого впливу здобути не можуть, то конфлікт стає ще гострішим. Єдиним способом вирішення конфлікту було перенесення протиріч у площину правового регулювання⁴³.

Центральним питанням політичної боротьби у правовій площині був аналіз взаємовідносин нації та держави. К. Реннер у праці «Нація та держава» розводив сфери політичних інтересів у межах єдиного політичного організму, виділяючи різні рівні здійснення законодавчої влади: загальнодержавні, територіальні та національні органи.

1. *Загальнодержавне законодавство*: центральний двопалатний парламент із загальною компетенцією; нижня палата обирається на основі загального голосування та верхня палата, яка складатиметься із представників націй (на основі національних кадастрів) та територій (гомогенних за національним складом адміністративних одиниць). Загальнодержавне управління здійснюватиметься через систему міністерств та рейхстаг, повноваження яких стосуватимуться сфери загальнодержавних інтересів та факторів. Рейхстаг є уособленням держави в цілому. Жодна національна група не може мати у ньому якої-небудь переваги, у тому числі стосовно мови, де «місце державному цілому, народу, а не національностям»⁴⁴. Основна увага тут зосереджена на боротьбі за економічні та соціальні інтереси, які могутніші за національну самосвідомість.

2. *Територіальне законодавство*: здійснюється через однопалатний орган, що формується на основі національних списків у межах окремих національних округів. У територіальних органах пер-

сональний принцип визначення своєї приналежності до певної нації механічно вирішує проблему представництва меншини у законодавчих органах та створення національних виборчих курій. Система територіального самоуправління формується на основі колегіального управління за допомогою дрібних обласних комітетів, які формуються за принципом пропорційного представництва.

3. *Національне законодавство*: представлене національною радою, яка обирається на основі національних метрик (кадастрів). Національне самоуправління здійснюється через систему колегіального управління малими національними комітетами, а виконавчі органи – це національні окружні та общинні комітети.

Запропоноване розподілення повноважень та розлога система державних та територіальних органів влади забезпечувала б можливість вирішення національних проблем кожною окремою групою у межах створених ними органів самоврядування. Таким був проєкт майбутньої системи суспільного управління, шляхом застосування якого, за намірами розробника, відбудеться перехід від державного управління до національного і передача державних справ самоврядним національним одиницям⁴⁵.

Для реалізації цього проєкту необхідним було чітке визначення сфер повноважень кожного окремого рівня влади. Особливо нагальним було обмеження сфери компетенції держави та переведення частини повноважень до відомства територіальних та національних законодавчих органів. З цією метою К. Реннер визначив такі сфери, які відносяться до загальнодержавного відомства:

1. Необхідність суспільства виявляти себе як одне ціле та пов'язана з цим потреба бути визнаним та представленим як певна єдність, яку загально можна визначити як «право представництва». Держава є наднаціональною єдністю, яка наділена правом одноособово представляти народ (а не окремі національності) як у внутрішніх, так і у зовнішніх відносинах. Право представництва відрізняє державу (уособлення колективного інтересу) та партію (боротьба за групові, класові чи національні потреби).

2. Одноособове право через розгалужену систему державного оподаткування розпоряджатися матеріальними ресурсами та засобами, які знаходяться у межах державних кордонів.

3. Одноособова влада над індивідами, тобто над членами спільноти через систему рекрутування, оподаткування та контролю.

4. Право призначення на посади, тобто право надавати окремим особам особливих повноважень щодо представництва загальних інтересів⁴⁶.

Практичною проблемою втілення даного механізму державної організації було, що і визнавав сам К. Реннер, реформування системи державної служби. Основною умовою проведення успішної реформи державної служби визнавалося призначення на посади державних службовців, для яких не поставатиме вибір, зумовлений внутрішнім конфліктом між державними та національними інтересами. Національні представництва отримуватимуть право та доступ до призначення на посади посадовців, особливо у відомствах, що стосуються національних питань та інтересів.

Окрім цього, національні групи повинні отримати реальну можливість формування власних кадрів та інтелігенції. З цією метою обґрунтованим було би прагнення отримати вплив на систему освіти, а саме на школи та університети. Показовим у реннерівській ідеї було те, що хоча він і виступав як щирий прихильник національного розвитку (при тому вільного розвитку усіх, а не лише німецької нації), автор ратує за необхідність забезпечення міжкультурного діалогу та заперечує ідею закриття кордонів між національними групами. Такого самого принципу К. Реннер дотримувався і щодо системи освіти. Він говорив про те, що навіть, незважаючи на підпорядкування шкільництва самоврядним національним радам, останні повинні сприяти міжкультурному діалогу в межах усієї країни. Одним із можливих заходів для цього була необхідність сприяти білінгвізму в межах шкіл з метою надання учням більших можливостей у майбутньому. Це саме стосувалося і німецькомовних закладів освіти⁴⁷.

Окрім шкільництва, судова система також, за задумом К. Реннера, підлягала негайному та кардинальному перетворенню. Автор розглядав можливість створення «мігруючих» суддів, до чієї компетенції переходило право розглядати справи членів єдиної національної групи. Для доказу можливості існування такої системи, автор звертається до історичного досвіду Римської імперії, за часів якої претори здійснювали свої судові функції на всій території імперії, переїжджаючи з місця на місце⁴⁸. Подібно до шкільних округів, по-

винні бути створені судові адміністративні одиниці, які під юрисдикцією самоврядних рад будуть здійснювати правосуддя над представниками певної національності. Така система повинна була запобігти національній упередженості представників судової гілки влади при винесенні важливих рішень. Реальним прикладом ефективного функціонування такої екстериторіальної системи для австромарксистів була церковна організація кожної країни, яка забезпечує можливість вільного та мирного співіснування представників різних релігій та вірувань.

Окремої уваги у проєкті К. Реннера заслуговує питання мови: гарантування прав національних та регіональних мов, статус офіційної мови діловодства, а також можливість існування єдиної державної мови у перебудованій за новими принципами Австрії. Варто зауважити, що у цій сфері основною вимогою залишався білінгвізм.

Передовсім, мова виступала для К. Реннера критерієм до територіального поділу у межах країни в цілому. По-друге, мова була підставою для ускладнення системи державного урядування. Австрійський теоретик у межах кордонів імперії запропонував виокремлення моно- та мультілінгвістичних округів. У монолінгвістичних округах повноваження з урядування переходять до територіальних (але утворених за національною ознакою) самоврядних органів. Натомість у багатомовних округах повноваження з вирішення питань державної ваги мали б перейти до компетенції національного самоуправління.

Для забезпечення таких процедур прийняття державних рішень у одномовних округах необхідно було, за визначенням автора концепції, ускладнити систему урядування та збільшити число державних службовців разом із наданням цим органам більших повноважень також і у національних справах. Що ж до багатомовних округів, то тут система самоуправління повинна була бути повністю реконструйована шляхом створення багаторівневої мережі національних самоврядних установ. Муніципальні органи (*Gemeinde*) різних національних груп будуть функціонувати незалежно одні від одних, але у межах повноважень, наданих їм системою органів загальнодержавного управління⁴⁹.

У межах кожної окремої спільноти основним завданням визнавалася необхідність сприяти білінгвізму (чи мультілінгвізму) її членів.

За це завдання в основному відповідальність покладалася на систему шкіл та вищої освіти. Подальше спілкування між політичними інститутами на території окремого регіону повинно відбуватися національною мовою. Якщо це неможливо, лінгвістичне посередництво повинно бути гарантоване у комунікації між політичними партіями та державними інститутами. Незважаючи на таке усестороннє сприяння національним мовам, К. Реннер дотримується думки, що мовою офіційного спілкування між загальнодержавними та територіальними органами повинна все ж таки залишатися німецька⁵⁰.

Ідея культурно-національної автономії здобула значну популярність серед австрійських соціал-демократів. Необхідно зазначити, що послідовники К. Реннера, особливо О. Бауер, які продовжували розробляти цей проєкт, зазвичай, просто посилаючись на першоджерело та не додаючи до первісної теорії якісно нових ідей, використовували категорії та поняття, запропоновані ще у 1899 р. її розробником.

О. Бауер, у свою чергу, також наголошував на неможливості розділення Австро-Угорської імперії на національні округи без остачі. На основі того ж персонального вільного визначення своєї національної приналежності створюватимуться, на думку автора, окремі національні округи на території держави. Повноваження національних груп повинні бути здійсненими через систему національного представництва та самоуправління. Цим органам також повинні бути надані певні повноваження щодо здійснення державної влади, особливо на територіях компактного проживання окремих національних груп.

У однаціональних округах такі самоврядні органи отримуватимуть повноваження у сфері публічного та національного самоуправління. Якщо брати до уваги багатонаціональні регіони, то тут повинна, на думку О. Бауера, бути створена дворівнева система управління: для вирішення публічних справ органи влади будуть формуватися за принципом пропорційного представництва усього населення територіального округу. Наступний рівень складатимуть національні органи, які наділятимуться повноваженнями прийняття рішень у компетенції своєї спільноти. Ці органи формуватимуться на основі «національних кадастрів»⁵¹.

До основних функцій національних органів, цитуючи О. Бауера, відноситься «надання [...] безкоштовної юридичної допомоги», а точніше надання послуг перекладу та посередництва у зв'язках членів національної групи із державою чи територіальними органами влади. Інша функція полягає у віданні системою національної освіти. За рахунок власних коштів, національні спільноти отримують право вільного розвитку системи шкільної освіти, а також інших закладів гуманітарного характеру. Для здійснення цієї функції самоврядні національні ради отримують право збирати податки зі своїх членів.

Умова самофінансування певним чином відрізняє підхід О. Бауера від його попередника. За концепцією К. Реннера, надання національним радам повноваження стягувати податки із представників окремої національної спільноти звільнило державу від необхідності централізованого фінансування та розподілу державних коштів щодо видатків на розвиток окремих національностей. У підході О. Бауера умова самофінансування національних округів означала отримання більшого ступеня незалежності від держави, яка, таким чином, втрапить можливість впливу на гуманітарну сферу окремих національностей⁵².

О. Бауер відстоював ідею перенесення шкільної справи у сферу відання виключно національних округів. Така його вимога ґрунтувалася на його тлумаченні нації як сфери духовної культури та спільності характеру. Утворення такої спільноти може бути найбільшою мірою досягнута через контроль над гуманітарною сферою. Цими заходами буде зроблено спробу кардинального розділення держави та нації шляхом виховання та формування єдиного національного світогляду.

Отже, проект культурно-національної автономії по праву вважається найбільшим здобутком австромарксизму. Узагальнюючи, можна виділити два теоретичних засновки до можливості реалізації нового територіального устрою: 1) особлива сутність нації як культурної спільноти та 2) обмеженість територіальної визначеності для національної спільноти у межах наявних державних кордонів. Культурно-національна автономія була визнана теоретиками СДРПА як найуспішніший спосіб організації національної різноманітності у межах кордонів багатонаціональної імперії, який дозволяв максималь-

но забезпечити та гарантувати реалізацію усіх юридичних прав та групових інтересів національних спільнот.

Таким чином, підсумовуючи вище викладені ідеї, можна сказати, що кожен із представників національної групи мав бути зацікавленим у зміцненні власної культурної спільноти та формуванні окремої нації, але не в територіальному, а у юридичному розумінні. Організована за новими принципами нація складатиметься із сукупності однонаціональних округів та усіх представників цієї національності поза їх межами, які є внесеними до національних реєстрів. За такого підходу, нація характеризується єдиною, хоча й децентралізованою, системою управління. Обрана представниками єдиної нації національна рада (*Nationalrat*) самостійно регулює відносини у національній групі, є відповідальною за систему освіти та гуманітарний розвиток, а також самостійно стягує податки для виконання цих функцій.

Порівняння моделей національної автономії, запропонованих К. Реннером та О. Бауером

На основі вище наведених положень обох концепцій, можна зробити узагальнені висновки щодо відмінностей різних моделей національної автономії. Для цього буде виокремлено ряд основних ознак, що роблять можливим протиставлення концепції К. Реннера та пізніший варіант О. Бауера.

1) **ідеологічна орієнтація.** К. Реннер у своїх працях заявляв, що його дослідження були спробою «застосувати науковий метод до вирішення національної проблеми, тобто, спробою відшукати шляхом систематичного дослідження політичних передумов і юридичних форм для вирішення [національного] питання»⁵³. Метод К. Реннера був суто науковим та політологічним, застосовуючи який, він робить спробу об'єктивного аналізу співвідношення нації та держави. Ю. Вілков охарактеризував К. Реннера як «політолога-сцієнтиста, якому хоча і був притаманний особливий погляд на методологію політичних досліджень, однак у стандартах політичної науки того часу (особливо німецької) характеризувалися пануванням дослідницьких установок філософії держави та права (головним чином, конституціоналізму)»⁵⁴.

Інше бачення завдання свого дослідження сповідував О. Бауер. Для нього основним завданням було розробити теорію нації, яка б не суперечила соціалістичній ідеології та заповнила основні лакуни у марксистському підході до вирішення національного питання. Марксистська орієнтація австрійця схвалювалася та підтверджувалася його дослідниками. Так, наприклад, Х. Житловський, лідер російського єврейського соціал-демократичного руху, у передмові до російського видання «Національного питання та соціал-демократії» таким чином порівнює праці австрійських теоретиків:

У своїх працях, які уже стали класикою з цього питання, Шпрінгер [псевдонім Карла Реннера], однак, не давав ніякої теорії національної проблеми із соціалістичного погляду. [...] Здібний юрист та державознавець, він ґрунтував свої положення у відповідності до потреб державного ладу, адміністрації та місцевого самоуправління та майже взагалі не торкався потреб соціалістичного руху та класової боротьби⁵⁵.

Натомість метою О. Бауера, за оцінкою того ж автора, було «підвести теоретичний фундамент під юридичні пошукування Шпрінгера [К. Реннера]»⁵⁶.

Марксистську методологію О. Бауера підтверджував і відомий польсько-англійський дослідник Л. Коллаковський, вказуючи, що «Бауер поділяв думку усіх марксистів, що національне пригнічення було наслідком класового пригнічення, хоча і не погоджувався зі своїми попередниками стосовно думки, що за соціалізму нації з необхідністю зникнуть»⁵⁷.

2) співвіднесення проєкту культурно-національної автономії з практикою політичної боротьби в Австро-Угорській монархії. Для обох авторів вихідним пунктом став звичайно партійний з'їзд у м. Брно 1899 р. Але вони по-різному ставилися до результатів цього партайтагу. Так, для О. Бауера прийняття офіційної резолюції про культурно-національну автономію СДРПА стало доказом «прогресу у розвитку класової свідомості австрійського пролетаріату»⁵⁸. К. Реннер також посилався на партійну резолюцію 1899 р., але лише «як рішення, прийняте робітниками та громадянами, а не соціал-демократами; воно не має нічого спільного із соціальною емансипацією пролетаріату»⁵⁹. Варто ще раз зауважити, що К. Реннер неоднора-

зово підкреслював свою аполітичність у розробці своїх теорій, що мали служити для держави в цілому, а не для будь-якої з її частин, будь-то окрема національна група чи партія.

3) співвідношення національного та державного елемента у запропонованих моделях. К. Реннер, виходячи найперше з інтересів монархії, а також маючи за мету збереження її територіальної цінності, намагався максимально поєднати інтереси держави та нації, так би мовити, вписати національності у систему державного управління, гармонізувати стосунки між представниками різних національних спільнот. О. Бауер, навпаки, розглядав державу та національність як два протилежні поняття, два соціальні інститути, які не можуть гармонійно співіснувати. Культурно-національна автономія таким чином виконувала у підходах авторів різні функції: якщо для К. Реннера це була реальна можливість перебудови Австро-Угорщини з метою вирішення національних конфліктів та збереження багатонаціональної імперії від розпаду, то для О. Бауера це був, передовсім, «каталізатор загальнопролетарської боротьби за соціалізм»⁶⁰.

Ще одне співставлення теоретичних розробок австрійських соціал-демократів можна знайти у К. Каутського у його праці «Націоналізм та інтернаціоналізм». Узагальнюючи підходи своїх колег, К. Каутський писав: «Реннер пише як реальний політик, Бауер – як науковий дослідник; Реннер – як юрист, Бауер – як економіст. Сила першого заключається в агітації та практичних пропозиціях, сила же Бауера у розкритті заплутаних взаємовідносин. [...] У Реннера домінує лассалівський, а у Бауера марксистський образ мислення»⁶¹.

Варто зауважити, що ідеї О. Бауера, у порівнянні з підходом К. Реннера, набули більшої популярності серед європейських та російських соціал-демократів. Можливо, це було зумовлено більшою орієнтацією автора саме на марксистську ідеологію та постійному наголошенні того, що національна проблема повинна бути вирішена в інтересах усього робітничого класу. Підхід К. Реннера був більш загальним та теоретичним, тим паче, із головним акцентом підходу саме на державі та її інтересах. Незважаючи на істотні відмінності, ці два підходи ґрунтувалися на спільних теоретичних передумовах та однаково відстоювали ідею необхідності реформування монархії.

На основі запропонованих К. Реннером ідей у 1905 р. у Моравії була зроблена офіційна спроба утворення «національних кадастрів»

на основі вільного волевиявлення громадян. У 1907 р., аналізуючи впроваджені кроки, О. Бауер у праці «Національне питання та соціал-демократія», вказав на певну кількість недоліків, допущених при реалізації програмних положень свого однопартійця. По-перше, було проігноровано принцип добровільності у визначенні громадянами своєї національної приналежності. По-друге, такі заходи були впроваджені лише у чеській Моравії (таке територіальне обмеження можна вважати обґрунтованим, адже саме у цій частині монархії міжнаціональні конфлікти між австрійськими німцями та чехами були найгострішими в силу інтенсивного економічного розвитку цього регіону та політичної активності чехів у боротьбі за власні національні права). По-третє, «національні кадастри» були використані в межах виборчого законодавства, що заперечувало суті культурно-національної автономії, запропонованої ще К. Реннером⁶².

Незважаючи на труднощі із застосуванням даного підходу до територіальної реорганізації, ще на початку століття, саме екстериторіальний, персональний принцип до визначення нації можна вважати основною заслугою підходу австромарксистів. За твердженням О. Бауера, «за персональним принципом нація конститується не як територіальна корпорація, а лише як особистий, персональний союз». Таке корпоративне уявлення нації давало можливість поглянути на Австро-Угорщину не як на сукупність окремих території, а як на взаємопереплетення національних та культурних інтересів. Тобто, держава уже розглядалася не як сукупність територіальних одиниць, а як простір поширення міжнаціональних зв'язків, що складається хоча і з незалежних, але таких, що впливають один на інший, культурних пластів. Така культурна організація багато у чому нагадувала релігійну карту певної держави. Шляхом забезпечення представнику кожної національної групи можливості реалізації власних інтересів у захищених державним правом органах місцевого самоврядування, автори цієї концепції прагнули забезпечити загальний гармонійний розвиток держави у сфері міжкультурного спілкування.

Нова система державного управління, реалізована за австромарксистським принципом з необхідністю мала ґрунтуватися на принципі загальної взаємоповаги. Гармонійне співіснування представників різних національних спільнот базувалося саме на нерівномірному розселенні етнічних груп у межах кордонів єдиної держави.

Кожна нація на певній території складала б більшість, але у той самий час в іншій області – меншість; міжнаціональні суперечності стиратимуться саме в умовах такої взаємозалежності. Усі нації теоретично повинні бути схильні до поступок та компромісу в інтересах представників своєї національності, які складають меншість в іншій області. Кожна нація матиме за мету свою внутрішню консолідацію, забезпечення більш тісного економічного об'єднання груп з різними інтересами для розвитку своєї шкільної справи, національного мистецтва та літератури. Національне життя, збудоване з дотриманням ідей розробників даного принципу, буде втілюватись не у безпідставній боротьбі за політичне лідерство на рівні імперії в цілому, не виявлятиметься виключно у зовнішній боротьбі, а спиратиметься на необхідність забезпечити та реалізувати інтереси кожної окремої національності.

Аналізуючи даний проєкт адміністративної перебудови багатонаціональної держави, необхідно розглядати не лише позитиви, але й певні труднощі та обмеження, внутрішньо притаманні цій моделі. Основною проблемою до можливості реалізації запропонованої концепції австромарксистів була апіорна проблематичність реалізації цього механізму на практиці. Незважаючи на чіткість та точність запропонованих юридичних процедур перебудови імперії у працях К. Реннера та О. Бауера, можна поставити під сумнів можливість втілення наміченого плану. Передовсім, це стосується можливості застосування персонального, екстериторіального підходу, який був основою реннерівського, та й бауерівського підходу до організації держави. Уся запропонована система потребувала високого рівня розвитку особистої та колективної свідомості, наприклад, для індивідуального визначення своєї національної приналежності, яка не визначається прескриптивними ознаками. До того ж, така персональна автономія повинна спиратися на чітко визначені кордони держави, в межах якої реалізуватимуться права та повноваження окремих національних спільнот. Тобто, можна припустити, що успішність взаємного співжиття національних та етнічних меншин з обов'язковістю потребує сильної та ефективної державної організації.

Також певним обмеженням даної теорії було припущення її розробників, що національні спільноти для свого комфортного існування в межах національної держави потребують лише забезпечення

культурних прав. Можна поставити під сумнів другорядність економічних та політичних інтересів для національних одиниць. Це можливе лише тоді, коли держава як вища інстанція, що відповідає за перерозподіл ресурсів, буде свідома того, скільки і чого потрібно кожній такій одиниці. Хоча таке складно уявити. До того ж важко собі уявити державу, у якій усі національності, що входять до її складу, матимуть однаковий ступінь розвитку та колективної свідомості.

Ще однією складністю до реалізації указанного проєкту була можливість його територіального застосування. К. Реннер розглядав за можливе застосування даного підходу лише для адміністративного перетворення австрійської частини імперії. Це було зумовлено, передовсім, тим, що Габсбурзька імперія по праву вважалася федералістичною, адже дві окремі її складові були лише законодавчо поєднанні в межах єдиних кордонів, але ще з часів її утворення (тобто з 1867 р.) австрійська та угорська частини монархії характеризувалися окремими шляхами економічного, соціального та політичного розвитку⁶³.

К. Реннер розробив вдалий механізм демократичного врегулювання та вирішення національних конфліктів, але його застосування вимагало демократичних процедур, яких на початку ХХ ст. бракувало Австро-Угорщині та й іншим державам. І навіть на сьогодні чимало із запропонованих позицій концепції культурно-національної автономії не можуть бути впроваджені через брак демократичних процедур. Хоча культурно-національна автономія на основі екстериторіального принципу для багатьох сучасних держав все ще залишається ідеєю для майбутнього, політичні сили розвинутих світових мультинаціональних країн дедалі активніше обговорюють схожі механізми як на теоретичному, так і на практичному рівні.

Усі ідеї К. Реннера, які згодом були підтримані і О. Бауером, а також іншими соціал-демократами у різних країнах, можна вважати проєктом до застосування у майбутньому. В умовах кінця ХІХ – початку ХХ ст. було практично неможливо застосувати на практиці цю модель з урахуванням усіх ідей її авторів. К. Реннер наприкінці своєї розвідки висловив думку, що це є лише уявлення того, якою Австрія повинна бути. Тобто «мета, до якої потрібно прагнути, і визначення якої робить можливим перший крок у цьому напрямку»⁶⁴.

Австромарксист вірив у те, що запропонований ним та реалізований у політичній практиці Австрії спосіб розв'язання національної проблеми стане прикладом для інших, особливо Угорщини, яка за таким же принципом вирішить національні протиріччя на власній території.

Існують міркування щодо передчасності цієї теорії, адже механізми персонального самовизначення та самоврядування окремих національних спільнот, державного механізму перерозподілу та контролю за видатками на національні потреби, позатериторіальний механізм визначення меж національних спільнот, ускладнення системи державного управління ще однією гілкою влади потребували інших, досконаліших політичних умов для своєї реалізації. Такі основні положення критики екстериторіального принципу регулювання національних протиріч були підхоплені критиками австрійської моделі ще у період її формування.

Рецепція австромарксистської моделі екстериторіальної автономії

Одним із перших дослідників та й критиків проєкту вирішення національних проблем у теорії австромарксизму був К. Каутський, якого по праву можна вважати близьким соратником та колегою згаданих вище авторів. У праці «Націоналізм та інтернаціоналізм» він ґрунтовно проаналізував усі положення програмної праці О. Бауера та високо оцінив адміністративний проєкт майбутньої Австрії.

К. Каутський погоджувався з тим, що для австрійської соціал-демократії першочерговим завданням було вирішення національного питання. Як варіант розв'язання цих протиріч, критик підтримував ідею автономізації націй, яка, за його словами, «суперечить централізму та федералізму, [але] не знищує ідею національної держави, а пристосовує її до союзу національних організацій (різновид національної держави)»⁶⁵. Тобто, даний підхід не суперечив основній ідеї німецького класика марксизму, який вважав національну державу єдиним можливим способом розв'язання національних протиріч. Розуміючи ідеальність цього теоретичного конструкту та неможливість його впровадження, К. Каутський вказував на можливість адаптації своєї концепції до політичних умов XIX ст. На

місті існуючих держав національностей (наприклад Австро-Угорщина чи Російська імперія), які автор характеризував як «ненормальні та відсталі», німецький класик запропонував швейцарську модель союзу національних держав⁶⁶.

Як засіб для досягнення такої моделі територіального устрою держави К. Каутський схвалював принцип культурно-національної автономії, розроблений австромарксистами. Такий автономістичний проєкт для ідеолога виступав видозміною тієї ідеальної форми, якої він дотримується у своєму підході до національного питання, – пристосована до умов імперії ідея національної держави у вигляді союзу національних організацій⁶⁷.

Такий же принцип територіального устрою з урахуванням національних особливостей К. Каутський запропонував і для міждержавного всеєвропейського масштабу. Він був переконаний, що майбутнє саме за Сполучними Штатами Європи, додаючи, як справжній марксист, необхідність перемоги пролетаріату як умову такого здійснення⁶⁸. Для нього можливе вирішення національних протиріч в Австрії служило прототипом майбутнього європейського устрою. За умови існування Сполучених Штатів Європи питання про територіальну організацію національних груп зникало саме собою, єдиним об'єднавчим фактором залишалися автономія культури та мови.

У свою чергу, К. Каутський наголошував на проблемах, пов'язаних з реалізацією принципу культурно-національної автономії. Наприклад, необхідність кожної національної групи самостійно забезпечувати свої національні потреби за рахунок власних коштів. Критик поставив під сумнів можливість усіх націй однаковою мірою вирішувати ці завдання, адже нації мають різний економічний статус⁶⁹. Основним неузгодженням австромарксистського підходу була невирішеність питання мови, яку К. Каутський вважав основною ознакою нації. Визнання офіційного статусу німецької мови забезпечить їй зрозумілі привілеї у побудованій за новим зразком державі. Як наслідок – «заздрість у не-німців, яка не регулюється ніякими конституціями»⁷⁰.

Реннерівський проєкт національної автономії, за твердженням К. Каутського, міг би покласти кінець боротьбі націй за «школу та за владу в комунах і в округах, – найдріб'язковішому та злісному

виду національної боротьби». Таким чином, національна боротьба втратить свою гостроту, «національна чутливість буде ослаблена та перестане перешкоджати бачити найбільш необхідне та можливе»⁷¹. Це був найвищий рівень, якого могла б досягти держава національностей, – такою була оцінка К. Каутського цього проєкту. Але все ж таки, це був лише проєкт, основною проблемою якого стало те, що він не підходить для «буржуазних держав». Виходячи із власної методології до вирішення національного питання, К. Каутський зазначає, що «слабкість Бауера в його підході [до нації] як до культури, а не як до мови. Тому зв'язок між інтернаціоналізмом та націоналізмом був втрачений. А це призвело до переоцінки національного та недооцінки інтернаціонального»⁷².

Окремо необхідно наголосити на рецепції даної концепції поза межами Австро-Угорської імперії. Аналізуючи поширення цієї ідеї в інших країнах, можна стверджувати, що цей проєкт викликав жваву дискусію, особливо у Російській імперії. Проєкт культурно-національної автономії став основним пунктом дискусії з національного питання серед російських соціал-демократів одразу після публікації найважливіших праць австрійських марксистів. Варто зауважити, що праці О. Бауера та К. Реннера майже одразу були перекладені та опубліковані у партійних видавництвах. Окрім перекладу, ці видання містили розлогі коментарі та аналіз запропонованих ідей видатними теоретиками російської соціал-демократії.

В. Ленін після 1913 р. також присвятив багато часу обговоренню та критиці австромарксистської моделі. Це було почасти зумовлено тим резонансом, який ці ідеї отримали в Російській імперії та впровадженням теоретичних положень у практичну діяльність ряду російських політичних партій. Серед них «[...] окрім Бунду ще 4 партії: Серп [Соціалістична єврейська робітничка партія]; Білоруська соціалістична громада, Дашнак-цутюн [Вірменська революційна федерація Дашнакцутюн] і Грузинські соціалісти-федералісти»⁷³.

Особливо популярною дискусія щодо культурно-національної автономії була серед представників єврейських соціал-демократів, що, очевидно, було зумовлено визначною зручністю такого підходу для національної групи, яка не мала єдиного політичного центру чи території розселення. Представники Бунду («Загальний єврейський

робітничий союз у Литві, Польщі і Росії», створений у 1897 р.) на X Конференції своєї організації прийняли резолюцію з національного питання, у якій робилися такі вимоги:

1. [...] висувається як актуальний лозунг вимога негайного здійснення культурно-національної автономії для єврейського народу;

2. – створити [...] публічні правові заклади, які повинні організовувати та направляти усе культурне життя єврейської національності;

– всі рішення культурно-національної організації [...] повинні мати єврейський характер»⁷⁴.

Пізніше В. Ленін у статті «Про національну програму РСДРП» пояснив популярність на території Росії програм австрійських соціал-демократів: «[...] відстала Росія дає, так би мовити, приклад того, як мікроби західноєвропейського опортунізму породжують на нашому дикому ґрунті цілі епідемії»⁷⁵.

Варто зауважити, що, за оцінкою більшовицького лідера, проєкт культурно-національної автономії категорично суперечив ідеалам соціалістичної політики з національного питання. Захищаючи власну теорію, яка гарантує націям право націй на самовизначення, В. Ленін негативно ставився до австрійського проєкту, який він називав відверто націоналістичним. У своїй статті «Про національну програму РСДРП», 1913 р. лідер більшовицької партії визначив культурну автономію як «найбільш витончений і тому найбільш шкідливий націоналізм, [який] означає розбещення робітників лозунгом національної культури, пропаганду глибоко шкідливого і навіть анти-демократичного розділення шкільної справи за національностями. Одним словом, інтернаціоналізмові пролетаріату ця програма суперечить безумовно, відповідаючи ідеалам націоналістичних міщан»⁷⁶.

Серед негативних рис, які В. Ленін помітив у моделі культурно-національної автономії, варто зазначити, те, що, на його думку, сам принцип «національної культури», який ставиться в центр теорії австромарксизму, був ідейно й політично неправильним, адже, поперше, суперечив ідеалу пролетарського інтернаціоналізму, та, по-друге, апелюючи до національних почуттів, залучав широкі маси до

«ідей буржуазного націоналізму» та тим самим відволікав їх від «завдань централізованого демократичного перевороту»⁷⁷.

Незважаючи на однозначну критику цієї моделі адміністративного устрою, В. Ленін стикнувся також з необхідністю відповіді на відвертий виклик, адже ідея культурно-національної автономії набула значного поширення в імперії. Російський лідер, коментуючи рішення ряду політичних партій, які визначили принцип культурної автономії як частину політичних програм, наступним чином пояснив популярність австрійської моделі на теренах Російської імперії: «відстала Росія дає, так би мовити, приклад того, як мікроби західноєвропейського опортунізму породжують на нашому дикому ґрунті цілі епідемії»⁷⁸.

Можна сказати, що В. Ленін дуже спрощено ставився до теоретичних пошуків австрійських соціал-демократів у національному питанні. Усю суть концепції культурно-національної автономії він звів до вимоги «розділення шкільної справи за національностями». В. Ленін поставив запитання, чи можна вирвати шкільну справу із системи національних зв'язків, якщо «їх зв'язують мільйони і мільярди ниток економічного, правового і побутового характеру»⁷⁹.

Беручи за основу таке ставлення В. Леніна до суті культурно-національної автономії за австрійським зразком, необхідно зауважити, що, хоча центральною ідеєю австромарксистського проекту і була необхідність забезпечення права усіх національних спільнот на вільний розвиток своєї культури та, що найважливіше, мови (що неодноразово було стверджено самими авторами), яке подекуди могло бути здійснено лише через націоналізацію та реформування системи освіти у адміністративних одиницях імперії, не варто забувати, що ідея К. Реннера ґрунтувалася, передовсім, на вимозі надати національностям реальних політичних прав, шляхом визначення поняття «нації» як юридичної категорії. Це було основною передумовою та вимогою до подальших перетворень в імперії.

Російський дослідник австромарксизму В. Швейцер у своїй праці «Соціал-демократія Австрії: Критика політичних концепцій та програм» зауважив, що головним інтересом для К. Реннера була, передовсім, держава, а не нація чи її культура. Дослідник наводить цитату, яка яскраво відображає основні інтереси австромарксиста: «Держава та її потреби були єдиною керівною лінією у наших (йдеться про

австрійських соціал-демократів) роздумах; ми не представляємо ні робітничих інтересів, ні буржуазних, ні національних; ми намагалися бути обабіч усіх партійних вимог, ми мали на увазі єдино лише інтереси держави»⁸⁰.

Український дослідник Р. Коршук, аналізуючи причини, особливості та практичні результати зауважив: «Безумовно, однією із причин формування подібної програми (йдеться про програму культурно-національної автономії. – *О. П.*) було прагнення О. Бауера та К. Реннера зберегти цілісність Австро-Угорської імперії шляхом реформування та перебудови її з середини на засадах культурно-національної автономії»⁸¹. Автор критично оцінює національну концепцію австромарксистів, яка, на жаль, не пройшла перевірки історією, адже «[...] народи Австро-Угорської імперії обрали самостійний шлях розвитку, ідеї представників австромарксизму не прислухалися справі порятунку імперії»⁸².

На підтвердження державо-орієнтованої позиції австромарксистів варто також зауважити, що основною ідеєю К. Реннера була спроба адаптувати структуру федералістичної держави до потреб мультинаціональної імперії. Нові державні органи, які повинні були б бути створені, формують ще одну гілку влади в державі, доповнюють наявні інституції. Таке ускладнення державного управління було, на думку К. Реннера, необхідним для скріплення мультинаціональної держави зсередини, щоб унеможливити прагнення національних меншин до утворення національних держав. Навіть у 1918–1919 рр., коли К. Реннер став прихильником союзу із Німеччиною, то це було зумовлене саме його уявленням про можливість реалізації прагнень національних меншин у межах великої держави, а не такої, якою стала Австрія після розпаду Австро-Угорської імперії у 1918 р.⁸³

Але незважаючи на певні проблеми з реалізацією усіх поставлених австромарксистами завдань, ідея запропонованої ними культурно-національної автономії на основі персонального екстериторіального принципу не втрачає своєї інтелектуальної привабливості. Це зумовлено в дечому й тим, що проблема вирішення національних протиріч у світі досі на порядку денному. До найбільших досягнень К. Реннера дослідники відносять саме обґрунтування можливості мирного співіснування національних меншин у межах багатонаціональної держави⁸⁴.

Історичними доказами можливості реалізації цієї моделі на практиці стало втілення положень екстериторіального принципу до вирішення національних протиріч у XX ст. Наочним прикладом впровадження такої моделі була спроба Української Центральної Ради у 1918 р. Зазначимо, що Статут про державний устрій, права та вольності УНР, прийнятий Центральною Радою 7 листопада 1917 р. встановлював особливий тип автономії – національно-персональну автономію. У главі VII цього Статуту йшлося про основи організації та діяльності так званих національних союзів, кожен з яких забезпечував об'єднання у його лавах представників відповідних національностей, «незалежно від місця і поселення в УНР. Це є невід'ємним правом націй, і жодна з них не може бути позбавленою цього права або обмежена в ньому»⁸⁵. Ті ж самі положення згодом були продубльовані Законом про національно-персональну автономію від 9 січня 1918 р.⁸⁶

За проєктом, національні союзи складають національні кадастри своїх членів (громадян, які належать до певної нації), користуються правом законодавства, їм належить виключне право представництва перед державними та громадськими установами, вони мають свій бюджет тощо. «Великоруській, єврейській та польській націям право на національно-персональну автономію надавалося зразу цією Конституцією. Білоруська, чеська, молдавська, німецька, татарська, грецька та болгарська нації могли скористатися правом на національно-персональну автономію, подавши до Генерального Суду відповідну заяву, підписану не менш як 10000 громадян УНР»⁸⁷.

У сучасній практиці, право екстериторіальної культурної автономії національним спільнотам було гарантовано законодавчими актами Бельгії (для франко- та голландськомовних спільнот), Норвегії (захист прав саамського населення), Швеції та Фінляндії⁸⁸. Також були спроби функціонування такої системи адміністративно-територіального устрою, обґрунтовані колоніалістичним світовим порядком⁸⁹. Наприклад, розподіл влад між грецькою та турецькою спільнотами на Кіпрі у 1960–1963 рр., існування самоврядних спільнот «білих», «кольорових» та «індусів» у ПАР у 1983–1994 рр., індіанські «нації» та «племена» в Канаді та частково у США визнаються самоврядними спільнотами незалежно від території⁹⁰. Така сама практика здійснення прав національних меншин притаманна і Російсь-

кій федерації та закріплена Законом «Про культурно-національну автономію» 1996 р. Посилання на екстериторіальну автономію також містять документи деяких міжнародних організацій, наприклад, ОБСЄ та Консультативного комітету з Рамкової конвенції захисту прав національних меншин⁹¹.

Також постійно обговорюється концепція екстериторіальної культурно-національної автономії у канадському політичному дискурсі. Особливо стосовно Квебеку та франкомовних національних меншин, розпорошених по всій території Канади⁹². Культурно-національна автономія у цьому контексті розглядається як одна з можливих альтернатив територіальній автономії. Канадський дослідник розглядав умови застосування цієї моделі до умов ХХІ ст., вказуючи при цьому на низку пов'язаних з цим труднощів. Його висновки служать доказом того, що, по-перше, теорія К. Реннера та О. Бауера не втрачає своєї актуальності, та, по-друге, вона може бути застосована, хоча з певними обмеженнями, до сучасних політичних умов.

Найперше, труднощі можуть виникнути на концептуальному рівні, пов'язані із перенесенням концепції, розробленої в неліберальному та недемократичному просторі Габсбурзької монархії, у сферу сучасних суспільних відносин. Головною засадничою ідеєю австромарксистської ідеї є екстериторіальний принцип та можливість самоврядування національних груп, які не обмежуються рамками лише певної культури чи мови. Первинність персонального самовизначення стала привабливою для сучасних ліберально-демократичних суспільств, адже не мала прив'язки до певних традицій чи територій. Визначальних обмежень концепція культурно-національної автономії у варіанті початку ХХ ст. може зазнати на рівні політичного застосування. У випадку Канади, територіальна визначеність є передумовою дотримання національних інтересів та ідентичності. Винесення за дужки вимог територіального оформлення робить національну боротьбу у таких випадках, як канадський Квебек, безпідставними⁹³.

Незважаючи на кілька обмежень, теорія К. Реннера та О. Бауера розглядається в сучасному дискурсі з огляду на спроможність запропонувати можливе розв'язання одвічного конфлікту між мультикультуралізмом та націоналізмом у суспільстві. Також цей підхід

може сприяти розширенню конституційних дебатів щодо національного самовизначення, особливо тих його форм, що не базуються на територіальній визначеності. Класична модель сприятиме вирішенню претензій національного самовизначення народів, чие територіальне виокремлення за сучасних умов є майже неможливим, наприклад тих національних груп, які не мають окремої компактної території проживання.

Отже, у межах австромарксизму було запропоновано нове тлумачення не лише окремих категорій (таких як нація, національна спільнота, культурно-національна автономія), але й було розроблено певну теоретичну систему для пояснення національного питання для багатонаціональних держав, при цьому залишаючись вірними соціалістичному ідеалу та марксистській філософії. Цим самим, було зроблено вагомий внесок у розвиток європейської соціалістичної теорії. Узагальнене вчення представників цього підходу можна вважати прогресом чи доказом можливості теоретичного оновлення марксизму, його адаптації до мінливих суспільних та історичних умов. Також можна стверджувати, що австромарксистські концепції гарантували соціалістичній теорії місце в ідеологічному спектрі майбутнього. Обґрунтувавши точки перетину таких, на перший погляд різних, ідеологій як соціалізм та націоналізм, австрійські марксистичні забезпечили легітимність своєї ідеології для ХХ ст.

Окремо можна відзначити вагомність пошуків австромарксистів також для політичної теорії загалом. Зокрема, вагомність розробленого принципу персональної автономії визначається можливістю її ширшого застосування, тобто не лише до національних питань. Таку модель можна з однаковим успіхом застосувати до етнічних, мовних чи релігійних спільнот. У цілому, елементи концепції австромарксизму з національного питання відіграли роль накопичення теоретичного знання, до якого з необхідністю поверталися дослідники політичної науки впродовж усього ХХ ст. Передовсім, це зумовлюється тією вічною темою співвідношення національної та соціальної емансипації, до якої без остраху наважилися звернутися К. Реннер та О. Бауер. Не даремно у західній історіографії теорію австромарксизму часто зараховують до ідейних витоків феномену націонал-комунізму, спираючись на схожість логічних обґрунтувань їхніх підходів. Вивчення національного питання в теорії австромарксизму для

Україні, з цього погляду, набуває ще більшої актуальності, адже можна провести паралелі до історії українського комунізму початку ХХ ст. Такими паралелями можуть бути утвердження ідеї невідривності національного та соціального звільнення, пошуки адекватних форм політичного устрою із врахуванням життєво важливих вимог суспільного розвитку та ін.

Вагомість підходів австромарксистів з національного питання для сучасної політичної науки пояснюється, передовсім, їхнім зверненням до найбільш дражливих питань суспільного розвитку, що не отримали свого вирішення і до сьогодні. Серед таких проблем: неможливість остаточного вирішення національного питання для сучасних політичних умов; відсутність єдиного рецепту кореляції національного та соціального визволення для усіх багатонаціональних держав; відсутність чітких визначень меж повноважень між державним та національним зрізами суспільства; спекулятивність категорії національного інтересу та неможливість на цій основі визначення потреб окремих національних меншин та їх співвідношення у межах єдиного державного об'єднання.

Усі ці проблеми ще раз доводять важливість пошуків австрійських соціал-демократів, які, можливо, і не дали остаточних відповідей та рецептів вирішення національних проблем з урахуванням соціальних вимог, але виписали механізми виявлення та врегулювання основних суперечностей та конфліктів, які з певними модифікаціями можуть бути застосованими і до сучасних умов. Нова політична реальність ставить перед теоретиками та політиками нові вимоги та проблеми, необхідність вирішення яких повертатиме нас до історії цих питань, до використання досвіду та апеляції до розроблених теорій та концепцій. Актуальність питань, до яких ще на початку ХХ ст. зверталися теоретики, для сьогодні зумовлює вагомість висновків та необхідність вивчення підходів австромарксистів на новому науковому рівні.

ВИСНОВКИ

На основі проведеного дослідження основних складових елементів і підходів до вивчення національного питання у теорії австромарксизму можна стверджувати, що національне питання в теоріях австромарксизму займало місце центральної теоретичної проблеми та стало головним мотивом політичної діяльності австрійських соціал-демократів к. XIX – поч. XX ст. Закономірності внутрішньополітичного розвитку Австро-Угорщини зумовили своєрідність процесу загострення національних суперечностей в Австрійській імперії у другій половині XIX ст., а також необхідність актуалізації та теоретичного обґрунтування національного питання на початку XX ст. Також, актуалізація національного питання була обумовлена ситуацією на міжнародній арені першої пол. XX ст., а саме криза Другого Інтернаціоналу – міжнародної організації соціалістичного руху, у межах якої в переддень Першої світової війни особливим чином стали відчутними вимоги національного визначення.

Як було показано у цьому дослідженні, становлення теорії австромарксизму відбувалося у тісному взаємозв'язку із розвитком австрійської соціал-демократії. На підставі дослідження було виявлено детермінований вплив австромарксистських теорій на специфіку становлення соціал-демократичного руху й одночасну зумовленість формування змісту концептуальних положень австромарксизму політичною ситуацією в імперії. Аналіз програмних положень СДРПА, розроблених в к. XIX – поч. XX ст., доводить, що основними підходами до вирішення національних протиріч у Габсбурзькій імперії було визнано гарантування права на вільний розвиток усіх національних спільнот, досягнення якого визнавалось можливим за рахунок проведення адміністративної реформи з урахуванням дисперсного розселення національних груп на території країни. Одним із варіантів вирішення напруженої національної ситуації в країні визнавався проєкт культурно-національної автономії, який знайшов подальше втілення у працях теоретиків австромарксизму.

Розробники національної концепції австромарксизму брали активну участь у міжнародній соціалістичній дискусії з національного питання. Більше того, була певна взаємозумовленість у процесу фор-

мування основних постулатів з національного питання серед представників різних соціалістичних напрямів і шкіл початку ХХ ст. Основні складові австромарксистського підходу до вирішення національних протиріч, зокрема концепція культурно-національної автономії, стали центральним пунктом і визначали тематику обговорення в межах соціалістичного табору. Австромарксизм вплинув на формування міжнародного інтелектуального простору за рахунок теоретичного обґрунтування можливості серединного шляху розвитку марксистської теорії (між соціал-демократією німецького зразку та російським більшовизмом), що на практиці втілювалось у створенні та короткотерміновому існуванні «Другого з половиною Інтернаціоналу» у 1921–1923 рр.

Серед основних понять національної концепції австромарксизму ключове місце займає дефініція «нації», в розумінні якої можна виокремити дві концепції нації: як культурної спільноти, основними складовими якої були національний характер, історія, традиції, мова, національна свідомість, ідентичність; і правової концепції нації. Необхідність використання поняття «нація» у розумінні культурної спільноти обґрунтовується потребою національної диференціації та ідентифікації, забезпечення культурної взаємодії між представниками різних національних груп. З другого боку, нація тлумачиться з погляду її політико-правового наповнення. Визначення політичних підстав нації зумовлюється необхідністю співвідношення національного та державного, а також потребою юридичного регулювання взаємовідносин між державою (яка постає у формі союзу національностей) та окремою національною спільнотою. Цим самим піддається сумніву існуючий в українській науці підхід, за яким розроблене в межах австромарксизму визначення нації класифікувалося винятково як психологічний і культурницький концепт.

Для аналізу генези національного розвитку в теоріях австромарксизму можна виокремити декілька підходів. По-перше, культурна та політико-правова нація визначаються як два рівні національного розвитку як щодо артикуляції інтересів спільноти, так і до держави в цілому. По-друге, можна стверджувати, прямий зв'язок між рівнем розвитку національної спільноти в залежності від ступеню історизації останньої.

Окремо було досліджено поняття «історичних» і «неісторичних» народів, а також у працях О. Бауера процес набуття історичності під впливом капіталістичного розвитку, основною складовою якого є розвиток національної самосвідомості. У свою чергу, поняття капіталістичної та соціалістичної нації відображають різний рівень розвитку соціально-економічних відносин. У розробці вище вказаних підходів національної концепції австромарксизму її автори відштовхувалися від класичних постулатів філософії марксизму, перегляд яких був зумовлений суспільно-політичною ситуацією початку ХХ ст.

Запропонований О. Бауером підхід до генези національного розвитку можна вважати як одну з перших теорій періодизації етнонаціонального розвитку у ХХ ст. Обґрунтована в працях австромарксистів логіка суспільного розвитку стала базовою для сучасної політичної науки, а саме виокремлення етапів національного відродження набуло подальшого розвитку у відомих підходах, наприклад, М. Гроха; нове сутнісне наповнення бінарних категорій «історичних» і «неісторичних» народів не втрачає своєї актуальності до сьогодні не лише з погляду історичної ретроспективи (апелювання до згаданого підходу сучасників, наприклад, С. Кара-Мурза, Дж. Грабович та ін.¹), а й з огляду на сучасні процеси у світовій політичній історії та міжнародному праві щодо визначення права націй на самовизначення та сецесію.

Серед основних підходів до співвідношення державного та національного в теоріях О. Бауера і К. Реннера основним новаторським підходом для вирішення міжнаціональних конфліктів був проєкт культурно-національної автономії як найефективніший спосіб організації національної різноманітності у межах кордонів багатонаціональної імперії, який дозволяє максимально забезпечити та гарантувати реалізацію всіх прав та інтересів національних спільнот. Основними теоретичними засновками до можливості реалізації нового територіального устрою були такі положення: 1) особлива сутність націй як культурної спільноти та 2) обмеженість територіальної визначеності для національної спільноти у межах наявних державних кордонів. За допомогою проєкту екстериторіальної персональної культурно-національної автономії в теорії австромарксизму пропонувалося вирішення двох основних завдань: збереження єдності

імперії в існуючих кордонах із одночасним урегулюванням національних конфліктів шляхом визнання рівності кожної національності перед законом.

Для реалізації цього проєкту було змінено акценти у розумінні суті нації, головними ознаками якої тепер визначалися високий рівень національної самосвідомості, сильна національна ідентичність її членів, усвідомлення національного інтересу та прагнення до його захисту та реалізації, екстериторіальна, персональна прив'язка особи до спільноти. Таке розуміння нації дало можливість поглянути на Австро-Угорщину не як на сукупність окремих територій, а як на взаємопереплетення національних і культурних інтересів. Тобто держава розглядається не як сукупність територіальних одиниць, а як простір поширення міжнаціональних зв'язків у межах незалежних культурних пластів, що постійно перебувають у взаємодії та впливають один на одного. Організація держави за принципом культурно-національної автономії передбачає впровадження ряду механізмів, серед яких ускладнення системи державного управління додатковою гілкою влади – міцна вертикальна система забезпечення самоврядування національних спільнот, наділена особливими повноваженнями щодо реалізації інтересів своїх членів переважно у гуманітарній, культурній сфері. Серед складностей та обмежень щодо реалізації запропонованого проєкту на практиці можна визначити недостатність демократичних процедур, неможливість ранжування та виокремлення культурних інтересів з усього масиву соціально-економічних, політичних і гуманітарних потреб національного розвитку, ідеологічність підходу австромарксистів та ін. Незважаючи на це, упродовж ХХ ст. продовжувалися спроби реалізації цієї концепції і на сьогодні вона зберігає свою актуальність.

ПРИМІТКИ

Розділ І

- ¹ E. J. NIMNI, 'Introduction for English-Reading audience' [in:] *The question of nationalities and social democracy*, [ed. EPHRAIM NIMNI; translated by JOSEPH O'DONNELL] (Minnesota: University of Minnesota Press, 2000), p. xxxiii; L. KOLAKOWSKI, *Main Currents of Marxism. Its Origins, Growth and Dissolution; (in 3 vol.)*, [transl. by P. S. FALLA] (Oxford; N. Y.: Oxford University Press, 1982), vol. 2, p. 285.
- ² X. ЖИТЛОВСЬКИЙ, *Соціалізм і національне питання* (S. I., 1906); Ф. ГЕРТЦ, *Социализм и национальный вопрос (Задачи социалистической культуры)*; [пер. Б. РЕВЗИНА и И. ПОСТМАНА] (Санкт-Петербург: Типо-лит. «Энергия», 1907); М. РЕНЕР, 'Проекты еврейской национальной автономии' [в:] *Еврейский Мир* (1909), кн. 1, № 6 (Июнь), с. 1–14; В. МЕДЕМ, *Социалдемократия и национальный вопрос* (Саратов: Типография Губернского правления, издание и склад Саратовского комитета «Бунд», 1917); М. МАРГОЛИН, *Национальное движение в еврействе. 1881–1913* (Петроград, 1915); БАЗИН (М. ЗИЛЬБЕРФАРБ), 'Принцип национально-политической автономии' [в:] *Возрождение. Еврейский пролетариат и национальная проблема. Сборник статей* (Санкт-Петербург: Типогр. инж-ра М. С. Персона, 1906), с. 47–77; Т. ГЕЙЛИКМАН, 'Национальный вопрос и пролетариат' [в:] *Итоги и перспективы: Сб. статей* (Москва, 1906); С. ДУБНОВ, *Чего хотят евреи* (Петроград: Муравей, 1917). – (Общедоступная библиотека «Задачи свободной России»). Серия «Чего хотят народы России».
- ³ В. ЖАБОТИНСКИЙ, 'Самоуправление национальных меншин' [в:] В. ЖАБОТИНСЬКИЙ, *Вибрані статті з національного питання* (К.: Республ. асоціація українознавців, 1991).
- ⁴ П. Н. МИЛЮКОВ, *Национальный вопрос (Происхождение национальности и национальные вопросы в России)* (Москва: Гос. публ. ист. б-ка России, 2005).
- ⁵ *Советание членов Учредительного Собрания. (15 января 1921 г.)* [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.dk1868.ru/history/uchred_sobr2.htm.
- ⁶ Н. Я. ГРИГОРІЇВ, 'Соціалізм та національна справа', *Освіта і управління*, № 2, т. 6, (2003): 12.
- ⁷ *Ibid.*, с. 13.
- ⁸ Цит. за: Т. А. БЕВЗ, *Н. Я. Григорієв – політик і вчений* (К.: ІММБ, 2002), с. 184.

- ⁹ К. КУЛЬЧИЦКИЙ, *Автономия и федерация в современных конституционных государствах*, [пер. с пол. А. НИТКИНА] (Москва, 1907).
- ¹⁰ С. ЛОЗИНСКИЙ, *Национальный вопрос и политические партии в Австрии* (Москва: Серп, 1907); Х. ЖИТЛОВСКИЙ, 'О книге Отто Бауэра' [в:] О. БАУЭР, *Национальный вопрос и социал-демократия* (Санкт-Петербург: Серп, 1909), с. I–LVI; М. РАТНЕР, 'Национальный вопрос в свете социалистического мировоззрения', *Русское богатство* (1908), № 2: 25–63; № 4: 156–186; № 5: 57–76; М. Б. РАТНЕР, 'О национальной и территориальной автономии (Вместо предисловия к русскому изданию Синоптикуса)' [в:] СИНОПТИКУС (ШПРИНГЕР Р.), *Государство и нация* (Санкт-Петербург; К.: Серп, 1906); М. Б. РАТНЕР, *Эволюция социалистической мысли в национальном вопросе* (К.: «Серп», 1906).
- ¹¹ *Дебаты по национальному вопросу на Брюннском партийтаге («Интернациональная социалдемократия и борьба национальностей в Австрии»)*, [пер. с нем. П. А. ГУРЕВИЧ] (К.; Санкт-Петербург: Серп, 1906), с. 8.
- ¹² В. І. ЛЕНИН, 'Критичні замітки з національного питання' [в:] В. І. ЛЕНИН, *Повне зібрання творів*, т. 24 (К.: Політвидав, 1975), с. 113–150; В. І. ЛЕНИН, 'Про «культурно-національну» автономію»' [в:] В. І. ЛЕНИН, *Повне зібрання творів*, т. 24 (К.: Політвидав, 1975), с. 174–178; В. І. ЛЕНИН, 'Про національну програму РСДРП' [в:] В. І. ЛЕНИН, *Повне зібрання творів*, т. 24 (К.: Політвидав, 1975), с. 223–229; В. І. ЛЕНИН, 'Про право націй на самовизначення' [в:] В. І. ЛЕНИН, *Повне зібрання творів*, т. 25 (К.: Політвидав, 1975), с. 255–320.
- ¹³ В. І. ЛЕНИН, 'Про національну програму РСДРП', с. 215.
- ¹⁴ И. В. СТАЛИН, 'Марксизм и национальный вопрос' [в:] И. В. Сталин, *Сочинения*, т. 2 (Москва: Политиздат, 1946).
- ¹⁵ С. Г. ШАУМЯН, *О национально-культурной автономии* (Москва: Госполитиздат, 1959).
- ¹⁶ *Марксизм и национальная проблема. Статьи О. Бауэра, К. Каутского, И. Сталина, С. Семковского*, [сост. С. ДИМАНШТЕЙН] (Х.: Государственное издательство Украины, 1923), 278 с.
- ¹⁷ *Ibid.*, с. VIII.
- ¹⁸ Ю. СЕМЁНОВ, 'Из истории теоретической разработки В. И. Лениным национального вопроса', *Народы Азии и Африки*, № 4 (1966): 106–129.
- ¹⁹ И. П. ТРАЙНИН, *Национальные противоречия в Австро-Венгрии и ее распад* (Москва; Ленинград: Издательство Академии Наук СССР, 1947).
- ²⁰ Э. БАГРАМОВ, *Национальный вопрос и буржуазные идеологии* (Москва: Мысль, 1966); Ф. Я. ГОРОВСКИЙ, Ю. И. РИМАРЕНКО, *Марксистско-ленинская теория нации и социалистическая практика* (К.: Вища школа, 1985); С. Т. КАЛТАХЧЯН, *Марксистско-ленинская теория нации и современность* (Москва: Политиздат, 1983).

- ²¹ В. Я. ШВЕЙЦЕР, *Социал-демократия Австрии: Критика политических концепций и программ* (Москва: Наука, 1987); В. Я. ШВЕЙЦЕР, *Социалистическая партия Австрии: Теория и политика* (Москва: Наука, 1978).
- ²² Л. ГЕОРГИЕВ, 'Наследие австромарксизма', *Рабочий класс и современный мир*, № 4 (1988): 188.
- ²³ Л. ГЕОРГИЕВ, 'Наследие австромарксизма', 185–187; ОРЛОВ Б. 'Австромарксизм с позиции сегодняшнего дня', *Вопросы истории*, № 12 (1988): 138–140.
- ²⁴ МИРОНОВ Д., ПЕТЕРСЕВ А. *Австромарксизм, позитивизм и рабочее движение* (Свердловск: Изд-во Уральского ун-та, 1990).
- ²⁵ Я. В. ЛАЗУР, *Правове регулювання національно-культурної автономії: світовий та вітчизняний досвід*, дис. канд. юрид. наук: 12.00.02 (К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2006).
- ²⁶ *Ibid.*, с. 5.
- ²⁷ Г. КАСЬЯНОВ, *Теорії нації та націоналізму* (К.: Либідь, 1999).
- ²⁸ *Ibid.*, с. 45.
- ²⁹ *Ibid.*, с. 46 (виділення у тексті).
- ³⁰ В. Ю. ВИЛКОВ, *Западная нациология XX столетия: Концептуальные портреты* (К.: Видавець Вадим Карпенко, 2008).
- ³¹ *Ibid.*, с. 7.
- ³² *Ibid.*, с. 8.
- ³³ *Ibid.*, с. 10.
- ³⁴ Ю. ПОП, О. КРАВЧУК, 'Національні програми австромарксистів 1899–1938: втрачений шанс для Центральної Європи', *Київська старовина*, № 5 (2007): 79–92.
- ³⁵ R. LÖW, 'The Politics of Austro-Marxism', *New Left Review*, no. 118 (Nov.–Dec. 1979): 15–51.
- ³⁶ N. LESER, *Zwischen Reformismus und Bolshevismus. Der Austromarxismus als Theorie und Praxis* (Wien; Graz [u.a.]: Böhlau, 1985).
- ³⁷ N. LESER, 'Austro-Marxism: A Reappraisal', *Journal of Contemporary History*, vol. 11, no. 2/3 [Special Issue: *Conflict and Compromise: Socialists and Socialism in the Twentieth Century* (Jul., 1976)]: 133–148.
- ³⁸ *National Autonomy and its contemporary critics*, [ed. by E. NIMNI] (L.: Routledge, 2005).
- ³⁹ E. J. NIMNI, 'Introduction for English-Reading audience'.
- ⁴⁰ E. NIMNI, 'Great historical failure: Marxist theories of nationalism', *Capital & Class*, 9:1 (1985): 58–83.
- ⁴¹ E. NIMNI, *Marxism and nationalism: theoretical origins of a political crisis* (L.: Boulder, 1994).
- ⁴² R. A. KANN, 'Karl Renner (December 14, 1870 – December 31, 1950)', *The Journal of Modern History*, vol. 23, no. 3 (Sep., 1951): 243–249; P. FRANK,

- ‘Otto Bauer. A Representative Theoretician of Austro-Marxism’, *International Socialist Review*, v. 30, no. 3 (May–June 1969): 36–41; Pierre Frank, ‘Otto Bauer A Representative Theoretician of Austro-Marxism’, *International Socialist Review*, vol. 30, no. 3 (1969): 36–41.
- ⁴³ M. E. BLUM, *The Austro-Marxists: 1890–1918: A psychobiographical study* (Kentucky: University Press of Kentucky, 1985).
- ⁴⁴ K. RENNER, ‘State and nation’ [in:] *National Autonomy and its contemporary critics*, [ed. by E. NIMNI] (L.: Routledge, 2005), p. 15–49.
- ⁴⁵ *National Autonomy and its contemporary critics*.
- ⁴⁶ L. BRÜGEL, *Geschichte der oesterreichischen Sozialdemokratie* (Wien: Verl. d. Wr. Volksbuchhandlung, 1925).
- ⁴⁷ V. J. KNAPP, *Austrian Social democracy, 1889–1914* (Washington: University Press of America, 1980).
- ⁴⁸ A. G. KOGAN, ‘The Social Democrats and the Conflict of Nationalities in the Habsburg Monarchy’, *The Journal of Modern History*, vol. 21, no. 3 (Sep., 1949): 204–217.
- ⁴⁹ *The Austrian Socialist Experiment. Social Democracy and Austromarxism, 1918–1934*, [RABINBACH, ANSON (Ed.)] (Boulder; L.; Westview Pr., 1985).
- ⁵⁰ A. ARATO, ‘Austromarxism and the theory of democracy’ [in:] *The Austrian Socialist Experiment. Social Democracy and Austromarxism, 1918–1934*, [RABINBACH, ANSON (Ed.)] (Boulder; L.; Westview Pr., 1985), p. 135–149.
- ⁵¹ A. STURMTHAL, ‘Austromarxism on the international scene’ [in:] *The Austrian Socialist Experiment. Social Democracy and Austromarxism, 1918–1934*, [RABINBACH ANSON (ed.)] (Boulder; L.: Westview Pr., 1985), p. 177–185.
- ⁵² J. BRAUNTHAL, *Geschichte der Internationale* (Stuttgart [u.a.]: Dietz, 1978); J. JOLL, *The Second International 1889–1914* (L., 1955).
- ⁵³ A. W. WRIGHT, ‘Socialism and Nationalism’ [in:] *The Nation-State: The Formation of Modern Politics*, [ed. by LEONARD TIVEY] (Oxford: Martin Robertson, 1981), p. 148–170; H. B. DAVIS, *Nationalism & Socialism: Marxist and Labour Theories of Nationalism to 1917* (N. Y.; L.: Monthly Review press, 1967); M. FORMAN, *Nationalism and the international labor movement: the idea of the Nation in Socialist and Anarchist Theory* (The Pennsylvania State University Press, 1998).
- ⁵⁴ A. J. MAY, *The Habsburg Monarchy 1867–1914* (Cambridge: Harvard University Press, 1951); *The last years of Austria-Hungary: a multi-national experiment in early Twentieth-century Europe*, [ed. by MARK CORNWALL] (University of Exeter Press, 2006).
- ⁵⁵ W. M. JOHNSTON, *The Austrian Mind: an intellectual and social history 1848–1938* (California: University of California Press, 1972).
- ⁵⁶ O. JASZI, *The dissolution of the Hapsburg Monarchy* (Chicago: The University of Chicago Press, 1929); I. T. BEREND AND G. RANKI, *Economic development*

- in East-Central Europe in the 19th and 20th Centuries* (N. Y.; L.: Columbia University Press, 1974).
- ⁵⁷ S. F. BLOOM, *The world of Nations: a study of the national implications in the work of Karl Marx* (N. Y., Columbia University Press, 1941); H. HAUTMANN, R. KROPF, *Die Österreichische Arbeiterbewegung vom Vormärz bis 1945* (Wien: Europaverlag, 1976); R. ROSDOLSKY, *Engels and the 'Nonhistoric' Peoples: the National Question in the Revolution of 1848* (Glasgow: Critique, 1987).
- ⁵⁸ A. B. ULAM, *Lenin and the Bolsheviks: the intellectual and political history of the triumph of communism in Russia* (L.: Secker & Warburg, 1966); *National communism in Western Europe: a third way to socialism?* [ed. by HOWARD MACHIN] (L.; N. Y.: Methuen, 1983).
- ⁵⁹ P. ZWICK, *National Communism* (Westview Press, 1983).
- ⁶⁰ Р. ШПОРЛЮК, *Комунізм і націоналізм: Карл Маркс проти Фрідріха Ліста*, [пер. з англ. Г. КАСЬЯНОВ] (К.: Основи, 1998).
- ⁶¹ P. ZWICK, *National Communism*, p. 2.
- ⁶² СИНОПТИКУС (ШПРИНГЕР Р.) *Государство и нация* (Санкт-Петербург; К.: Серп, 1906), с. 33–81.
- ⁶³ К. РЕННЕР [Рудольф ШПРИНГЕР (псевд.)] (ред.), *Национальная проблема. Борьба национальностей в Австрии* (Москва: URSS КРАСАНД, 2010).
- ⁶⁴ О. БАУЭР, *Национальный вопрос и социал-демократия* (Санкт-Петербург: Серп, 1909); *Национальный вопрос и социал-демократия* [прим. Семковський С. Ю.] ([Пг.]: Книга, 1918); О. БАУЕР, *Національне питання та соціал-демократія* (К.: Основні цінності, 2004), 120 с. – (Серія «Спадщина». Книга 27). (Український переклад книги вийшов у 2004 р. за підтримки Соціал-демократичної партії України. Варто зауважити, що сучасний український примірник став перекладом із видання 1918 р. російською мовою у викладі та зі вступною статтею С. Семковського. У передмові до українського перекладу В. Медведчук, за сприяння якого було видано працю О. Бауера, ніяким чином не згадує про попереднє видання). О. BAUER, *The question of nationalities and social democracy*, [translated by JOSEPH O'DONNELL] (Minnesota: University of Minnesota Press, 2000).
- ⁶⁵ О. БАУЭР, *Австрийская революция 1918 года* (Москва; Ленинград: Государственное издательство, 1925).
- ⁶⁶ BAUER O. 'Die Bolsheviki und Wir' [in:] *Der Kampf* (March, 1918).
- ⁶⁷ O. BAUER, *Acht Monate Auswaertiger Politik* (Wien: Wiener Volksbuchh, 1919).
- ⁶⁸ O. BAUER, *Die illegale Partei* (Frankfurt (am Main): Makol-Verlag, 1971).
- ⁶⁹ O. BAUER, *Zwischen zwei Weltkriegen?* (Bratislava, 1936).
- ⁷⁰ *Austro-Marxism. Texts*, [transl. and ed. by TOM BOTTOMORE and PATRICK GOODE] (Oxford: Clarendon Press, 1978).

- ⁷¹ О. BAUER, *Der Weg zum Sozialismus* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.marxists.org/deutsch/archiv/bauer/1919/weg/index.html>; О. БАУЕР, *Шлях до соціалізму*, [пер. з нім. О. ДІДУШОК] (Берлін; К., 1920).
- ⁷² М. ADLER, *Die Staatsauffassung des Marxismus: ein Beitrag zur Unterscheidung von soziologischer und juristischer Methode* (Köln: Marx-Studien-Verl., 1974).
- ⁷³ R. HILFERDING, *Das Finanzkapital* (Düsseldorf: Verl. Wirtschaft und Finanzen, 2000).
- ⁷⁴ ХИЛЬФЕРДИНГ Р. *Капіталізм, соціалізм і соціал-демократія* (Москва: Московський Рабочий, 1928), 136 с.
- ⁷⁵ *Verhandlungen des Parteitagess der Oesterreichischen Sozialdemokratie in Hainfeld (30./31. Dezember 1888 und 1. Januar 1889)* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.org/details/protokolldessozi1892soziuoft>.
- ⁷⁶ *Protokoll ueber die Verhandlungen des Gesamtparteitages der sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Oesterreich (Vienna, 1899)* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.org/details/protokolldessozi1892soziuoft>.
- ⁷⁷ *Дебати по національному вопросу на Брюннском партейтаге...*

Розділ II

- ¹ *Мала енциклопедія етнодержавознавства*, [відп. ред. Ю. І. РИМАРЕНКО]; НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького (К.: Довіра; Генеза, 1996), с. 548.
- ² *Ibid.*
- ³ Г. КАСЬЯНОВ, *Теорії нації...*, с. 34.
- ⁴ Цит. за: Г. КАСЬЯНОВ, *Теорії нації...*, с. 34.
- ⁵ *Ibid.*, с. 35.
- ⁶ *Ibid.*, с. 36.
- ⁷ О. КАРТУНОВ, *Вступ до етнополітології: науково-навчальний посібник* (К.: Ін-т економіки, управління та господарського права, 1999), с. 111.
- ⁸ Г. КАСЬЯНОВ, *Теорії нації...*, с. 36.
- ⁹ ‘Нація-етнос’ [в:] *Мала енциклопедія етнодержавознавства*, [відп. ред. Ю. І. РИМАРЕНКО]; НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького (К.: Довіра; Генеза, 1996), с. 123–124.
- ¹⁰ ‘Нація та етнос’ [в:] *Мала енциклопедія етнодержавознавства*, [відп. ред. Ю. І. РИМАРЕНКО]; НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького (К.: Довіра; Генеза, 1996), с. 125–126.
- ¹¹ И. В. СТАЛИН, ‘Марксизм и национальный вопрос’, с. 296.
- ¹² О. КАРТУНОВ, *Вступ до етнополітології...*
- ¹³ *Ibid.*, с. 132.

Примітки

- ¹⁴ О. КАРТУНОВ, *Вступ до етнополітології...*, с. 132–34.
- ¹⁵ *Ibid.*, с. 139.
- ¹⁶ *Мала енциклопедія етнодержавознавства*, с. 473.
- ¹⁷ *Ibid.*
- ¹⁸ Г. КАСЬЯНОВ, *Теорії нації...*, с. 42.
- ¹⁹ Е. РЕНАН, ‘Що таке нація?’ [в:] *Націоналізм: Антологія. 2-е видання*, [упоряд. О. ПРОЦЕНКО, В. ЛІСОВИЙ] (К.: Смолоскип, 2006), с. 262.
- ²⁰ *Ibid.*
- ²¹ О. БАУЕР, *Національне питання та соціал-демократія*, с. 29.
- ²² Цит. за: Г. КАСЬЯНОВ, *Теорії нації...*, с. 42.
- ²³ О. КАРТУНОВ, *Вступ до етнополітології...*, с. 136.
- ²⁴ *Ibid.*, с. 137.
- ²⁵ *Ibid.*
- ²⁶ Г. КАСЬЯНОВ, *Теорії нації...*, с. 44–45.
- ²⁷ Цит. за: Г. КАСЬЯНОВ, *Теорії нації...*, с. 45.
- ²⁸ *Ibid.*, с. 44 (Виділення автора. – *О. П.*).
- ²⁹ Б. АНДЕРСОН, О. БАУЭР, М. ХРОХ и др., *Нации и национализм* (Москва: Практис, 2002), 416 с. – (Серия «Новая наука политики»).
- ³⁰ Е. СМІТ, *Націоналізм*, [пер. з англ. А. ФЕЩЕНКО] (К.: Видавництво «К.І.С.», 2004), с. 18.
- ³¹ Цит. за: Г. КАСЬЯНОВ, *Теорії нації...*, с. 52.
- ³² S. F. BLOOM, *The world of Nations...*, p. 20–21.
- ³³ *Ibid.*, p. 26.
- ³⁴ *Ibid.*, p. 72–73.
- ³⁵ О. П. ПАЛЬКО, ‘Еволюція концепції «історичних» та «неісторичних» народів у європейській соціалістичній думці», *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*, № 57 (2012): 263–286.
- ³⁶ Ф. ЭНГЕЛЬС, ‘Борьба в Венгрии’ [в:] К. МАРКС, Ф. ЕНГЕЛЬС, *Сочинения*, т. 6 (Москва: Государственное издательство политической литературы, 1956), с. 183. (Виділення автора. – *О. П.*).

Розділ III

- ¹ L. KOLAKOWSKI, *Main Currents of Marxism...*, p. 241.
- ² *Austro-Marxism. Texts*, [transl. and ed. by TOM BOTTMORE and PATRICK GOODE], p. 45.
- ³ N. LESER, ‘Austro-Marxism: A Reappraisal’, p. 133, 229.
- ⁴ О. БАУЕР, ‘What is Austro-Marxism?’ [in:] *Austro-Marxism. Texts*, [transl. and ed. by TOM BOTTMORE and PATRICK GOODE] (Oxford: Clarendon Press, 1978), p. 32.

- ⁵ O. BAUER, 'What is Austro-Marxism?', p. 45.
- ⁶ W. M. JOHNSTON, *The Austrian Mind...*, p. 1, 101, 111.
- ⁷ M. E. BLUM, *The Austro-Marxists...*, p. 21–22.
- ⁸ BAUER O. 'Editorial Introduction to the first issue of *Der Kampf*' [in:] *Austro-Marxism. Texts*, [transl. and ed. by TOM BOTTOMORE and PATRICK GOODE] (Oxford: Clarendon Press, 1978), p. 153–155.
- ⁹ K. RENNER, *The institutions of private law and their social functions*, [ed., with an introd. and notes by O. KAHN-FREUND; transl. by AGNES SCHWARZSCHILD. Reprinted, [Nachdr. der Ausg.] (L.: Routledge and Kegan Paul, 1949; L.: Routledge, 2001).
- ¹⁰ K. RENNER, 'State and nation'; СИНОПТИКУС (ШПРИНГЕР Р.) *Государство и нация*.
- ¹¹ R. A. KANN, 'Karl Renner...' , p. 243.
- ¹² K. RENNER, *Marxismus, Krieg und Internationale: ritische Studien über offene Probleme des wissenschaftlichen und des praktischen Sozialismus in und nach dem Weltkrieg* (Stuttgart: Dietz, 1917), S. 6.
- ¹³ H. B. DAVIS, *Nationalism & Socialism...*, p. 149; L. KOLAKOWSKI, *Main Currents of Marxism...*, p. 255; K. RENNER, *Marxismus, Krieg und Internationale...*, S. 6.
- ¹⁴ O. BAUER, *Acht Monate Auswaertiger Politik* (Wien: Wiener Volksbuchh, 1919).
- ¹⁵ L. KOLAKOWSKI, *Main Currents of Marxism...*, p. 256–57.
- ¹⁶ *Ibid.*, p. 176.
- ¹⁷ V. J. KNAPP, *Austrian Social democracy...*, p. 3.
- ¹⁸ MUNCK R. 'Otto Bauer: Towards a Marxist Theory of Nationalism', *Capital & Class*, vol. 9, no. 1 (1985): 84.
- ¹⁹ *Ibid.*, p. 85.
- ²⁰ I. T. BEREND AND G. RANKI, *Economic development...*, p. 65.
- ²¹ V. J. KNAPP, *Austrian Social democracy...*, p. 26.
- ²² N. LESER, 'Austro-Marxism: A Reappraisal', p. 136.
- ²³ *Verhandlungen des Parteitagés der Oesterreichischen Sozialdemokratie in Hainfeld*, S. 204; A. G. KOGAN, 'The Social Democrats and the Conflict of Nationalities...' , p. 105.
- ²⁴ А. БЕБЕЛЬ, Е. ПЕРНЕРСТОПФЕР, *Національна та інтернаціональна ідея* (К.: Друкарня Губерніального правління, 1917), с. 27. – (Книжки пам'яті Насті Грінченко, № 20).
- ²⁵ *Ibid.*, с. 13.
- ²⁶ O. BAUER, *The question of nationalities and social democracy*, p. 317.
- ²⁷ V. J. KNAPP, *Austrian Social democracy...*, p. 39; W. SWOBODA, 'The Changing Views of Marx and Engels about the Nationalities in the Austrian Monarchy, 1845–1855', *Austrian History Yearbook*, no. 9 (University of Minnesota: Center for Austrian Studies, 1973): 7.

- ²⁸ R. KANN, *A history of the Habsburg Empire* (Berkeley: University of California Press, 1980), p. 104.
- ²⁹ W. A. OWINGS, 'Marxism and the national question in Slovenia before 1914' [in:] *Proceedings of the Oklahoma Academy of Sciences for 1966*, p. 332. — [Social sciences]; Ю. ПОП, О. КРАВЧУК, 'Національні програми австромарксистів 1899–1938...', с. 82.
- ³⁰ E. NIMNI, *Marxism and nationalism...*, p. 126–127; A. G. KOGAN, 'The Social Democrats and the Conflict of Nationalities...', p. 207; *Дебаты по национальному вопросу на Брюннском партейтаге...*, с. 30.
- ³¹ *Protokoll ueber die Verhandlungen des Gesamtparteitages...*, S. 77.
- ³² *Дебаты по национальному вопросу на Брюннском партейтаге...*, с. 34.
- ³³ *Ibid.*
- ³⁴ *Ibid.*
- ³⁵ *Ibid.*, с. 36.
- ³⁶ *Protokoll ueber die Verhandlungen des Gesamtparteitages...*, S. 78.
- ³⁷ *Ibid.*, S. 74.
- ³⁸ *Дебаты по национальному вопросу на Брюннском партейтаге...*, с. 48.
- ³⁹ *Protokoll ueber die Verhandlungen des Gesamtparteitages...*, S. 85.
- ⁴⁰ *Ibid.*, S. 80.
- ⁴¹ *Ibid.*
- ⁴² *Ibid.*, S. 91.
- ⁴³ А. БЕБЕЛЬ, Е. ПЕРНЕРСТОПФЕР, *Національна та інтернаціональна ідея*, с. 32–33.
- ⁴⁴ *Protokoll ueber die Verhandlungen des Gesamtparteitages...*, S. 85.
- ⁴⁵ W. A. OWINGS, 'Marxism and the national question...', p. 334.
- ⁴⁶ *Protokoll ueber die Verhandlungen des Gesamtparteitages...*, S. 85; *Дебаты по национальному вопросу на Брюннском партейтаге...*, с. 49.
- ⁴⁷ *Дебаты по национальному вопросу на Брюннском партейтаге...*, с. 75–77.
- ⁴⁸ *Ibid.*, с. 42.
- ⁴⁹ *Protokoll ueber die Verhandlungen des Gesamtparteitages...*, S. 104.
- ⁵⁰ В. М. ТУРОК, 'В. И. Ленин и Брюннская программа (1899 г.) по национальному вопросу', *Народы Азии и Африки*, № 6 (1970): 48; В. Я. ШВЕЙЦЕР, *Социал-демократия Австрии...*, с. 50.
- ⁵¹ Ю. ПОП, О. КРАВЧУК, 'Національні програми австромарксистів...', с. 84.
- ⁵² И. В. СТАЛИН, 'Марксизм и национальный вопрос', с. 320.
- ⁵³ В. І. ЛЕНІН, 'Критичні замітки з національного питання', с. 131–132.
- ⁵⁴ В. І. ЛЕНІН, 'Про «культурно-національну» автономію», с. 170.
- ⁵⁵ A. G. KOGAN, 'The Social Democrats and the Conflict of Nationalities...', p. 215.
- ⁵⁶ Цит. за: В. М. ТУРОК, 'В. И. Ленин и Брюннская программа...', с. 46.

- ⁵⁷ R. LÖW, 'The Politics of Austro-Marxism', p. 20.
- ⁵⁸ И. П. ТРАЙНИН, *Национальные противоречия в Австро-Венгрии...*, с. 126.
- ⁵⁹ С. ЛОЗИНСКИЙ, *Национальный вопрос и политические партии...*, с. 82.
- ⁶⁰ Цит. за: В. І. ЛЕНИН, 'Про право націй на самовизначення', с. 281.
- ⁶¹ В. І. КАФАРСЬКИЙ, *Комунізм і український визвольний рух* (Ів.-Фр.: Плай, 2002), с. 239.
- ⁶² Р. ЛЮКСЕМБУРГ, 'Про Російську революцію' [в:] РОЗА ЛЮКСЕМБУРГ, ГЕОРГ ЛУКАЧ, *Про Російську революцію* (К.: Вперед, 2012), с. 5–8; LÖW R. *Zerfall der "Kleiner Internationale"* (Wien: Europaverlag, 1984).
- ⁶³ К. КАУТСКИЙ, *Национальность нашего времени* (Санкт-Петербург: Типография Альтшулераб, 1905); К. КАУТСКИЙ, *Национальный вопрос* (Тифлис: Издательство Закрайкома Р. К. И., 1922). – (V-ая серия. Национальный вопрос. Выпуск 3-й); К. КАУТСКИЙ, *Национализм и Интернационализм*, [пер. с нем. В. ВЕЛИЧКИНОЙ] (Петроград: Жизнь и Знание, 1918). – (Дешевая библиотека, книга 162-я).
- ⁶⁴ V. J. KNAPP, *Austrian Social democracy...*, p. 23.
- ⁶⁵ R. PIPES, *The formation of the Soviet Union: communism and nationalism 1917–1923* (Cambridge: Harvard University Press, 1964), p. 36–37.
- ⁶⁶ В. І. КАФАРСЬКИЙ, *Комунізм і український визвольний рух*, с. 239.
- ⁶⁷ В. І. ЛЕНИН, 'Революційний пролетаріат і право націй на самовизначення' [в:] В. І. ЛЕНИН, *Повне зібрання творів*, т. 27 (К.: Політвидав, 1975), с. 58.
- ⁶⁸ K. RADEK, 'Foundation of the Two and a Half International', *The Communist International*, no. 16–17 (1922): 31–43 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.marxists.org/archive/radek/1922/ci/two-half.htm>.
- ⁶⁹ *Ibid.*
- ⁷⁰ А. АРАТО, 'Austromarxism and the theory of democracy', p. 135.
- ⁷¹ *Ibid.*, p. 135.

Розділ IV

- ¹ Г. КАСЬЯНОВ, *Теорії нації...*, с. 45.
- ² О. КАРТУНОВ, *Вступ до етнополітології...*, с. 101–147.
- ³ О. КАРТУНОВ, *Вступ до етнополітології...*, с. 125; В. Ю. ВИЛКОВ, 'Теоретико-методологические основы концепции нации Отто Бауэра' [в:] *Вісник СевНТУ: зб. наук. пр.*, ред. М. С. КОЛЕСОВ (Севастополь: Вид-во Севастоп. нац. техн. ун-ту, 2009), вып. 100: *Політологія*, с. 147.
- ⁴ О. ВАУЕР, *The question of nationalities and social democracy*, p. 36.
- ⁵ О. КАРТУНОВ, *Вступ до етнополітології...*, с. 130.
- ⁶ К. КАУТСКИЙ, *Национализм и Интернационализм*, с. 24; Е. NIMNI, *Marxism and nationalism...*, p. 159.

Примітки

- ⁷ В. Ю. ВИЛКОВ, *Западна нациология XX столетия...*, с. 9.
- ⁸ Цит. за: Е. NIMNI, *Marxism and nationalism...*, р. 146.
- ⁹ Е. NIMNI, *Marxism and nationalism...*, р. 146; також Н. MOMMSEN, *Die Sozialdemokratie und die Nationalitäten Frage im Habsburgischen Vielvölkerstaat* (Wien: Europa-Verlag, 1963).
- ¹⁰ Б. АНДЕРСОН, О. БАУЭР, М. ХРОХ и др., *Нации и национализм*, с. 10.
- ¹¹ В. Ю. ВИЛКОВ, *Западна нациология XX столетия...*, с. 146.
- ¹² *Ibid.*, с. 147–48.
- ¹³ О. БАУЕР, *Національне питання та соціал-демократія*, с. 11, 32.
- ¹⁴ *Ibid.*, с. 9.
- ¹⁵ *Ibid.*
- ¹⁶ *Ibid.*, с. 10.
- ¹⁷ Е. NIMNI, *Marxism and nationalism...*, р. 150.
- ¹⁸ О. БАУЕР, *Національне питання та соціал-демократія*, с. 11.
- ¹⁹ *Ibid.*, с. 28.
- ²⁰ Е. NIMNI, ‘Great historical failure...’, р. 76.
- ²¹ О. БАУЕР, *Національне питання та соціал-демократія*, с. 28.
- ²² *Ibid.*
- ²³ *Ibid.*, с. 29.
- ²⁴ *Ibid.*
- ²⁵ *Ibid.*
- ²⁶ *Ibid.*
- ²⁷ Цит. за: Е. NIMNI, ‘Great historical failure...’, р. 80.
- ²⁸ О. БАУЕР, *Національне питання та соціал-демократія*, с. 30.
- ²⁹ *Ibid.*
- ³⁰ Цит. за: Е. NIMNI, *Marxism and nationalism...*, р. 159.
- ³¹ О. БАУЕР, *Національне питання та соціал-демократія*, с. 33.
- ³² К. КАУТСКИЙ, *Национализм и Интернационализм*, с. 27.
- ³³ Цит. за: Е. NIMNI, *Marxism and nationalism...*, р. 159.
- ³⁴ *Ibid.*, р. 161.
- ³⁵ О. БАУЕР, *Національне питання та соціал-демократія*, с. 34.
- ³⁶ *Ibid.*, с. 33.
- ³⁷ *Ibid.*, с. 30.
- ³⁸ *Ibid.*, с. 33.
- ³⁹ *Ibid.*
- ⁴⁰ *Ibid.*, с. 35.
- ⁴¹ *Ibid.*, с. 36.
- ⁴² *Ibid.*
- ⁴³ *Ibid.*
- ⁴⁴ Е. NIMNI, ‘Great historical failure...’, р. 62.

- ⁴⁵ Г. В. Ф. ГЕГЕЛЬ, *Лекции по философии истории*, [пер. с нем. А. М. ВОДЕН] (Санкт-Петербург: Наука, 2000).
- ⁴⁶ Сн. С. HEROD, *The Nation in the history of Marxian thought: the concept of nations with history and nations without history* (The Hague: Martinus Nijhoff, 1976); R. ROSDOLSKY, *Engels and the 'Nonhistoric' Peoples...*; О. П. ПАЛЬКО, 'Еволюція концепції «історичних» та «неісторичних» народів у європейській соціалістичній думці', с. 263–286.
- ⁴⁷ Ф. ЭНГЕЛЬС, 'Борьба в Венгрии', с. 175–186; Ф. Энгельс, 'Демократический панславизм,' К. Маркс, Ф. Энгельс, *Сочинения*, т. 6 (М.: Государственное издательство политической литературы, 1956): с. 286–306.
- ⁴⁸ М. FORMAN, *Nationalism and the international labor movement...*, p. 102.
- ⁴⁹ Цит. за: Е. NIMNI, *Marxism and nationalism...*, p. 170.
- ⁵⁰ *Ibid.*
- ⁵¹ О. BAUER, *The question of nationalities and social democracy*, p. 190–191; О. БАУЭР, *Национальный вопрос и социал-демократия*, с. 198, 283.
- ⁵² О. БАУЭР, *Национальный вопрос и социал-демократия*, с. 283.
- ⁵³ О. BAUER, *The question of nationalities and social democracy*, p. 193.
- ⁵⁴ *Ibid.*, p. 187.
- ⁵⁵ О. БАУЭР, *Национальный вопрос и социал-демократия*, с. 273–274.
- ⁵⁶ М. FORMAN, *Nationalism and the international labor movement...*, p. 105.
- ⁵⁷ О. BAUER, *The question of nationalities and social democracy*, p. 187.
- ⁵⁸ *Ibid.*, p. 188.
- ⁵⁹ *Ibid.*, p. 190.
- ⁶⁰ *Ibid.*, p. 192.
- ⁶¹ *Ibid.*, p. 193.
- ⁶² *Ibid.*
- ⁶³ М. HROCH, 'From National Movement to the Fully-formed Nation', *New Left Review*, no. 1/198 (March–April 1993): 134–176; М. HROCH, *Social Preconditions of National Revival in Europe* (Cambridge: Cambridge University Press, 1985).
- ⁶⁴ В. Ю. ВИЛКОВ, *Западная националогия XX столетия...*, с. 147.
- ⁶⁵ Б. АНДЕРСОН, О. БАУЭР, М. ХРОХ и др., *Нации и национализм*, с. 243–244.
- ⁶⁶ К. RENNEN, 'State and nation', p. 14.
- ⁶⁷ *Ibid.*, p. 17.
- ⁶⁸ *Ibid.*, p. 18.
- ⁶⁹ С. Г. ШАУМЯН, *О национально-культурной автономии*, с. 51.
- ⁷⁰ М. Б. РАТНЕР, 'О национальной и территориальной автономии...', с. 25.
- ⁷¹ Р. ШПОРЛЮК, *Комунізм і націоналізм...*, с. 16.
- ⁷² Цит. за: Р. ШПОРЛЮК, *Комунізм і націоналізм...*, с. 18.
- ⁷³ О. BAUER, *The question of nationalities and social democracy*, p. 94.
- ⁷⁴ Е. NIMNI, *Marxism and nationalism...*, p. 166–68.

Примітки

- ⁷⁵ О. БАУЕР, *Національне питання та соціал-демократія*, с. 62.
- ⁷⁶ *Ibid.*, с. 92.
- ⁷⁷ *Ibid.*, с. 28.
- ⁷⁸ Цит. за: 'Отто Бауер' [в:] *Мала енциклопедія етнодержавознавства*, [відп. ред. Ю. І. РИМАРЕНКО]; НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького (К.: Довіра; Генеза, 1996), с. 823.
- ⁷⁹ *Ibid.*
- ⁸⁰ О. БАУЕР, *Національне питання та соціал-демократія*, с. 18, 27.
- ⁸¹ *Ibid.*, с. 93.
- ⁸² *Ibid.*, с. 18, 27.
- ⁸³ А. БЕБЕЛЬ, Е. ПЕРНЕРСТОРФЕР, *Національна та інтернаціональна ідея*, с. 31.
- ⁸⁴ *Ibid.*
- ⁸⁵ *Ibid.*, с. 33.
- ⁸⁶ *Ibid.*
- ⁸⁷ *Ibid.*, с. 34.
- ⁸⁸ *Ibid.*
- ⁸⁹ О. БАУЕР, *Національне питання та соціал-демократія*, с. 94.
- ⁹⁰ *Ibid.*, с. 94–95.
- ⁹¹ *Ibid.*, с. 95.
- ⁹² *Ibid.*, с. 94.
- ⁹³ *Ibid.*, с. 97.
- ⁹⁴ *Ibid.*, с. 95.
- ⁹⁵ Е. НИМНИ, *Marxism and nationalism...*, р. 78.
- ⁹⁶ В. Ю. ВИЛКОВ, *Западна нациология XX столетия...*, с. 146.

Розділ V

- ¹ В. Ю. ВИЛКОВ, *Западна нациология XX столетия...*, с. 77.
- ² 'Отто Бауер' [в:] *Мала енциклопедія етнодержавознавства*, с. 823.
- ³ К. RENNEN, 'State and nation', р. 17.
- ⁴ К. РЕННЕР, *Нація як правна ідея та інтернаціонал* (S. 1.: Друкарня Партії соціалістів-революціонерів, 1918), с. 7–9.
- ⁵ *Ibid.*, с. 7.
- ⁶ *Ibid.*, с. 8.
- ⁷ *Ibid.*, с. 9.
- ⁸ К. RENNEN, 'State and nation', р. 19–20.
- ⁹ *Ibid.*, р. 20.
- ¹⁰ *Ibid.*, р. 21.
- ¹¹ *Ibid.*
- ¹² *Ibid.*

- ¹³ К. RENNEN, 'State and nation', p. 22.
- ¹⁴ *Ibid.*
- ¹⁵ М. Б. РАТНЕР, 'О национальной и территориальной автономии...', с. V.
- ¹⁶ Р. ШПРИНГЕР [К. РЕННЕР], *Национальные проблемы: Борьба национальностей в Австрии*, [пер. с нем. М. БРИГИНСКОГО и А. БРУМБЕРГЕРА] (Санкт-Петербург: Общественная польза, 1909), с. 58.
- ¹⁷ *Ibid.*
- ¹⁸ М. Б. РАТНЕР, 'О национальной и территориальной автономии...', с. V.
- ¹⁹ М. Б. РАТНЕР, 'О национальной и территориальной автономии...', с. IV–V; Р. ШПРИНГЕР [К. РЕННЕР], *Национальные проблемы: Борьба национальностей в Австрии*, с. 19.
- ²⁰ М. Б. РАТНЕР, 'О национальной и территориальной автономии...', с. V; Р. ШПРИНГЕР [К. РЕННЕР], *Национальные проблемы: Борьба национальностей в Австрии*, с. 19.
- ²¹ Р. ШПРИНГЕР [К. РЕННЕР], *Национальные проблемы: Борьба национальностей в Австрии*, с. 14.
- ²² *Ibid.*, с. 19.
- ²³ *Ibid.*, с. 44.
- ²⁴ *Ibid.*, с. 49.
- ²⁵ *Ibid.*, с. 52.
- ²⁶ *Ibid.*, с. 54.
- ²⁷ *Юридический энциклопедический словарь*, [под. общ. ред. В. Е. КРУТСКИХ], 3-е изд. (Москва: ИНФРА-М, 2003), с. 3.
- ²⁸ 'Автономія' в: *Мала енциклопедія етнодержавознавства*, [відп. ред. Ю. І. РИМАРЕНКО]; НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького (К.: Довіра; Генеза, 1996), с. 258.
- ²⁹ А. ОСИПОВ, И. НИКИФОРОВ, *Национально-культурная автономия: идея и реализация. Эстонский опыт* (Таллин: Центр информации по правам человека, 2004), с. 4–5.
- ³⁰ Цит. за: 'Автономізація' в: *Мала енциклопедія етнодержавознавства*, [відп. ред. Ю. І. РИМАРЕНКО]; НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького (К.: Довіра; Генеза, 1996), с. 441.
- ³¹ Р. М. Коршук, *Етнополітологія: навч. посіб.*, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка (К.: Алерта, 2011).
- ³² В. Ю. ВИЛКОВ, *Западная националогия XX столетия...*, с. 63.
- ³³ Див.: W. A. OWINGS, 'Marxism and the national question...'
- ³⁴ Див.: WEATON B. *Radical Socialism in Czechoslovakia* (Columbia University Press, 1986).
- ³⁵ Р. ШПРИНГЕР [К. РЕННЕР], *Национальные проблемы: Борьба национальностей в Австрии*, с. 46.

- ³⁶ О. ВАУЕР, *The question of nationalities and social democracy*, p. 255–256.
- ³⁷ К. РЕННЕР, ‘State and nation’, p. 29.
- ³⁸ *Ibid.*, p. 31.
- ³⁹ Р. ШПРИНГЕР [К. РЕННЕР], *Национальные проблемы: Борьба национальностей в Австрии*, с. 53.
- ⁴⁰ *Ibid.*, с. 59.
- ⁴¹ *Ibid.*, с. 54.
- ⁴² *Ibid.*, с. 180–181.
- ⁴³ *Ibid.*, с. 63–64.
- ⁴⁴ К. РЕННЕР, ‘State and nation’, p. 29.
- ⁴⁵ Р. ШПРИНГЕР [К. РЕННЕР], *Национальные проблемы: Борьба национальностей в Австрии*, с. 67–68.
- ⁴⁶ *Ibid.*, с. 75.
- ⁴⁷ К. РЕННЕР, ‘State and nation’, p. 36.
- ⁴⁸ *Ibid.*, p. 37–38.
- ⁴⁹ *Ibid.*, p. 30.
- ⁵⁰ *Ibid.*, p. 37.
- ⁵¹ О. БАУЭР, *Национальный вопрос и социал-демократия*, с. 375.
- ⁵² В. Ю. ВИЛКОВ, *Западная националогия XX столетия...*, с. 97.
- ⁵³ Р. ШПРИНГЕР [К. РЕННЕР], *Национальные проблемы: Борьба национальностей в Австрии*, с. 2.
- ⁵⁴ В. Ю. ВИЛКОВ, *Западная националогия XX столетия...*, с. 85.
- ⁵⁵ Х. ЖИТЛОВСКИЙ, ‘О книге Отто Бауэра’, с. X.
- ⁵⁶ *Ibid.*
- ⁵⁷ L. KOLAKOWSKI, *Main Currents of Marxism...*, p. 289.
- ⁵⁸ О. БАУЭР, *Национальный вопрос и социал-демократия*, с. 336–337.
- ⁵⁹ Р. ШПРИНГЕР [К. РЕННЕР], *Национальные проблемы: Борьба национальностей в Австрии*, с. 287.
- ⁶⁰ В. Ю. ВИЛКОВ, *Западная националогия XX столетия...*, с. 93.
- ⁶¹ К. КАУТСКИЙ, *Национализм и Интернационализм*, с. 4–5.
- ⁶² О. БАУЭР, *Национальный вопрос и социал-демократия*, с. 369–370.
- ⁶³ О. JASZI, *The dissolution of the Hapsburg Monarchy*, p. 274–275.
- ⁶⁴ К. РЕННЕР, ‘State and nation’, p. 38.
- ⁶⁵ К. КАУТСКИЙ, *Национализм и Интернационализм*, с. 81.
- ⁶⁶ *Ibid.*, с. 81.
- ⁶⁷ *Ibid.*, с. 98.
- ⁶⁸ *Ibid.*, с. 106.
- ⁶⁹ *Ibid.*, с. 89.
- ⁷⁰ *Ibid.*, с. 90.
- ⁷¹ *Ibid.*, с. 91.
- ⁷² *Ibid.*, с. 104–105.

- ⁷³ В. І. ЛЕНІН, 'До історії національної програми в Австрії і Росії' [в:] В. І. ЛЕНІН, *Повне зібрання творів*, т. 24 (К.: Політвидав, 1975), с. 301.
- ⁷⁴ В. МЕДЕМ, *Социалдемократия и национальный вопрос*, с. 65–68.
- ⁷⁵ В. І. ЛЕНІН, 'Про національну програму РСДРП', с. 215.
- ⁷⁶ *Ibid.*
- ⁷⁷ В. І. ЛЕНІН, 'Критичні замітки з національного питання', с. 362–363.
- ⁷⁸ В. І. ЛЕНІН, 'Про національну програму РСДРП', с. 215.
- ⁷⁹ В. І. ЛЕНІН, 'Про «культурно-національну» автономію', с. 167.
- ⁸⁰ В. Я. ШВЕЙЦЕР, *Социал-демократия Австрии...*, с. 266.
- ⁸¹ Р. М. Коршук, *Етнополітологія*, с. 158.
- ⁸² *Ibid.*, с. 159.
- ⁸³ R. A. KANN, 'Karl Renner...', р. 245.
- ⁸⁴ *National Autonomy and its contemporary critics*, р. 59.
- ⁸⁵ *Статут про державний устрій, права та вольності УНР* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.textbooks.net.ua/content/view/1008/17>.
- ⁸⁶ 'Закон про національно-персональну автономію' [в:] *Велика українська революція: Матеріали до відновлення української держави: Календар історичних подій за лют. 1917 – бер. 1918*, [упор. Я. Зозуля] (Нью-Йорк: УВАН у США, 1967), с. 85–86.
- ⁸⁷ 'Автономізація' [в:] *Мала енциклопедія етнодержавознавства*, с. 441.
- ⁸⁸ К. МҮНТТИ, 'The Sami Cultural Autonomies in the Nordic Countries', *Minority Governance in Europe*, [ed. by KINGA GAL] (Budapest: LGI / ECMI Series on Ethnopolitics and Minority Issues, 2002): 151–170.
- ⁸⁹ А. ОСИПОВ, *Національно-культурная автономия: идея, решения, институты* (Санкт-Петербург, 2004), с. 17.
- ⁹⁰ R. WATTS, 'Federalism and Diversity in Canada' [in:] *Autonomy and Ethnicity: Negotiating Competing Claims in Multi-ethnic States*, [ed. by YASH GHAI] (Cambridge; N. Y.: Cambridge University Press, 2000), р. 36–38.
- ⁹¹ *ACFC / 31DOC (2008) 001. Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. Commentary on the Effective Participation of Persons Belonging to National Minorities in Cultural, Social and Economic Life and in Public Affairs. Adopted On 27 February 2008* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.coe.int/t/dghl/monitorings/minorities/3_FCNMdocs/PDF_CommentaryParticipation_en.pdf.
- ⁹² T. NIEGUTH, 'An Austrian Solution for Canada? Problems and Possibilities of National Cultural Autonomy', *Canadian Journal of Political Science*, 42:1 (2009): 1–16.
- ⁹³ *Ibid.*, р. 14.

Висновки

- ¹ С. КАРА-МУРЗА, *Маркс против русской революции* (Москва: Яуза; Эксмо, 2008); Г. ГРАБОВИЧ, 'Ще про «неісторичні» нації та «неповні» літератури' [в:] ГЕОРГІЙ ГРАБОВИЧ, *До історії української літератури. Дослідження, есе, полеміка* (К.: Основи, 1997). – (Гарвардська серія. Вип. 1).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. *Австро-Венгрия: интеграционные процессы и национальная специфика*, Рос. акад. наук, Ин-т славяноведения и балканистики, Центр по изучению Австрии и Венгрии, Гос. ин-т искусствознания; [Редкол.: О. В. ХАВАНОВА (отв. ред.) и др.] (Москва: ИСБ, 1997), 318 с.
2. *Австро-Венгрия: опыт многонационального государства*, [под ред. Т. ИСЛАМОВА и А. МИЛЛЕРА] (Москва: ИСБ, 1995), 231 с.
3. 'Автономізація' [в:] *Мала енциклопедія етнодержавознавства*, [відп. ред. Ю. І. РИМАРЕНКО]; НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького (К.: Довіра; Генеза, 1996), с. 440–441.
4. 'Автономія' [в:] *Мала енциклопедія етнодержавознавства*, [відп. ред. Ю. І. РИМАРЕНКО]; НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького (К.: Довіра; Генеза, 1996), с. 258.
5. АДЛЕР Ф. *Возрождение Интернационала: Статьи, написанные во время войны* (Петроград: Гос. изд-во, 1919), XVI, 251 с.
6. АНДЕРСОН Б., БАУЭР О., ХРОХ М. и др., *Нации и национализм* (Москва: Праксис, 2002), 416 с. – (Серия «Новая наука политики»).
7. БАГРАМОВ Э. *Национальный вопрос и буржуазные идеологии* (Москва: Мысль, 1966), 327 с.
8. БАЗИН (М. ЗИЛЬБЕРФАРБ), 'Принцип национально-политической автономии' [в:] *Возрождение. Еврейский пролетариат и национальная проблема. Сборник статей* (Санкт-Петербург: Типогр. инж-ра М. С. Персона, 1906), с. 47–77.
9. БАУЭР О. *История Австрийской революции*, [пер. с нем. Б. ФРЕНКЕЛЬ и С. ФЕРТИКА] (S. 1.: Пролетарий, 1925), 464 с.
10. БАУЭР О. *Національне питання та соціал-демократія* (К.: Основні цінності, 2004), 120 с. – (Серія «Спадщина». Книга 27).
11. БАУЭР О. *Шлях до соціалізму*, [пер. з нім. О. ДІДУШОК] (Берлін; К., 1920), 48 с.
12. БАУЭР О. *Австрийская революция 1918 года* (Москва; Ленинград: Государственное издательство, 1925), 295 с.
13. БАУЭР О. *Национальный вопрос и социал-демократия*, [прим. С. Ю. СЕМКОВСКИЙ] ([Петроград]: Книга, 1918), 154 с.

14. БАУЭР О. *Национальный вопрос и социал-демократия* (Санкт-Петербург: Серп, 1909), LVI, 600 с.

15. БЕБЕЛЬ А., ПЕРНЕРСТОРФЕР Е. *Національна та інтернаціональна ідея* (К.: Друкарня Губерніального правління, 1917), 55 с. – (Книжки пам'яті Насті Грінченко № 20).

16. БЕВЗ Т. А. *Н. Я. Григоріів – політик і вчений* (К.: ІММБ, 2002), 286 с.

17. ВИЛКОВ В. Ю. *Западная националогия XX столетия: Концептуальные портреты* (К.: Видавець Вадим Карпенко, 2008), 424 с.

18. ВИЛКОВ В. Ю. 'Теоретико-методологические основы концепции нации Отто Бауэра' [в:] *Вісник СевНТУ: зб. наук. пр.*, ред. М. С. КОЛЕСОВ (Севастополь: Вид-во Севастоп. нац. техн. ун-ту, 2009), вып. 100: *Політологія*, с. 146–151.

19. ГЕГЕЛЬ Г. В. Ф. *Лекции по философии истории*, [пер. с нем. А. М. ВОДЕН] (Санкт-Петербург: Наука, 2000), 479 с.

20. ГЕЙЛИКМАН Т. 'Национальный вопрос и пролетариат' [в:] *Итоги и перспективы: Сб. статей* (Москва, 1906), XVI, 216 с.

21. ГЕОРГИЕВ Л. 'Наследие австромарксизма', *Рабочий класс и современный мир*, № 4 (1988): 185–187.

22. ГЕРТЦ Ф. *Социализм и национальный вопрос (Задачи социалистической культуры)*; [пер. Б. РЕВЗИНА и И. ПОСТМАНА] (Санкт-Петербург: Типо-лит. «Энергия», 1907), 71 с.

23. ГОРОВСКИЙ Ф. Я., РИМАРЕНКО Ю. И. *Марксистско-ленинская теория нации и социалистическая практика* (К.: Вища школа, 1985), 263 с.

24. ГОРОВСКИЙ Ф. Я., РИМАРЕНКО Ю. И. *Национальный вопрос и социалистическая практика: опыт историко-теоретического анализа* (К.: Вища школа, 1991), 252 с.

25. ГРАБОВИЧ Г. 'Ще про «неісторичні» нації та «неповні» літератури» [в:] / ГЕОРГІЙ ГРАБОВИЧ, *До історії української літератури. Дослідження, есе, полеміка* (К.: Основи, 1997), 604 с. – (Гарвардська серія. Вип. 1).

26. ГРИГОРІІВ Н. Я. 'Соціалізм та національна справа', *Освіта і управління*, № 2, т. 6 (2003): 11–30.

27. *Дебаты по национальному вопросу на Брюннском партий-таге* («*Интернациональная социалдемократия и борьба националь-*

ностей в Австрії»), [пер. с нем. П. А. ГУРЕВИЧ] (К.; Санкт-Петербург: Серп, 1906), 80 с.

28. ДУБНОВ С. *Чего хотят евреи* (Петроград: Муравей, 1917), 32 с. – (Общедоступная библиотека «Задачи свободной России». Серия «Чего хотят народы России»).

29. 'Етнічний ренесанс' [в:] *Мала енциклопедія етнодержавознавства*, НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; редкол.: Ю. І. РИМАРЕНКО (відп. ред.) та ін. (К.: Довіра; Генеза, 1996), с. 473–474.

30. *Єврейський пролетариат и национальная проблема. Сборник статей* (Санкт-Петербург: Типогр. инж-ра М. С. Персона, 1906), с. 47–77.

31. ЖАБОТИНСКИЙ В. 'Самоуправление национальных меншин' [в:] В. ЖАБОТИНСЬКИЙ, *Вибрані статті з національного питання* (К.: Республ. асоціація українознавців, 1991), 136 с.

32. ЖЕРНОКЛЕЄВ О. С. *Національні секції австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині (1890–1918 рр.)* (Ів.-Фр.: ВДВ ЦІТ, 2006), 536 с.

33. ЖИТЛОВСКИЙ Х. 'О книге Отто Бауэра' [в:] О. БАУЭР, *Национальный вопрос и социал-демократия* (Санкт-Петербург: Серп, 1909), с. I–LVI.

34. ЖИТЛОВСЬКИЙ Х. *Соціалізм і національне питання* (S. I., 1906), 87 с.

35. 'Закон про національно-персональну автономію' [в:] *Велика українська революція: Матеріали до відновлення української держави: Календар історичних подій за лют. 1917 – бер. 1918*, [упор. Я. Зозуля] (Нью-Йорк: УВАН у США, 1967), с. 85–86.

36. КАЛТАХЧЯН С. Т. *Марксистско-ленинская теория нации и современность* (Москва: Политиздат, 1983), 367 с.

37. КАРА-МУРЗА С. *Маркс против русской революции* (Москва: Язуа; Эксмо, 2008), 320 с.

38. КАРТУНОВ О. *Вступ до етнополітології: науково-навчальний посібник* (К.: Ін-т економіки, управління та господарського права, 1999), 300 с.

39. КАСЬЯНОВ Г. *Теорії нації та націоналізму* (К.: Либідь, 1999), 351 с.

40. КАУТСКИЙ К. *Национальность нашего времени* (Санкт-Петербург: Типография Альштулераб, 1905), 46 с.

41. КАУТСКИЙ К. *Национальный вопрос* (Тифлис: Издательство Закрайкома Р. К. И., 1922), 268 с. – (V-ая серия. Национальный вопрос. Выпуск 3-й).

42. КАУТСКИЙ К. *Национализм и Интернационализм*, [пер. с нем. В. ВЕЛИЧКИНОЙ] (Петроград: Жизнь и Знание, 1918), 112 с. – (Дешевая библиотека, книга 162-я).

43. КАФАРСЬКИЙ В. І. *Комунізм і український визвольний рух* (Ів.-Фр.: Плай, 2002), 831 с.

44. КОРШУК Р. М. *Етнополітологія: навч. посіб.*, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка (К.: Алерта, 2011), 199 с.

45. КРЕТИНИН С. В. ‘Отто Бауэр (1882–1936) и австромарксизм’, *Новая и новейшая история*, № 2 (1997): 126–147; № 3 (1997): 187–207.

46. КУЛЬЧИЦКИЙ К. *Автономия и федерация в современных конституционных государствах*, [пер. с пол. А. НИТКИНА] (Москва, 1907), 211 с.

47. ЛАЗУР Я. В. *Правове регулювання національно-культурної автономії: світовий та вітчизняний досвід*, дис. канд. юрид. наук: 12.00.02 (К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2006).

48. ЛЕНИН В. И. *Пролетарская революция и ренегат Каутский* [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.skmmf.ru/library/library_files/ktraitor.htm.

49. ЛЕНИН В. И. ‘Тезисы ко II Конгрессу Коммунистического Интернационала’ [в:] В. И. ЛЕНИН, *Полное собрание сочинений*, т. 41 (Москва: Издательство политической литературы, 1967), с. 204–212.

50. ЛЕНИН В. І. ‘До історії національної програми в Австрії і Росії’ [в:] В. І. ЛЕНИН, *Повне зібрання творів*, т. 24 (К.: Політвидав, 1975), с. 299–301.

51. ЛЕНИН В. І. ‘Критичні замітки з національного питання’ [в:] В. І. ЛЕНИН, *Повне зібрання творів*, т. 24 (К.: Політвидав, 1975), с. 113–150.

52. ЛЕНИН В. І. ‘Начерк резолюції в національному питанні’ [в:] В. І. ЛЕНИН, *Повне зібрання творів*, т. 24 (К.: Політвидав, 1975), с. 377–379.

53. ЛЕНІН В. І. 'Про «культурно-національну» автономію» [в:] В. І. ЛЕНІН, *Повне зібрання творів*, т. 24 (К.: Політвидав, 1975), с. 174–178.

54. ЛЕНІН В. І. 'Про національну програму РСДРП' [в:] В. І. ЛЕНІН, *Повне зібрання творів*, т. 24 (К.: Політвидав, 1975), с. 223–229.

55. ЛЕНІН В. І. 'Про право націй на самовизначення» [в:] В. І. ЛЕНІН, *Повне зібрання творів*, т. 25 (К.: Політвидав, 1975), с. 255–320.

56. ЛЕНІН В. І. 'Революційний пролетаріат і право націй на самовизначення» [в:] В. І. ЛЕНІН, *Повне зібрання творів*, т. 27 (К.: Політвидав, 1975), с. 61–68.

57. ЛИСЯК-РУДНИЦЬКИЙ І. 'Зауваги до проблеми «історичних» та «неісторичних» націй» [в:] ІВАН ЛИСЯК-РУДНИЦЬКИЙ, *Історичні есе: В 2 т.*, т. 1 (К.: Основи, 1994), с. 29–39. – (Західна історіографія України; Вип. 1).

58. ЛОЗИНСКИЙ С. *Национальный вопрос и политические партии в Австрии* (Москва: Серп, 1907), 84 с.

59. ЛЮКСЕМБУРГ Р. 'Про Російську революцію» [в:] РОЗА ЛЮКСЕМБУРГ, ГЕОРГ ЛУКАЧ, *Про Російську революцію* (К.: Вперед, 2012), с. 5–8.

60. *Мала енциклопедія етнодержавознавства*, [від. ред. Ю. І. РИМАРЕНКО]; НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького (К.: Довіра; Генеза, 1996), 942 с.

61. МАРГОЛИН М. *Национальное движение в еврействе. 1881–1913* (Петроград, 1915), 68 с.

62. *Марксизм и национальная проблема. Статьи О. Бауэра, К. Каутского, И. Сталина, С. Семковского*, [сост. С. ДИМАНШТЕЙН] (Х.: Государственное издательство Украины, 1923), 278 с.

63. МЕДЕМ В. *Социалдемократия и национальный вопрос* (Саратов: Типография Губернского правления, издание и склад Саратовского комитета «Бунд», 1917), 68 с.

64. МЕНГЕР К., БЕМ-БАВЕРК Е., ВИЗЕР Ф. *Австрийская школа в политической экономии* (Москва: Экономика, 1992), 492 с.

65. МИЛЮКОВ П. Н. *Национальный вопрос (Происхождение национальности и национальные вопросы в России)* (Москва: Гос. публ. ист. б-ка России, 2005), 158 с.

66. МИРОНОВ Д., ПЕТЕРСЕВ А. *Австромарксизм, позитивизм и рабочее движение* (Свердловск: Изд-во Уральского ун-та, 1990), 216 с.

67. МОТЫЛЕВ Л. *Основы еврейского общинного устройства* (Москва: Московское книгоизд-во, 1918), 43 с.

68. *Націоналізм: Антологія. 2-е видання*, [упоряд. О. ПРОЦЕНКО, В. ЛІСОВИЙ] (К.: Смолоскип, 2006), 872 с.

69. ‘Нація та етнос’ [в:] *Мала енциклопедія етнодержавознавства*, [відп. ред. Ю. І. РИМАРЕНКО]; НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького (К.: Довіра; Генеза, 1996), с. 125–126.

70. ‘Нація-етнос’ [в:] *Мала енциклопедія етнодержавознавства*, [відп. ред. Ю. І. РИМАРЕНКО]; НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького (К.: Довіра; Генеза, 1996), с. 123–124.

71. ОРЛОВ Б. ‘Австромарксизм з позиції сьогодення’, *Вопросы истории*, № 12 (1988): 138–140.

72. ОСИПОВ А., НИКИФОРОВ И. *Национально-культурная автономия: идея и реализация. Эстонский опыт* (Таллин: Центр информации по правам человека, 2004), 69 с.

73. ОСИПОВ А. *Национально-культурная автономия: идея, решения, институты* (Санкт-Петербург, 2004), 508 с.

74. ‘Отто Бауер’ [в:] *Мала енциклопедія етнодержавознавства*, [відп. ред. Ю. І. РИМАРЕНКО]; НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького (К.: Довіра; Генеза, 1996), с. 822–824.

75. *Очередные проблемы международного социализма: Сб. статей* (Санкт-Петербург: Орион, 1906), III, 328 с.

76. ПАЛЬКО О. П. ‘Австромарксизм у контексті європейських соціалістичних доктрин’, *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*, № 54 (2011): 397–412.

77. ПАЛЬКО О. П. ‘Національна проблема як причина розколу Австро-Угорської імперії’ [в:] *Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв: Наук. журнал* (К.: Міленіум, 2011), № 4, с. 262–267.

78. ПАЛЬКО О. П. ‘Національне питання в теорії австромарксизму’ [в:] *Політологічний вісник. Зб-к наук. праць* (К.: «ІНТАС», 2011), вип. 55, с. 155–163.

79. Палько О. П. 'Еволюція концепції «історичних» та «неісторичних» народів у європейській соціалістичній думці', *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*, № 57 (2012): 263–286.

80. Палько О. П. 'Феномен єврокомунізму у суспільно-політичній думці Західної Європи', *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*, № 60 (2012): 263–286.

81. Палько О. П. 'Австрійська соціал-демократична партія: спроба створення наднаціональної організації (1867–1899)' [в:] *Досягнення соціально-гуманітарних наук в сучасній Україні. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції* (Дніпропетровськ: ТОВ «Інновація», 2011), с. 70–75.

82. Палько О. П. 'Опозиція соціального та національного визволення на початку ХХ століття' [в:] *Шевченківська весна, матеріали Міжнародної міждисциплінарної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих науковців*, ред. кол.: О. І. ПРОВОТАР [та ін.] (К., 2011), вип. ІХ, с. 419–421.

83. Палько О. П. 'Поняття «нації» в теорії австромарксизму' [в:] *«Дні науки філософського факультету – 2011»*, *Міжн. наук. конф. (2011; Київ). Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2011»*, 20–21 квіт. 2011 р.: [Матеріали доповідей та виступів], ред. кол.: А. Є. КОНВЕРСЬКИЙ [та ін.] (К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2011), ч. 8, с. 24–26.

84. Палько О. П. 'Проект національно-культурної автономії для многонаціональних держав в теорії австромарксизма' [в:] *Матеріали Міжнародного молодіжного наукового форуму «Ломоносов 2011: зв'язь времен и поколений»*, отв. редактори І. А. АЛЕШКОВСКИЙ, А. І. АНДРЕЕВ, Т. Ю. ЛАБУЗОВА (Москва: Издательство Московского университета, 2011). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lomonosov-msu.ru/archive/Lomonosov_2011/all_1.htm.

85. Палько О. П. 'Національний комунізм як один із можливих варіантів втілення ідей марксизму у ХХ столітті' [в:] *«Дні науки філософського факультету – 2010»*. *Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2010»*, 21–22 квіт.

2010 р.: [Матеріали доповідей та виступів], ред. кол.: А. Є. КОНВЕРСЬКИЙ [та ін.] (К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010), ч. X, с. 114–116.

86. ПОЛТАВСКИЙ М. А. *История Австрии: Пути государственного и национального развития*, у 2 ч. (Москва, 1992), ч. 2, 369 с.

87. ПОП Ю. *Чеський робітничий рух на початку ХХ століття (1900–1914 роки)* (В., 1996): 102 с.

88. ПОП Ю., КРАВЧУК О. ‘Національні програми австромарксистів 1899–1938: втрачений шанс для Центральної Європи’, *Київська старовина*, № 5 (2007): 79–92.

89. РАТНЕР М. ‘Национальный вопрос в свете социалистического мировоззрения’, *Русское богатство* (1908), № 2: 25–63, № 4: 156–186, № 5: 57–76.

90. РАТНЕР М. Б. ‘Предисловие’ [в:] ШПРИНГЕР Р. [РЕННЕР К.] *Национальные проблемы: Борьба национальностей в Австрии*, [пер. с нем. М. БРИГИНСКОГО и А. БРУМБЕРГЕРА] (Санкт-Петербург: Общественная польза, 1909), с. I–XXVI.

91. РАТНЕР М. Б. ‘О национальной и территориальной автономии (Вместо предисловия к русскому изданию Синоптикуса)’ [в:] СИНОПТИКУС (ШПРИНГЕР Р.), *Государство и нация* (Санкт-Петербург; К.: Серп, 1906), 85 с.

92. РАТНЕР М. Б. *Эволюция социалистической мысли в национальном вопросе* (К.: «Серп», 1906), 80 с.

93. РЕНАН Е. ‘Що таке нація?’ [в:] *Націоналізм: Антологія. 2-е видання*, [упоряд. О. ПРОЦЕНКО, В. ЛІСОВИЙ] (К.: Смолоскип, 2006), с. 253–264.

94. РЕНЕР М. ‘Проекты еврейской национальной автономии’ [в:] *Еврейский Мир* (1909), кн. 1, № 6 (Июнь), с. 1–14.

95. РЕННЕР К. ‘Війна й інтернаціонал’ [в:] К. РЕННЕР, О. ГАММЕР, *Національна справа, інтернаціоналізм, імперіалізм і соціалізм: Зб. статей* (S. 1., 1915), с. 42–64.

96. РЕННЕР К., ГАММЕР О., *Національна справа, інтернаціоналізм, імперіалізм і соціалізм: Зб. статей* (S. 1., 1915), 105 с.

97. РЕННЕР К. [ШПРИНГЕР Рудольф (псевд.)] (ред.), *Национальная проблема. Борьба национальностей в Австрии* (Москва: URSS КРАСАНД, 2010), XXV, 293 с.

98. РЕННЕР К. *Національні питання на Сході* (S. I., 1915), 48 с.
99. РЕННЕР К. *Нація як правна ідея та інтернаціонал* (S. I.: Друкарня Партії соціалістів-революціонерів, 1918), 31 с.
100. РЕННЕР К. 'Проблеми Сходу' [в:] К. РЕННЕР, О. ГАММЕР, *Національна справа, інтернаціоналізм, імперіалізм і соціалізм: Зб. статей* (S. I., 1915), с. 81–104.
101. РУБИНШТЕЙН А. Я. *Отто Бауэр: теоретик австрійської соціал-демократії* (Москва; Ленінград: Государственное социальное-экономическое издательство, 1935), 262 с.
102. РУБИНШТЕЙН Е. И. *Крушение Австро-Венгерской империи* (Москва: Издательство АН СССР, 1963), 357 с.
103. СЕМЁНОВ Ю. 'Из истории теоретической разработки В. И. Лениным национального вопроса', *Народы Азии и Африки*, № 4 (1966): 106–129.
104. СИМОНЕНКО Р. Г. 'Национально-культурная автономия на Украине в 1917–1918 гг.', *Вопросы истории*, № 2 (1997).
105. СИМОНЕНКО Р. Г. 'Культурно-національна автономія' [в:] *Енциклопедія історії України*, т. 5: *Кон–Кю*, [редкол.: В. А. СМОЛІЙ (голова) та ін.]; НАН України. Інститут історії України (К.: Наукова думка, 2008), с. 487–488.
106. СИНОПТИКУС (ШПРИНГЕР Р.) *Государство и нация* (Санкт-Петербург; К.: Серп, 1906), с. 33–81.
107. СМІТ Э. *Национализм и модернизм: критический обзор современных теорий наций и национализма* (Москва: Праксис, 2004), 458 с.
108. СМІТ Е. *Націоналізм*, [пер. з англ. А. ФЕЩЕНКО] (К.: Видавництво «К.І.С.», 2004), 170 с.
109. *Совещание членов Учредительного Собрания. (15 января 1921 г.)* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dk1868.ru/history/uchred_sobr2.htm.
110. СОЛДАТЕНКО В. Ф. *У пошуках соціальної й національної гармонії. Ескізи до історії українського комунізму*, НАН України, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса (К.: Світогляд, 2006), 479 с.
111. СТАЛИН И. В. 'Марксизм и национальный вопрос' [в:] И. В. СТАЛИН, *Сочинения*, т. 2 (Москва: Политиздат, 1946), 427 с.

112. *Статут про державний устрій, права та вольності УНР* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.textbooks.net.ua/content/view/1008/17/>.

113. *Суспільно-політичні трансформації в Україні: від задумів до реалій*, В. Ф. СОЛДАТЕНКО (кер.) та ін.; НАН України; Ін-т політ. і етнонац. досліджень (К.: Парламентське вид-во, 2009), 536 с.

114. ТРАЙНИН И. П. *Национальные противоречия в Австро-Венгрии и ее распад* (Москва; Ленинград: Издательство Академии Наук СССР, 1947), 307 с.

115. ТУНИК М. О. *Історія становлення політико-правового статусу національних меншин на основі ідеологічної думки XVIII – початку XX ст.* [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/lipd/2009_2/06Tunik.htm.

116. ТУРОК В. М. ‘В. И. Ленин и Брюннская программа (1899 г.) по национальному вопросу’, *Народы Азии и Африки*, № 6 (1970): 42–56.

117. ТУРОК В. М. *Очерки истории Австрии. 1918–1929* (Москва: Изд-во Академии наук СРСР, 1955), 588 с.

118. УРЕВИЧ Ш. ‘Актуальность Отто Бауера’ [в:] *Культура – традиция – образование*, вып. 2 (Москва, 1993).

119. ХИЛЬФЕРДИНГ Р. *Капитализм, социализм и социал-демократия* (Москва: Московский Рабочий, 1928), 136 с.

120. ЦОЛЬНЕР Е. *Історія Австрії* (Л.: Літопис, 2001), 712 с.

121. ШАУМЯН С. Г. *О национально-культурной автономии* (Москва: Госполитиздат, 1959), 50 с.

122. ШВЕЙЦЕР В. Я. *Социал-демократия Австрии: Критика политических концепций и программ* (Москва: Наука, 1987), 221 с.

123. ШВЕЙЦЕР В. Я. *Социалистическая партия Австрии: Теория и политика* (Москва: Наука, 1978), 152 с.

124. ШПОРЛЮК Р. *Комунізм і націоналізм: Карл Маркс проти Фрідріха Ліста*, [пер. з англ. Г. КАСЬЯНОВ] (К.: Основи, 1998), 480 с.

125. ШПРИНГЕР Р. [РЕННЕР К.] *Национальные проблемы: Борьба национальностей в Австрии*, [пер. с нем. М. БРИГИНСКОГО и А. БРУМБЕРГЕРА] (Санкт-Петербург: Общественная польза, 1909), XXVI, 293 с.

126. ЭНГЕЛЬС Ф. ‘Борьба в Венгрии’ [в:] К. МАРКС, Ф. ЕНГЕЛЬС, *Сочинения*, т. 6 (Москва: Государственное издательство политической литературы, 1956), с. 175–186.

127. ЭНГЕЛЬС Ф. ‘Демократический панславизм’ [в:] К. МАРКС, Ф. ЕНГЕЛЬС, *Сочинения*, т. 6 (Москва: Государственное издательство политической литературы, 1956), с. 286–306.

128. *Юридический энциклопедический словарь*, [под. общ. ред. В. Е. КРУТСКИХ], 3-е изд. (Москва: ИНФРА-М, 2003), 450 с.

129. *A state of Nations: Empire and nation-making in the Age of Lenin and Stalin*, [ed. by RONALD GRIGOR SUNY and TERRY MARTIN] (Oxford University Press, 2001), 308 p.

130. *ACFC/31DOC (2008) 001. Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. Commentary on the Effective Participation of Persons Belonging to National Minorities in Cultural, Social and Economic Life and in Public Affairs. Adopted On 27 February 2008*. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.coe.int/t/dghl/monitorings/minorities/3_FCNMdocs/PDF_CommentaryParticipation_en.pdf.

131. ADLER M. *Die Staatsauffassung des Marxismus: ein Beitrag zur Unterscheidung von soziologischer und juristischer Methode* (Köln: Marx-Studien-Verl., 1974), 315 S.

132. *After Empire: multinational societies and national-building (the Soviet Union and the Russian, Ottoman, and Habsburg Empires)*, [ed. by KAREN BARKEY and MARK VON HAGEN] (Colorado: Westview Press, 1997), 200 p.

133. ARATO A. ‘Austromarxism and the theory of democracy’ [in:] *The Austrian Socialist Experiment. Social Democracy and Austromarxism, 1918–1934*, [RABINBACH, ANSON (Ed.)] (Boulder; L.; Westview Pr., 1985), 259 p.

134. *Austro-Marxism. Texts*, [transl. and ed. by TOM BOTTOMORE and PATRICK GOODE] (Oxford: Clarendon Press, 1978), 308 p.

135. BAIER W. ‘Austromarxismus: Aufstieg, Niedergang und Metamorfosen’ [in:] *Otto Bauer und der Austromarxismus*, [BAIER WALTER, TRALLORI LISBETH N., WEBER DEREK (Hrsg)] (Berlin: Karl Dietz Verlag GmbH., 2008), 301 S.: III.

136. BAUER O. *Acht Monate Auswaertiger Politik* (Wien: Wiener Volksbuchh., 1919), 12 S.

137. BAUER O. *Das Weltbild des Kapitalismus* (Frankfurt a. M.: Makol-Verl., 1971), 61 S.

138. BAUER O. *Der Weg zum Sozialismus* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.marxists.org/deutsch/archiv/bauer/1919/weg/index.html>.

139. BAUER O. ‘Die Bolsheviki und Wir’ [in:] *Der Kampf* (March, 1918).

140. BAUER O. *Die illegale Partei* (Frankfurt (am Main): Makol-Verlag, 1971), 205 S.

141. BAUER O. ‘Editorial Introduction to the first issue of *Der Kampf*’ [in:] *Austro-Marxism. Texts*, [transl. and ed. by TOM BOTTOMORE and PATRICK GOODE] (Oxford: Clarendon Press, 1978), p. 52–56

142. BAUER O. *The question of nationalities and social democracy*, [translated by JOSEPH O’DONNELL] (Minnesota: University of Minnesota Press, 2000), 494 p.

143. BAUER O. ‘Was ist Austromarxismus?’ [in:] *Arbeiter-Zeitung* (3 November 1927): 1–2.

144. BAUER O. *Zwischen zwei Weltkriegen?* (Bratislava, 1936) 45 S.

145. BAUER O. ‘What is Austro-Marxism?’ [in:] *Austro-Marxism. Texts*, [transl. and ed. by TOM BOTTOMORE and PATRICK GOODE] (Oxford: Clarendon Press, 1978), p. 45–48.

146. BEREND I. T., RANKI G. *Economic development in East-Central Europe in the 19th and 20th Centuries* (N. Y.; L.: Columbia University Press, 1974), 402 p.

147. BLOOM S. F. *The world of Nations: a study of the national implications in the work of Karl Marx* (N. Y., Columbia University Press, 1941), 227 p.

148. BLUM M. E. *The Austro-Marxists: 1890–1918: A psychobiographical study* (Kentucky: University Press of Kentucky, 1985), 254 p.

149. BOERSNER D. *The Bolsheviks and the national and colonial question (1917–1928)* (Geneva: Librairie E. Droz, 1957), 286 p.

150. BRAUNTHAL J. *Geschichte der Internationale* (Stuttgart [u.a.]: Dietz, 1978), 401 S.

151. BRÜGEL L. *Geschichte der oesterreichischen Sozialdemokratie* (Wien: Verl. d. Wr. Volksbuchhandlung, 1925).

152. CATT H., MURPHY M. *Sub-state Nationalism: A Comparative Analysis of Institutional Design* (N. Y.: Routledge, 2002), p. 73–80, p. 137–177.

153. CROAN M. 'Prospects for the Soviet Dictatorship: Otto Bauer' [in:] *Revisionism: Essays on the History of Marxist Ideas*, [ed. L. LABEDZ] (N. Y.: Frederick A. Praeger, 1962), 404 p.

154. DAVIS H. B. *Nationalism & Socialism: Marxist and Labour Theories of Nationalism to 1917* (N. Y.; L.: Monthly Review press, 1967), 258 p.

155. DEAK I. 'The Habsburg Empire' [in:] *After Empire: multinational societies and national-building (the Soviet Union and the Russian, Ottoman, and Habsburg Empires)*, [ed. by KAREN BARKEY and MARK VON HAGEN] (Colorado: Westview Press, 1997), 200 p.

156. *Der Kampf: sozialdemokratische Monatschrift* (Wien: Emmerling, 1907), 193 p.

157. *Die österreichische Sozialdemokratie im Spiegel Ihrer Programme*, [WINKLER, ERNST [Hrsg.]] (Wien: Verl. der Wiener Volksbuchhandlung, 1964), 95 S.

158. EIDE A., GRENI V., LUNDBERG M. 'Cultural Autonomy: Concept, Content, History and Role in the World Order' [in:] *Autonomy: Applications and Implications*, [ed. by M. SUKSI] (The Hague; Boston: Kluwer Law International, 1998), p. 251–276.

159. FORMAN M. *Nationalism and the international labor movement: the idea of the Nation in Socialist and Anarchist Theory* (The Pennsylvania State University Press, 1998), 212 p.

160. FRANK P. 'Otto Bauer. A Representative Theoretician of Austro-Marxism', *International Socialist Review*, v. 30, no. 3 (May–June 1969): 36–41.

161. HAUTMANN H., KROPF R. *Die Österreichische Arbeiterbewegung vom Vormärz bis 1945* (Wien: Europaverlag, 1976), 218 S.

162. HEROD CH. C. *The Nation in the history of Marxian thought: the concept of nations with history and nations without history* (The Hague: Martinus Nijhoff, 1976), 138 p.

163. HILFERDING R. *Das Finanzkapital* (Düsseldorf: Verl. Wirtschaft und Finanzen, 2000), XI, 477 S.

164. HROCH M. 'From National Movement to the Fully-formed Nation', *New Left Review*, no. 1/198 (March–April 1993): 134–176.

165. HROCH M. *Social Preconditions of National Revival in Europe* (Cambridge: Cambridge University Press, 1985), 220 p.

166. JASZI O. *The dissolution of the Hapsburg Monarchy* (Chicago: The University of Chicago Press, 1929), 488 p.

167. JOHNSTON W. M. *The Austrian Mind: an intellectual and social history 1848–1938* (California: University of California Press, 1972), XV, 515 p.: Ill.

168. JOLL J. *The Second International 1889–1914* (L., 1955), 213 p.

169. KANN R. *A history of the Habsburg Empire* (Berkeley: University of California Press, 1980), 646 p.

170. KANN R. A. ‘Karl Renner (December 14, 1870 – December 31, 1950)’, *The Journal of Modern History*, vol. 23, no. 3 (Sep., 1951): 243–249.

171. KANN R. A. *The Multinational Empire: nationalism and national reform in the Habsburg Monarchy 1848–1918* (N. Y.: Columbia University Press, 1950), vol. 2, 424 p.

172. KANN R. A., DAVID Z. V. ‘The peoples of the eastern Habsburg Lands 1526–1918’, *A History of East Central Europe, in XI vol.*, [ed. PETER E. SUGAR, DONALD W. TREADGOLD] (University of Washington Press, 1984), 543 p.

173. KNAPP V. J. *Austrian Social democracy, 1889–1914* (Washington: University Press of America, 1980), X, 296 p.

174. KOGAN A. G. ‘The Social Democrats and the Conflict of Nationalities in the Habsburg Monarchy’, *The Journal of Modern History*, vol. 21, no. 3 (Sep., 1949): 204–217.

175. KOLAKOWSKI L. *Main Currents of Marxism. Its Origins, Growth and Dissolution; (in 3 vol.)*, [transl. by P. S. FALLA] (Oxford; N. Y.: Oxford University Press, 1982), vol. 2, 542 p.

176. KONRAD H. ‘Between «Little International» and Great Power Politics: Austro-Marxism and Stalinism on the National Question’, *Nationalism and Empire: The Habsburg Empire and the Soviet Union I* [ed. RICHARD L. RUDOLPH and DAVID F. GOOD] (N. Y.: St. Martin’s Press, 1992), 336 p.

177. KONRAD H. *Nationalismus und Internationalismus: die österreichische Arbeitsbewegung vor dem Ersten Weltkrieg* (Wien [u. a.]: Europaverl., 1976), X, 214 S.

178. KYMLICKA W. ‘Identity Politics in Multinational States’ [in:] *State Consolidation and National Identity* (Strasbourg: Council of Euro-

pe Publishing, 2005), p. 45–53. – (Science and Technique of Democracy Series, no. 38).

179. LESER N. *Der Sturz des Adlers: 120 Jahre österreichische Sozialdemokratie* (Wien: Verlag Kremayer und Scherian KG, 2008), 222 S.

180. LESER N. *Zwischen Reformismus und Bolschewismus. Der Austromarxismus als Theorie und Praxis* (Wien; Graz [u.a.]: Böhlau, 1985), 392 S.

181. LESER N. ‘Austro-Marxism: A Reappraisal’, *Journal of Contemporary History*, vol. 11, no. 2/3 [Special Issue: *Conflict and Compromise: Socialists and Socialism in the Twentieth Century* (Jul., 1976)], p. 133–148.

182. *Linke und Nation: Klassische Texte zu einer brisanten Frage*, [STEFAN BOLLINGER (Hg.)] (Wien: Promedia Verlag, 2009), 192 p.

183. LOEWY M. ‘Marxism and the national question’, *New Left Review*, no. 1/96 (March–April 1976): 81–100.

184. LÖW R. ‘The Politics of Austro-Marxism’, *New Left Review*, no. 118 (Nov.–Dec. 1979): 15–51.

185. LÖW R. *Zerfall der «Kleiner Internationale»* (Wien: Europa-verlag, 1984), 326 S.

186. LUXEMBURG R. *The national question: selected writings*, [translated from the Polish and the German]; edited with an introduction by HORACE B. DAVIS (N. Y.; L.: Monthly Review Press, 1976), 320 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.marxists.org/archive/luxemburg/1909/national-question/index.htm>.

187. LUXEMBURG R. *The Russian Revolution* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.marxists.org/archive/luxemburg/1918/russian-revolution/index.htm>.

188. *Marx-Studien: Blätter zur Theorie und Politik des wissenschaftlichen Sozialismus* (Wien: Verl. d. Wiener Volksbuchhandlung, 1904–1923).

189. MAY A. J. *The Habsburg Monarchy 1867–1914* (Cambridge: Harvard University Press, 1951), 532 p.

190. MCDERMOTT K. ‘Bolshevism from above or below? The Comintern and European Communism in the 1920s and 1930s’, *Communism national & international*, [ed. by TAUNO SAARELA and KIMMO RENTOLA] (Helsinki: SHS, 1998), p. 105–119.

191. MOMMSEN H. *Die Sozialdemokratie und die Nationalitäten Frage im Habsburgischen Vielvölkerstaat* (Wien: Europa-Verlag, 1963), 462 S.

192. MUNCK R. 'Otto Bauer: Towards a Marxist Theory of Nationalism', *Capital & Class*, vol. 9, no. 1 (1985): 84–98.

193. МΥΝΤΤΙ K. 'The Sami Cultural Autonomies in the Nordic Countries', *Minority Governance in Europe*, [ed. by KINGA GAL] (Budapest: LGI / ECMI Series on Ethnopolitics and Minority Issues, 2002), p. 151–170.

194. *National Autonomy and its contemporary critics*, [ed. by E. NIMNI] (L.: Routledge, 2005), 240 p.

195. *National communism in Western Europe: a third way to socialism?* [ed. by HOWARD MACHIN] (L.; N. Y.: Methuen, 1983), 232 p.

196. *Nationalism and Empire: the Habsburg empire and the Soviet Union*, [ed. by RICHARD L. RUDOLPH and DAVIS F. GOOD] (University of Minnesota: St. Martin's Press, 1990), 321 p.

197. NIEGUTH T. 'An Austrian Solution for Canada? Problems and Possibilities of National Cultural Autonomy', *Canadian Journal of Political Science*, 42:1 (2009): 1–16.

198. NIMNI E. 'Great historical failure: Marxist theories of nationalism', *Capital & Class*, 9:1 (1985): 58–83.

199. NIMNI E. *Marxism and nationalism: theoretical origins of a political crisis* (L.: Boulder, 1994), 242 p.

200. NIMNI E. 'Nationalist Multiculturalism in Late Imperial Austria as a Critique of Contemporary Liberalism: the case of Bauer and Renner', *Journal of Political Ideologies*, 4(3) (1999): 289–314.

201. NIMNI E. J. 'Introduction for English-Reading audience' [in:] *The question of nationalities and social democracy*, [ed. EPHRAIM NIMNI; translated by JOSEPH O'DONNELL] (Minnesota: University of Minnesota Press, 2000), 494 p.

202. NIN A. *Austro-Marxism and the National Question* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.marxists.org/archive/nin/1935/xx/austromarx.htm>.

203. NOOTENS G. 'Nations, state and the sovereign territorial ideal', [in:] *National Autonomy and its contemporary critics*, [ed. by E. NIMNI] (L.: Routledge, 2005), p. 51–62.

204. Otto Bauer und der «dritte» Weg: d. Wiederentdeckung d. Austromarxismus durch Linksozialisten u. Eurokommunisten, [DETLEV ALBERS (Hg.)] (Frankfurt / Main, N. Y.: Campus-Verlag, 1979), 182 S.

205. Otto Bauer und der Austromarxismus, [BAIER WALTER, TRALLORI LISBETH N., WEBER DEREK (Hrsg.)] (Berlin: Karl Dietz Verlag GmbH., 2008), 301 S.: III.

206. OWINGS W. A. 'Marxism and the national question in Slovenia before 1914 [in:] *Proceedings of the Oklahoma Academy of Sciences for 1966*, p. 331–336. – [Social sciences].

207. PANZENBÖCK E. *Ein deutscher Traum: Die Anschlussidee und Anschlusspolitik bei Karl Renner und Otto Bauer (Materialien zur Arbeiterbewegung)* (Wien: Europaverlag, 1985), xiii, 231 S.

208. PIPES R. *The formation of the Soviet Union: communism and nationalism 1917–1923* (Cambridge: Harvard University Press, 1964), 365 p.

209. *Proceedings of the International Worker's Congress, London, July–August, 1896 (1896)* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.archive.org/details/Proceedings_Of_The_International_Workers_Congress_London_July_and_August_1896.

210. *Protokoll ueber die Verhandlungen des Gesamtparteitages der sozialdemokratischen Arbeitpartei in Oesterreich (Vienna, 1899)* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.org/details/protokolldessozi1892soziuft>.

211. RADEK K. 'Foundation of the Two and a Half International', *The Communist International*, no. 16–17 (1922): 31–43 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.marxists.org/archive/radek-1922/ci/two-half.htm>.

212. RENNER K. *Marxismus, Krieg und Internationale: ritische Studien über offene Probleme des wissenschaftlichen und des praktischen Sozialismus in und nach dem Weltkrieg* (Stuttgart: Dietz, 1917), XII, 384 S.

213. RENNER K. 'State and nation' [in:] *National Autonomy and its contemporary critics*, [ed. by E. NIMNI] (L.: Routledge, 2005), p. 15–49.

214. RENNER K. *The institutions of private law and their social functions*, [ed., with an introd. and notes by O. KAHN-FREUND; transl. by AGNES SCHWARZSCHILD. Reprinted, [Nachdr. der Ausg.] (L.: Routledge and Kegan Paul, 1949; L.: Routledge, 2001), VIII, 307 p.

215. *Revisionism: Essays on the History of Marxist Ideas*, [ed. L. LABEDZ] (N. Y.: Frederick A. Praeger, 1962), 404 p.

216. ROSDOLSKY R. *Engels and the 'Nonhistoric' Peoples: the National Question in the Revolution of 1848* (Glasgow: Critique, 1987), 220 p.

217. SCHWARZMANTEL J. 'Karl Renner and the problem of multiculturalism' [in:] *National Autonomy and its contemporary critics*, [ed. by E. NIMNI] (L.: Routledge, 2005), p. 63–73.

218. SETON-WATSON H. *The pattern of Communist revolution: a historical Analysis* (L.: Methuen and Co. Ltd, 1953), 375 p.

219. SHELL K. L. *The transformation of Austrian Socialism* (N. Y.: State University of New York, 1962), 305 p.

220. SKILLING H. 'Gordon The Comintern and Czechoslovak Communism: 1921–1929', *American Slavic and East European Review*, 19:2 (Apr., 1960): 234–247.

221. SMERAL B. 'Die sozialdemokratie und die nationale Frage' [in:] *Proceedings of the Ninth conference of the Czechoslav Social Democratic Workers' Party* (Prague, 1909. – September 4–8).

222. SOLLE Z. 'Die tschechische Sozialdemokratie zwischen Nationalismus und Internationalismus', *Archive für Sozialgeschichte*, Bd. 9 (Hannover, 1969).

223. STEINER H. 'Die Arbeiterbewegung Österreichs 1867–1889: Beiträge zu ihrer Geschichte von der Gründung des Wiener Arbeiterbildungsvereines bis zum Einigungsparteitag in Hainfeld', *Veröffentlichungen der Arbeitsgemeinschaft für Geschichte der Arbeiterbewegung in Österreich*, Bd. II (Wien: Europa-Verlag, 1964), viii, 308 S.

224. STURMTHAL A. 'Austromarxism on the international scene' [in:] *The Austrian Socialist Experiment. Social Democracy and Austromarxism, 1918–1934*, [RABINBACH ANSON (ed.)] (Boulder; L.: Westview Pr., 1985), p. 177–185.

225. SULLY M. A. *Continuity and change in Austrian Socialism* (Columbia Univ. Press, 1982), 288 p.

226. SWOBODA W. 'The Changing Views of Marx and Engels about the Nationalities in the Austrian Monarchy, 1845–1855', *Austrian History Yearbook*, no. 9 (University of Minnesota: Center for Austrian Studies, 1973): 3–28.

227. *The Austrian Socialist Experiment. Social Democracy and Austromarxism, 1918–1934*, [RABINBACH ANSON (Ed.)] (Boulder; L.: Westview Pr., 1985), 259 p.

228. *The fall of great powers: peace, stability, and legitimacy*, [LUNDESTAD GEIR (ed.)] (Oxford University Press; Scandinavian University Press, 1994), 414 p.

229. *The last years of Austria-Hungary: a multi-national experiment in early Twentieth-century Europe*, [ed. by MARK CORNWALL] (University of Exeter Press, 2006), 228 p.

230. *The Nation-State: The Formation of Modern Politics*, [ed. by LEONARD TIVEY] (Oxford: Martin Robertson, 1981), 214 p.

231. ULAM A. B. *Lenin and the Bolsheviks: the intellectual and political history of the triumph of communism in Russia* (L.: Secker & Warburg, 1966), IX, 598 p.

232. ULAM A. B. *The Unfinished Revolution. An essay on the sources of influence of Marxism and Communism* (N. Y.: Random House, 1960), 210 p.

233. *Verhandlungen des Parteitages der Oesterreichischen Sozialdemokratie in Hainfeld (30./31. Dezember 1888 und 1. Januar 1889)* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.org/details/protokolldeessozi1892soziuoft>.

234. *Verhandlungen des Parteitages der Oesterreichischen Sozialdemokratie (1892)* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.org/details/protokolldeessozi1892soziuoft>.

235. *Verhandlungen des Parteitages der Oesterreichischen Sozialdemokratie (1897)* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.org/details/protokolldeessozi1892soziuoft>.

236. *Verhandlungen des Parteitages der Oesterreichischen Sozialdemokratie (1891)* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.org/details/protokolldeessozi1892soziuoft>.

237. WANK S. ‘The Habsburg Empire’ [in:] *After Empire: multinational societies and national-building (the Soviet Union and the Russian, Ottoman, and Habsburg Empires)*, [ed. by KAREN BARKEY and MARK VON HAGEN] (Colorado: Westview Press, 1997), 200 p.

238. WATTS R. ‘Federalism and Diversity in Canada’ [in:] *Autonomy and Ethnicity: Negotiating Competing Claims in Multi-ethnic States*,

Список використаних джерел і літератури

[ed. by YASH GHAI] (Cambridge; N. Y.: Cambridge University Press, 2000), p. 36–38.

239. WEATON B. *Radical Socialism in Czechoslovakia* (Columbia University Press, 1986), 204 p.

240. WEBER M. *From Essays in Sociology*, [translated and edited H. H. GERTH and C. WRIGHT MILLS] (L.: Paul, Trench, Trubner & Co., 1948), XI, 490 p.: 1 Ill.

241. WRIGHT A. W. ‘Socialism and Nationalism’ [in:] *The Nation-State: The Formation of Modern Politics*, [ed. by LEONARD TIVEY] (Oxford: Martin Robertson, 1981), p. 148–170.

242. ZWICK P. *National Communism* (Westview Press, 1983), 260 p.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

- Адлер М. 34, 50, 52, 54, 56, 57, 64, 70
Адлер Ф. 167
Алешковский И. 173
Андерсон Б. 46, 156, 160, 161, 167
Андреев А. 173
Арато Е. 30
Аристотель, 7
- Баграмов Э. 151, 167
Базін (М. Зильберфарб)
(Базин) Зильберфарб М.) 18, 150, 167
Бауер О. (Бауэр О.) 6–12, 15–17, 18, 19, 21, 22, 24, 25, 27–34, 36, 44, 46, 49–54, 65, 66, 68–70, 73, 77–81, 83–95, 98, 99, 101–104, 106–110, 118, 120, 128–136, 138, 141, 143, 144, 151, 153–157, 159–162, 164, 167–172, 175–179, 182, 183
Бебель А. 157, 158, 162, 168
Бевз Т. 19, 150, 168
Бем-Баверк Е. 171
Бернштайн Е. 68
Блам М. Е. 28
Блаут Дж. 39
Блум С. 47
Боттоморе Т. 34
Боундін Л. 50
Бригинский М. 163, 174, 176
Броз Тіто Й. 51
Брумбергер А. 163, 174, 176
- Брюгель Ю. 29
- Вебер М. 45, 83
Величкина В. 159, 170
Визер Ф. 171
Вілков В. (Вилков В.) 24, 25, 79, 80, 94, 109, 130, 152, 159, 160–164, 168
Воден А. 161, 168
- Гаммер О. 174, 175
Ганкевич М. 61
Гегель Г. В. Ф. 8, 49, 88, 161, 168
Гейлікман Т. (Гейликман Т.) 18, 150, 168
Гелнер Е. 41
Георгиев Л. 152, 168
Гердер Й.-Г. 45, 78
Герц Ф. 18, 150, 168
Гехтер М. 11
Гільфердінг Р. 35, 50, 52
Горовский Ф. 151, 168
Грабович Г. 166, 168
Грамші А. 51
Григоріїв Н. 19, 150, 168
Грінченко Б. 57
Грінченко Н. 157, 168
Грох М. 93
Гроцій Г. 42
Гуд П. 34
Гумплович Л. 97
Гуревич П. 151, 169
- Грінфелд Л. 41

Іменний покажчик

- Джонстон В. 30
Диманштейн С. 22, 151, 171
Дідро Д. 43
Дідушок О. 155, 167
Дубнов С. 150, 169
- Енгельс Ф. (Энгельс Ф.) 8, 11,
17, 30, 31, 47–49, 68, 69, 88,
89, 93, 94, 154, 156, 157, 161,
176, 177, 184
- Жаботинський В.
(Жаботинский В.) 18, 150,
169
Жерноклеєв О. 169
Житловський Х.
(Житловский Х.) 18, 20, 131,
150, 151, 164, 169
- Зелігер Й. 59
Зозуля Я. 165, 169
- Исламов Т. 167
- Калтахчян С. 151, 169
Канн Р. 58
Кара-Мурза С. 166, 169
Карпенко В. 152, 168
Картунов О. 155, 156, 159, 169
Касьянов Г. 24, 40, 41, 44, 152,
154–156, 159, 169, 176
Каутський К. (Каутский К.) 10,
11, 16, 22, 24, 25, 30, 45, 51,
52, 68, 69, 70, 78, 84, 132,
136, 137, 138, 151, 159, 160,
164, 170, 171
Кафарський В. 159, 170
Клімт Г. 51
- Кнапп В. Дж. 29
Коган А. 29
Кокошка О. 51
Колесов М. 159, 168
Коллаковський Л. 131
Конверський А. 173, 174
Корецький В. 155, 162, 163,
167, 169, 171, 172
Коршук Р. 5, 12, 141, 163, 165,
170
Кошут Л. 120
Кравчук О. 25, 152, 158, 174
Кретинин С. 170
Крістан Е. 58, 63, 64
Крутских В. 163, 177
Кульчицький (Мазовецький) К
. 20, 151, 170
Курас І. 156, 172, 173, 175
- Лабріола А. 68
Лабузова Т. 173
Лазур Я. 23, 152, 170
Лезер Н. 27, 28, 36
Ленін В. (Ленин В.) 10, 16, 18,
20–22, 25, 30, 36, 38, 66, 68,
69, 71, 72, 138–140, 151, 154,
158, 159, 165, 170, 171, 175–
177, 185
Лисяк-Рудницький І. 171
Лісовий В. 156, 172, 174
Ліст Ф. 32, 154, 176
Лозинський С. 151, 159, 171
Лозинський М. 20, 67
Лукач Г. 159, 171
Львов Р. 27, 36
Люксембург Р.
(Люксембург Р.) 10, 16, 30,
68–70, 101, 159, 171, 181

- Майнеке Ф. 8
Марголін М. (Марголин М.)
18, 150, 171
Маркс К. 11, 17, 30–32, 47–51,
53, 54, 69, 82, 91, 94, 98, 154,
156, 157, 161, 166, 176–178,
184
Медведчук В. 154
Медем В. 18, 150, 165, 171
Менгер К. 171
Мерло-Понті М. 75
Миллер А. 167
Миронов Д. 152, 172
Мілюков П. (Милуков П.) 19,
25, 150, 171
Міронов Д. 23
Моммзен Г. 79
Мотылев Л. 172
- Нейрн Т. 11
Никифоров И. 163, 172
Ниткин А. 151, 170
Німні Е. 27, 28, 36, 150, 152,
153, 158–162, 182–184
- Орлов Б. 152, 172
Осипов О. (Осипов А.) 119,
163, 165, 172
Оуінгс В. А. 120
- Палько О. 8–10, 156, 161, 172,
173
Пернерсторфер Е. 57, 62, 100,
101, 157, 158, 162, 168
Персон М. 150, 167, 169
Петерсев А. 23, 152, 172
Плеханов Г. 68
Полтавский М. 174
- Поп Ю. 25, 152, 158, 174
Постман И. 150, 168
Провотар О. 173
Проценко О. 156, 172, 174
- Рабінбах А. 29
Радек К. 74
Ратнер М. 20, 35, 151, 161, 163,
174
Ревзин Б. 150, 168
Ребет Т. 61
Ренан Е. 44, 156, 174
Ренер М. 18, 150, 174
Реннер К. (Синоптікус,
Р. Шпрінгер, Р. Шпрингер) 6,
8, 10, 12, 14–21, 24, 25, 27–
30, 32, 33, 36, 45, 46, 50, 52–
54, 58, 64–66, 68–70, 77–79,
94–97, 101, 104, 106, 108–
118, 120–122, 124–135, 138,
140, 141, 143, 144, 151–154,
157, 161–165, 174, 175, 176,
180, 182–184
Римаренко Ю. 42, 151, 155,
162, 163, 167–169, 171, 172
Роздольський Р. 31
Рубинштейн А. 175
Рубинштейн Е. 175
- Сартр Ж.-П. 75
Семёнов Ю. 22, 151, 175
Семковский С. 151, 154, 167,
171
Сетон-Вотсон Г. 44
Симоненко Р. 175
Сміт Е. (Смит Э.) 8, 45, 94,
156, 175
Смолій В. 175

Іменний покажчик

- Солдатенко В. 175, 176
Сталін Й. (Сталин И.) 21, 22,
25, 33, 36, 38, 46, 66, 72, 151,
155, 158, 171, 175, 177
Стейнберг С. 43
- Тацит 81
Трайнін І. (Трайнин И.) 22,
151, 159, 176
Троцький Л. 51, 68
Тунік М. 176
Турок В. 158, 176
- Уревич Ш. 176
- Фертік С. 167
Фещенко А. 156, 175
Френкель Б. 167
Фройд З. 51
- Хаванова О. 167
Хильфердинг Р. 155, 176, 179
Хрох М. 156, 160, 161, 167, 179
- Цвік П. 31, 32
Цьольнер Е. 176
- Шаумян С. 21, 151, 161, 176
Швейцер В. 22, 23, 122, 140,
152, 158, 165, 176
Шевченко Т. 12, 163, 170
Шилле Є. 51
Шпорлюк Р. 32, 154, 161, 176
Штурмталь А. 30
- Ящ О. 31
- Adler M. 155, 177
- Albers D. 183
Arato A. 153, 159, 177
- Baier W. 177, 183
Barkey K. 177, 179, 185
Bauer O. – див.: Бауер О.
Berend I. T. 153, 157, 178
Bloom S. F. 154, 156, 178
Blum M. E. 153, 157, 178
Boersner D. 178
Bollinger St. 181
Bottomore T. 154, 156, 157, 177,
178
Braunthal J. 153, 178
Brügel L. 153, 178
- Catt H. 178
Cornwall M. 153, 185
Croan M. 179
- David Z. V. 180
Davis H. B. 157, 179, 181
Deak I. 179
Dietz K. 177, 183
- Eide A. 179
Engels F. – див.: Енгельс Ф.
- Falla P. S. 150, 180
Formen M. 153, 161, 179
Frank P. 152, 153, 157, 179
- Gal K. 165, 182
Gerth H. H. 186
Goode P. 154, 156, 157, 177,
178, 180, 182
Greni V. 179

- Hagen M. v. 177, 179, 185
Hautmann H. 154, 179
Herod Ch. C. 161, 179
Hijhoff M. 179
Hilferding R. – див.:
Хильфердинг Р.
Hroch M. – див.: Хрох М.

Jaszi O. 153, 164, 180
Johnston W. M. 153, 157, 180
Joll J. 153, 180

Kahn-Freund O. 157, 183
Kann R. 152, 157, 158, 165, 180
Kegan P. 157, 183
Knapp V. J. 153, 157, 159, 180
Kogan A. G. 153, 157, 158, 180
Kolakowski L. 150, 156, 157,
164, 180
Konrad H. 180
Kropf R. 154, 179
Kymlicka W. 180

Labedz L. 179, 184
Lenin V. – див.: Ленін В.
Leser N. 152, 156, 157, 181
Loewy M. 181
Löw R. 151, 159, 181
Lundberg M. 179
Lundestad G. 185
Luxemburg R. – див.:
Люксембург Р.

Machin H. 154, 182
Martin T. 177
Marx K. – див.: Маркс К.
May A. J. 153, 181
McDermott K. 181

Mills C. W. 186
Mommsen H. 160, 182
Munck R. 157, 182
Murphy M. 178
Myntti K. 165, 182

Nieguth T. 165, 182
Nimni E. J. – див.: Німні Е.
Nin A. 182
Nootens G. 182

O'Donnell J. 150, 154, 178, 182
Owings W. A. 158, 163, 183

Panzenböck E. 183
Pipes R. 159, 183
Praeger F. A. 179, 184

Rabinbach A. 153, 177, 184, 185
Radek K. 159, 183
Ranki G. 153, 178
Renner K. – див.: Реннер К.
Rentola K. 181
Robertson M. 153, 185, 186
Rosdolsky R. 154, 161, 184
Rudolph R. L. 180, 182

Saarela T. 181
Schwarzmantel J. 184
Schwarzschild A. 157, 183
Seton-Watson H. 184
Shell K. L. 184
Skilling H. 184
Smeral B. 184
Solle Z. 184
Stalin I. – див.: Сталін Й.
Steiner H. 184
Sturmthal A. 153, 184

Іменний покажчик

Sugar P. E. 180

Suksi M. 179

Sully M. A. 184

Suny R. G. 177

Swoboda W. 157, 184

Tivey L. 153, 185, 186

Trallori L. N. 177, 183

Treadgold D. W. 180

Ulam A. B. 154, 185

Wank S. 185

Watts R. 165, 185

Weaton B. 163, 186

Weber D. 177, 183

WeberM. 186

Winker E. 179

Wriht A. W. 153, 186

Yah G. 165, 186

Zwick P. 154, 186

АНОТАЦІЯ

ОЛЕНА ПАЛЬКО, *Національне питання в теоріях австромарксизму*

У книзі здійснено дослідження основних складових та підходів до вивчення національного питання у теоріях австромарксизму. Головна увага зосереджується на вивченні положень національної концепції О. Бауера й К. Реннера. Проаналізовано внутрішні (соціально-політичні, економічні, суспільні) і зовнішні чинники, що зумовили важливість національного питання для австрійського соціалістичного руху наприкінці XIX – початку XX ст.

Розкрито зміст поняття «нація» у теоретичному спадку О. Бауера й К. Реннера, а також виділено етапи та проаналізовано складові процесу національного розвитку, що були запропоновані в межах теорій австромарксизму. У дослідженні визначено підстави перегляду класичних марксистських положень у сфері національного, а також здійснено порівняння запропонованих в межах європейського соціалістичного руху підходів до етнонаціонального розвитку.

Здійснено аналіз концепції культурно-національної автономії, розробленої в межах теорії австромарксизму, у широкому контексті запропонованих підходів до розмежування національного та державного. Проаналізовано основні теоретичні складові обґрунтованої концепції екстериторіальної автономії, визначено можливості реалізації сформульованої на початку XX ст. ідеї персональної автономії для сучасних політичних умов.

Ключові слова: австромарксизм, Соціал-демократична робітничая партія Австрії, національне питання, нація, культурологічна концепція нації, політико-правова концепція нації, міжнародна соціалістична дискусія з національного питання, екстериторіальна автономія, культурно-національна автономія.

SUMMARY

OLENA PALKO, *National question in the theories of Austro-Marxism*

This study aims to examine the main approaches to the study of the national question in the theories of Austro-Marxism. The author argues that there was certain reciprocity between the national concepts developed by the representatives of this ideological current and the political program of the Austrian Social Democratic Labor Party. Moreover, the actualization of national issues within the Austrian socialist movement in the late 19th – early 20th century was deterimened by both domestic (socio-political, economic, social) and external factors.

The main focus of this study is on the theoretical works of Otto Bauer and Karl Renner. While the athor aimes to scrutinize the concept of a «nation», as elaborated within those works, most common views to classify the national theory of Austro-Marxism as part of the cultural or psychological theories of a nation have been challenged. Instead, the author distinguishes two main components within a broader category of a nation: 1) nation as a cultural concept; 2) nation as a political and legal concept. The understanding of a nation as a cultural community, all members of which are united by common and shared history, tradition, character, fate etc was introduced to define the general theoretic idea of the ethnic and national diversity. Whereas nation as a legal and political concept was instrumental in addressing the need to a nation and a state in their rights. Therefore, already in the beginning of the 20th century the basic democratic approach to distinguishing a state (seen as the all-nation body) and a civil society (the representatives of all nations within a state borders) has been introduced within the theory of Austro-Marxists.

The main phases of national development as proposed within the theory of Austro-Marxism are discussed. The periodization of national development that was proposed by Otto Bauer is seen one of the first theories of national renaissance in the 20th century. Bauer revised the Marxist concept of ‘nonhistoric’ peoples and rejected its basic premises to show that each nation can gain ist status and become ‘a socialist nation’.

These theoretical attempts seeking to understand the process of national development has been studied within the European socialist movement and compared to approaches proposed by Karl Kautsky, Rosa Luxemburg and Vladimir Lenin.

The study's main objective is to investigate the concept of cultural and national autonomy developed within the theory of Austro-Marxism. It has been studied within a broader historical context and against the approaches to divide the governing authority between the local (national) and governmental levels. The concept of national and cultural autonomy has been compared to other existing approaches for an administrative reform of the multinational states. At the same time, the applicability of this concept has been assessed highlighting its main shortcomings.

The study argues that the theory of Austro-Marxism had major impact on the intellectual space worldwide. In particular, its justification for the third was in the Marxist theory – between German model of Social Democracy and Russian Bolshevism – has had major effect and since have been further implemented in the European social and political thought of the late twentieth century.

Keywords: Austro-Marxism, Austrian Social Democratic Labor Party, national question, nation, nation as a cultural phenomenon, nation as a political and legal phenomenon, international socialist debate on the national question, extraterritorial autonomy, cultural and national autonomy.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Олена Павлівна Палько

Національне питання в теоріях австромарксизму

Монографія

Макетувальник – *Д. Гордієнко*

Редактор та коректор – *Д. Гордієнко*

Художник – *А. Кальченко*

Підписано до друку 15.12.2021 р.

Формат 60×84/16. Папір офсетний.

Гарнітура Times New Roman. Друк офсетний.

Ум.-друк. арк. 11,5. Обл. вид. арк. 12,0